

ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО
НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

РИМ ДІТРОЙТ

Ч. 1-2 (112-113) - 1980

В. ДЯДИНЮК

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES
UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PPAE

ч. 1-2 (112-113)

P. 1980

ДЗВОНИ
CAMPANAЕ - THE BELLS - LE CAMPANE
LES CLOCHES - DIE GLOCKEN

Тримісячник української християнської літературної творчости

видає

Філософічно-гуманістичний факультет УКУ
Редакцію веде проф. д-р Богдан Лончина

РИМ - ДІТРОЙТ
1980

Зоя КОРУТ

ОСАННА

Все вже накреслено... Все так, як має бути:
У пеклі грішники відмучують покуту,
Безгрішним грають арфи у раю.
Спокійно звисла синява небесна,
Минають осені і весни,
Скриплять історії колеса,
Все, як накреслено. Все так, як має бути...

І знову не в своїм краю,
Ані не в пеклі, ні в раю,
Склоняють голову свою
Нащадки прадідів забутих.
І знову Тибр..., і знову — Рим....
Не Київ, не Дніпро-Славута!
І знов під небом не своїм
Лунає голос наш нечутий:
Осанна!

Не чують мури Ватикана,
Не чує древній Пантеон.
Що їм до правнуків Богдана?
В них — своє кредо, свій закон
Й права до не своїх ікон...
Осанна!

Молімося!
Молімося за грішних і святих,
Й за нас незрячих і горбатих.
Народе силачів слабих
Дозволь тебе тут гідно привітати!
Як довго ще в хорах не своїх
Ми будем наші свята святкувати?...

Не парікаймо на чергу негод,
Не плачмо, що це — доля винувата!
Як легко нам любити весь народ,
Як важко нам — любити свого брата!...
Й ми — п'ятдесят мільйонів силачів
Ще й далі ждем від слабших допомоги,

Й ніхто не хоче задля перемоги,
Перемогти — себе самого!
О, ні! Ми радше віддаєм ключі
До краю нашого і наших душ почитивих
Тим, хто жорстоко, чи благочестиво,
(Заради пекла, чи заради Бога...)
Готує нам велику благодать:
У рабстві жить, чи в рабстві умирать...
Осанна!

Молімося!
Ми ж вміємо молитись!
Це легше, ніж єднатись і коритись
Єдинокровним зверхникам своїм!
Нехай наказує Москва, Варшава, Рим,
Лише — не свій!...

Нещасний той народ
Чию істор'ю ворог продукує.
Який гучними гаслами свобод
Поміж собою залюбки торгує,
І тупо скаче табунами
За честолюбними псевдо-вождями...

Все, як накреслено. Все так, як має бути:
Народ в тюрмі відсиджує покуту
За гріх дідів і за гріхи свої,
Співаючи пів-тупо і пів-п'яно
Про рушничок, зелені гаї,
Про небувалі й втрачені раї,
Про волю, що колись таки нагряне...,
Й зворушено цитуючи Тараса,
Христиться до чужих іконостасів...

Невже надармо всі дари Твої
Ти, небо, нам так щедро дарувало?

Невже створило Ти дітей своїх
Лише на те, щоб їх знова — не стало?!...

Минають осені і зими...
В чеканні небо дивиться з висот,
Як його вибраний народ
Новонароджується Першим Одержимим!

Він ще один... Але за ним встас
Вже другий, третій... І з тенет облуди
Лунас істина: Народ мій Є!
Народ мій є й народ мій завжди буде!
Народ наш буде, коли я і ти
Станем його правдивими синами,
Себе забувши — лиш каменярами,
Лише знаряддям для осягнення мети!!!

Дивилось небо з висоти,
Свій вибраний народ голубило світанно.
Осанна!

Нема на світі кращих берегів,
Ніж береги до рідного причалу!
Нема на світі гірших ворогів,
Ніж ті, які неправдою навчали,
Й навчають досі... Не лише чужі,
Що волю нашу в кобуру запхали,
Свої ж таки підмайстри в крутежі
Майбутність нашу топчуть, як вандали,
І, симулюючи посвяту,
Брата нацьковують на брата,
Не зупиняючись ні перед чим!
А ми — мовчим!
Осанна!

Як добре ворог знає нашу вдачу,
Таку тупу, амбітну і незрячу.
Він з пекла випускаючи борців,
Знав, що ми пекло їм самі зготуєм.
І він — не помилився. Мов купці
Ми душами сміливців спекулюєм
І кричемо, що правда — лиш у нас...

О, Господи! Якби воскрес Тарас
Ми б і його старались розін'яти.

Так, ворог знає нас... Але дарма!
Не прийдеться йому торжествувати!
Віками він твердить, що нас — нема,
А ми — все Є! І з кожним новим роком
Нас більше! І все більше в нас борців:
Народ дарує нам нових пророків,
Нових сміливців і нових співців!
Не хворих самолюбів, не смиренних,
Не вкритих покладами ситої іржі!
О Боже! Бережи їх в днях тюремних,
Й на волі, Боже, теж їх бережи!
Бо воля деколи страшніша, ніж тюрма,
Й шляхи її бувають вкриті — мулом...

І буде літо, і зима,
Кружлятиме життя відвічний танок,
І ми нарешті — станемо минулим...
І буде ніч... А потім — буде ранок!
Воскресний ранок першої весни
Для нашого засніженого люду.
Нас в нім не буде.
Будуть в нім сини
І дочки рядових і одержимих!
І вже руками не чужими
Нашу історію писатимуть вони!

І як вони оцінять наші вчинки?
Чи їй за що згадають імена?
І на історії сторінках
Кому признається вина:
За плянів величних руїни,
За незакінчені почини,
За ватажків тупий примітивізм,
(чи гірше ще — лукавість красномовну...)
За жалюгідну мовчанку підлиз,
За збайдужілість сити й пустословну,
За всю забріханість зловмисну й голосну?...

Кому признається вину
За торгування душами людей,

Що ледве з пекла вирвались одного?
За карегідне скривлення ідей?
За всі страждання — Йосифа Слішого?...

Кому признаються заслуги
За безкорисні, віддані послуги
Народу рідному? За величших стремлінь
Шляхетні і гарячі поривання?
За те, що йшли за покликом сумління
Ї не заблудили на шляхах скитання?
За тиху, безкомпромісну посвяту,
І за любов — до свого брата?...
За створення живущих України
У душах молодих і ще прозорих?
За кладення підвалин і цеглин
Для душ — Соборного Собору?...

Що переважить на вазі століть:
Чесні старання, чи важкі провини?
Що силу дасть нащадкам зрозуміть
Нашу добу і нашу в ній людину?
Що поштовхне гордитись, чи — простить?...

Майбутність ще чекає за серпанком
Часу, подій, призначень і стремлінь,
Веміхаючись воскресним ранком
До тих, що по нас прийдуть покоління.

Дозріє мислення — і втілиться у чин!
Зійдуть жнива із праведної дії!
І в нашім Києві Святої дзвін Софії,
Ї Святого Юра в нашім Львові дзвін
Благословлять цей величний почин
Народу Вибраного!

І тоді настане
Воскресний ранок! І очищений народ,
Струсивши з душ минулого омані,
Знесеться до Накреслених Висот!
Осанна!!!

МАРІЯ КУЗЬМОВИЧ ГОЛОВІНСЬКА

МАМА З УКРАЇНИ

I

Далеко поза північчю зчинилася метушня в одній з найкращих хат за містом. Двері входові відчинилися і з грюкотом зачинились.

Орест був майже непритомний. Біля нього був песик Латка, що виховзнувся поміж ноги. Дивився на свого товариша забав перехиляючи голову з боку на бік і наче б питався:

— Що ж тепер буде? Де подінемося?

Орест глянув на двері, куди не мав вже вступу, і притулив Латку до себе.

— Ходім!

Та ноги були тяжкі і він заледве доволікся за хату, на город, у хаті. У голові шуміло, усе ходило ходором.

Положився на вогку, росяну мураву. Венути не міг. Кошмар пережитого й усе, що звалилося на нього, насувалось перед очі:

Мама віддалася вдруге, як вдова з трьома дітьми — у нього ще дві сестри — Галя і Соня. Вітчим, інженер Стефан, був дуже багатий і жили у великих достатках. Мама — та мама, яку так любив! — потурала у всьому чоловікові і не добачувала нехиті у нього до Ореста.

І от, цього вечора забавився з товаришами і товаришками у хаті його дівчини Тані. Батьків її не було і вони дозволили собі більше випити, ну і курили для кращого настрою різного рода « папіроси ».

Вітчим, як на лихо, не спав і взяв Ореста на злобні допити. Навіть телефонував до Тані, але вона всього відперлась. Вітчимові було забагато і виштовхнув його з хати.

У городі розцвітались квіти, пахла ввечір скошена трава, дерева, і Орест... заснув.

Латка притулився до нього.

Та коли сонце почало висуватись з-поза дерев, песик занепокоївся і став будити Ореста. Мордочкою штовхав, язичком лизав, доки не пробудив.

Зразу Орест не міг зрозуміти чому він тут, але згодом пригадав. Глянув на вікна хати, де певне поралася мама біля сніданку і мимоходом по обличчі сплили дві сльози.

Чув, як з гаражу виїздило авто вітчима, до праці, як мама сідала поруч, щоб подорозі зійти до автобусової зупинки, бачив, як сестри пішли до школи.

Усе затихло.

Його маленьке авто, яке купив йому ще його батько, стояло. Батько був банківцем і загинув у катастрофі літака. Орест був голодний. Мав ключ до хати, міг піти і взяти собі снідання, — не хотів. Помимо того, що був свідомий свої провини, (але ж затягнули його!), жаль, невимовний жаль осів на дні душі. Жаль до мами, яку так любив і все слухав. Міг перед нею оправдатися й усе вияснити, але мама стала по стороні свого другого чоловіка.

Ще була бабця у домі старців, мамина мама, до неї мав сантимент. До неї поїде! Чей не викине його?!

Впустив Лягуку до хати. Замкнув двері й включив мотор авта. — До бабці!...

II

У домі старців бабця мала свою осібну кімнатку з кухонкою, ліжком і канапою. Усе було тут накопичене. Недавно привезли її, і ще не упорядкувала всього як слід.

Пощо було заваджати новому зятеві? Хай собі живуть, як їм добре! Дочка Іра зробила добру партію, і так, вдова з трьома дітьми. Все була гарна і елегантна, а теперішній її чоловік, знайомий ще з молодих літ і колись старався о неї. Не женився, розбагатів і доля покермувала так, що дочекався Іри. Був добрий для неї, догоджав, хоч діти не мали того, що давно — тепла рідного батька, але що ж! Усе тут грає ролю матеріяльна сторінка.

А до того — зять спроваджував свою маму з України — треба ж було і їй зробити місце.

Бабця звикла приймати від оточення усе спокійно і пристосовувалась до обставин.

Але, ... щось заворушилося біля серця. Мала там свою кімнатку, помагала дітям скільки могла і жилося добре. А тепер... часом скучно.

Таке почуття, неначе урвалася дорога, якою йшла. Прикре почуття безвартісної людини. А могла ще неодне добре зробити! І своїм досвідом і знанням.

Призадумалась і не хотілось поряdkувати у кімнатці.

Та стукіт у двері насторожив її.

— Хто ж би то?

Відчинила.

— Орест?! Ти не в школі? І що сталося?

Але лише глянула на нього, вже знала, що тут скоїлось щось непередвиджене. Орест з розкуйдовченим, довгим волоссям, з підцухлими очима дивився на бабцю. Губи йому дрожали, як тоді, коли був ще малим хлопчиною.

— Ну, ну... сідай... сідай...

І бабця заметушилася.

— Іди, обмийся! Злагоджу тобі сніданок, а тоді положишся на тій канапі і виспишся.

— Бабцю... бабцю... Орест не міг говорити, голос йому заломився.

— Кажу, нічого тепер не говори. Згодом... маєш час.

Знала, що до хати нема чого дзвонити, бо нікого там нема, а зрештою, мусить знати вперше всю правду від нього.

Орест послушний, як мала дитина зробив усе, що бабця казала. Ледве торкнув устами снідання, положився на канапі і заснув камінним сном.

Бабця наділа легкі пантофлі, щоб не розбудити внука, поралася у кімнатці і передумувала, якби допомгти не задразнюючи амбіції зятя.

Орест спав. Не пробудився й увечорі. Аж другого дня довідалася бабця усю правду...

— То тебе зтягнули товариші? З ними більше не товаришуй, а з Танею я поговорю.

— Ні! Ні! З Танею не говорити!

— Як хочеш... Ти ще молодий, знайдеш іншу.

Орест задумався.

— Що зі школою? Мусить мати оправдання. У хаті всі книжки.

Та бабця подумала про все.

— Маєш тут своє авто? Поїдь, купи трохи харчів. Тут гроші і записка, що купити.

Подивилась на годинник. Іра вже повинна бути вдома.

— Гало, гало...

У слухавці голос:

— То ви, мамо? Я прийшла сьогодні скоріше...

— То добре, що прийшла.

І бабуся обговорила цілу справу Ореста.

Стало на тому, що Іра привезе книжки і напише оправдання до школи. Орест якийсь час побуде у бабці. Хай приїде мама зятя з України, хай справи уложаться...

III

Інженер Стефан сидів за керівницею, а думки працювали. Вертався з бюро до хати:

— Як там застане? Чи Орест вернувся додому? Розлютив його, бо прийшов пізно, ніччю, а він відповідає тепер за нього, як опікун. Це вперше така його поведінка! Розвезений... Правда, що гарний, і студент каледжу, має своє товариство... Чи не загостро взяв цю справу? Не дозволив йому як слід виправдатися... Невже ж було б це помогло?

Чому трублять авта за ним? Стоїть і не їде, коли вже повинен їхати.

Рушив автомат і тоді спостеріг, що переїхав червоне світло. На щастя не було поліційного авта. Мусить уважати. Усе через того Ореста! Цілий день пішов «шкереберть».

Але, мусить усе передумати заки доїде до хати... Вступити на газолінову станцію? Але ж газоліна ще є.

— Хвилину перечекати?

— Іра буде нервуватись...

В'їхав поза місто, у більшу зеленю з цвітучими кущами і деревами.

— Але той Орест таки за кожний раз, коли його побачить, дразнить його. Так ударяючо подібний до першого чоловіка Іри. А Іра так йому догоджує. Певне кожний раз нагадує першого, і як так буде далі, не забуде його!

— Хай би ішов мешкати на приватку, був би в хаті спокій. Чим ближче до хати, авто їхало усе повільніше.

Гали і Соня бавилися на городі м'ячем.

Став відважнішим.

— Уважайте, поломите квіти, а ви знаєте, як мама їх любить! За м'ячем бігав Латка.

— Ми уважаємо!

У дверях Іра.

— Ти спізнився і я вже непокоїлася.

— Багато авт...

Притулив до себе Іру і поцілував. Не віддала йому поцілунку, не могла. Він це добре завважив і знав причину.

— Ну, чого ж ти? Сама бачиш, що Орест задалеко зайшов з тими своїми товаришами?!

— Було залишити мені цю справу, була б полагодила...

— Не була б полагодила. Я хочу мати в хаті спокій. Він вже дорослий, міг би мешкати окремо, я заплачу.

І це було те, чого вона найбільше боялася. Боялася, що хлопець міг би зійти на манівці, коли не буде коло неї.

Нічого не відповіла. Висунулися ті колючки, яких так боялася.

Поралася біля обіду.

Галя і Соня накривали стіл.

Завважив, що нема накриття для Ореста.

— Орест ще не прийшов зі школи?

— Його нема...

Заслонився газетою, бо різні думки-припущення почали насуватися, а питатися на хотів.

IV

Таня підчікувала біля школи на свого товариша Джері. Він спізнився і вона нервувалася. Мав передати їй пакетик, який треба було порозділювати поміж товаришками. А те, що в пакетіку, вона вже нераз пробувала. Можна після цього буюти у позасвіт і не думати про ніщо. Вона вже й не могла бути без цього.

З Орестом пережили неодні такі хвилини. Мала за те гроші, могла вбратись найбільш модерно. Мама її не дуже цікавилася нею. Тато, на багато старший, беззастережно їм вірив.

Нагадала Ореста. (Чи одного ще такого буде мати?)

Мусіла йти до школи, бо було пізно, а до того Галя і Соня надходили. Не хотіла їх бачити.

У клясі, коли відсунула шуфлядку столика, найшла пакетик. Джері вже у дверях порозумівся з нею поглядом. Спритним рухом, всунула у течку поміж книжки.

Галя була на тому році гайскулу, що вона, Соня рік нижче.

На нещастя, коли входили на полуденок до кафетерії, ввійшла поліція.

Таня кинулася обнімати Галю і хотіла всунути їй пакетик. Галя не хотіла видавати в руки поліції товаришку, а спритно висунулася і втікла. Хоч директорка, у найбільшому розхвилюванні рятувала свою школу, не вдалося уникнути ревізії при виході зі школи. Усі течки були переглянені. Деяких придержала поліція.

Таня викрутилася. Була звинна, спритна і гарна.

Вдалось усе, що залишилось у пакету, кинути до сміття. Галя і Соня прийшли скоріше до хати. Вітчима не було. Могли мамі усе розказати.

— Ані слова більше, сказала мама. Маєте науку нічого від нікого не брати.

У хаті, однак, не було того настрою що завжди. І коли вітчим прийшов, завважив напруженість.

Не хотілось про ніщо випитуватись. Рішив, що найкраще вийти з хати. Взяв Іру до авта і поїхали до крамниць.

За хвилину, через телефонічну розмову, бабця вже знала все, що сталося в школі.

— Нема злого, щоб на добре не вийшло — сказала до Ореста, якось усе перетреться, а Таня не для тебе.

Нічого не відповів. Вчився на завтрішній день.

Хоч як бабцю любив, було скучно за хатою, за мамою — він вже її простив, за песиком Латкою, з яким завжди грався у городі.

Тут навіть не мав де вийти. Поміж бльоками кам'яниць, дерев було мало. У городі на лавках — самі старці.

V

У городі інженера Стефана порозцвітались прегарні куці рожі і інші квіти. Простір зелені манив око. Дерев краєм городу і перед хатою тінювалися за легким подувом вітру. Погода була прегарна.

Пані Іра порядкувала у кімнатах. Очікувала приїзду мамі чоловіка, яка на днях мала приїхати у відвідини, а може й назавжди.

У голові роїлося від різних переживань. Щастя, що могла як-так примістити Ореста. Була вільна кімнатка у знайомих, де він і замешкав. Син знайомих був його товаришем і радо погодився його прийняти. З харчем було гірше, бо мусів сам давати собі раду. А він такий непрактичний! Остаточо погодився чоловік, щоб харчувався вдома. Та Орест звичайно вибирав час, коли вітчима ще не було в хаті.

Таня — та хитрунка! Прийшла і виправдала себе, будьто би вона зовсім нічого не винна, це усе товариші Ореста. Це був такий підступ, щоб погодитися з Орестом, але він не хотів уже товаришувати з нею. Залишив її. Джері заступив його.

Переходячи кімнати, пані Іра завагалася, котру кімнату приготувати мамі чоловіка. Чогось не хотіла торкати кімнату Ореста.

Покищо попіддливала вазонки, багато вазонків, якими піклувався її чоловік, у заглибленні прийомної. Різного рода пальми і екзотичні рослини з різними відтінками зелені і формою листків, кактуси, які так чудово цвили, фіялки — прегарних кольорів.

У входові двері дряпав лабою Латка — відчинила йому, а він побіг просто до кімнати Ореста, зупинився у відкритих дверях і подивився своїми розумними очима на паню Іру, неначе б питався:

— А де Орест? Чому його нема?

Пані Ірі стали сльози в очах. Як любила свого сина! Відбитка її першого чоловіка. Мимохить прийшла думка: чи не зробила помилки виходячи вдруге заміж? Важко було пробиватися з трьома дітьми. А безнастанне вговорювання чоловіка робило своє.

— Діти за кілька літ порозходяться і тоді залишишся сама. Мама вже старушка. Я заопікуюсь всім. Ти ще молода, тобі треба жити!

Дзеркало говорило, що ще добре виглядає і... рішилась вдруге вийти заміж. У хаті достатки, але почали виринати проблеми одні за другими, які треба було розв'язувати.

Галя і Соня прийшли зі школи.

З приємністю глянула, що виростали на гарних дівчат з умінням ходити біля себе і дбати за свій зовнішній вигляд. Наразі дівчатка займали спільну кімнату. Кімната мамі й Ореста були вільні.

Не могла рішитися, котру кімнату прибрати. Чогось важко було торкати чи цю, чи ту кімнату.

Прийшов Орест, наоспіх щось перекусив і вимовляючись, що має багато вчитися, збирався відходити. Латка розрадуваний кинувся до нього. Пчихав носиком, махав хвостиком, ставав на дві лапки і заглядав у вічі.

Орест притулив його до себе, погладив, глянув на свою кімнатку і вийшов.

— Вже йдеш? — у дверях вітчим, неначе б нічого не сталося.

— Іду! — і вибіг до свого авта.

Галя і Соня їли майже мовчки, порозуміваючись очима, коли вітчим обсилав маму компліментами і тулив до себе.

— Вже приготувала кімнатку?

— Не знаю, котра найвідповідніша.

— Та ж певне, що кімната Ореста! Має гарний вид на город і затишна. І зимою є найтепліша.

Нічого не відповіла. Ледве закінчила вечерю.

— Ходи! Поглянемо!

Був задоволений, що зможе змінити у дечому її внутрішній вигляд, пристосувати до вигоди мами.

Допомагав і це і те пересувати, решту речей Ореста покладано у шафу в гаражі.

— Зміни занавіску, щоб було привітніше!

— Зроблю це завтра...

VI

Пані Іра не могла заснути. Враження вчорашнього дня надто відбилися відгомоном у її душі. Передумувала усе наново.

Треба було вволити волю чоловіка і зробити маленьке, родинне прийняття на приїзд його мами.

Привіз з летовища. Старушка з великими, синіми очима, наче б платочками квіту льону, повними любови і довіря, але... наче б стримана — нічого майже не говорила. Певне була утомлена й... ввійшла у зовсім інший світ, який її прямо приголомшив.

Майже не торкала їди при обіді.

— Не можу діти мої, не можу... хай освоюся, не знаю де я опинялася...

Інженер Стефан бігав радісний, раз у раз цілував руки мами, а вона тулила його голову до себе.

— А я й забула гостинці вам роздати.

І на столі появилася багато виншвок.

— Усе сама виншвала. Це ще старі наші взори, бо тепер вже різні переміщують...

— Яка вона інша від моєї мами, думала пані Іра. Моя отверта, щира, а ця замкнена в собі, наче б переболіла. Дві сумовиті зморщки біля уст і в кутках очей. Чи вона звикне тут?

Чоловік порухався.

— Ти ще не спиш Іро? Засни, утомлена. Відчини вікно на крапчий прохолод.

У вікна влетів легіт з нахощами квітів.

— Піду, погляну чи мама спить.

А за хвилину:

— Знаєш, не спиць, молитесь... « Дякую за щасливу подорож, за те, що могла вас побачити » — каже до мене. Боже, як вона постаріла. Сибір відбула, вдовою молодших дітей ховала... Ти чуєш, Іри?

— Чую, чую... Бачу, що й ти не менше схвилюваний.

— Це ж моя мама, яку стільки літ не бачив, яку так люблю...

...І я свою маму люблю... відбилось відгомоном у душі пані Іри.

А мама з України не могла ніяк заснути. Усе передумувала. Їй важко було зрозуміти, чому мама Іри пішла до дому старців, коли тут стільки кімнат. Не могла зрозуміти, чому Орест не живе вдома. Та ж родині у гурті веселіше! Видно, що тут такий звичай! Як довше побуде то й вона піде до дому старців. Певне так буде!

Утомлена склонила голову, а рано-ранесенько пробудилась.

У хаті всі метушились. До праці, до школи.

— Мамо, просив син — якщо вам буде скучно, тут є журнали, є телевізія. У ледничці усе прилагоджене до другого снідання. Ми мусимо йти кожний у своє.

— І отак лишаєте мене? зовсім саму?

Син зніяковів.

— Постараюся скоріше прийти.

— То йдіть здорові...

Голубі очі стали великі, великі. Дивились зі своїм питомим виразом на кожного зосібна. Зморщкі біля уст поглибилися.

— Коби хоч були залишили на кілька днів маму Іри, а то вже вчора відвезли. Поїхав і Орест на своє мешкання...

Біля неї з'явився песик Латка. Перехилив голову з боку на бік, наче б хотів їй добре приглянутися.

Погладила його.

— Замкнули нас наче б у клітці. І як тут перебути до вечора? Ні до кого заговорити й на город боюся вийти. Не вмю й добре відчинити тих замків тай боюся, аби хто не вліз. І як розмовлюся?!

Розглядала вишукане урядження хати. Боялася й торкнутися чогонебудь. Таке все видалося їй величне.

— Хіба ж це для мене? От надивлюся, натішуся, тай поїду у свою бідненьку хатинку. До сусідів... до дітей... А вони хай собі живуть по своєму.

Й наче б успокоїлася.

VII

Таня, помімо того, що товаришувала вже з Джері, намагалася усіми силами нав'язати добрі відносини з Орестом. Телефонувала,

розшукувала за ним, писала, щоб якось добитись до нього, однак без успіху.

Орест кінчав каледж й дістав стипендію на університет у полудневу Америку. Багато було подань, але лише його узглядене. Скрізь переповнено. І там буде мусіти перебути кілька років до закінчення студій.

Жаль було за своїм містом, товаришами, за хатою, але не було ради. Сказав мамі про стипендію, коли вечером прийшов додому.

У першій хвилині подумала, що всі проблеми розв'язані, а згодом зробилося жаль його.

Чоловіка не було.

Погладила буйну чуприну Ореста.

— Поїдеш так далеко від хати, від мене?

— Тобі це буде на краще, не бачиш, що вітчим не любить мене? Я подібний до тата.

— Так, ти подібний до тата...

Цього вечора інженер Стефан був у особливо добромu настроєві. Йому злетів камінь з плечей — Орест. Він радо погодився допомогти йому у всьому, щоб лише не було його близько.

— Я усе йому допоможу, нехай вчиться.

І тут, як він думав, був ідеальним опікуном — батьком.

Він і потурбувався Галею і Сонею.

— Їм треба б дещо докупити на табір. Коли починається?

— З початком липня.

— От і гаразд. Тоді я візьму собі вакації, а ти також і поїдемо на два тижні автом, у відпруження.

Мама з України глянула із запитом, що зроблять з нею? Не питалась. Хай все йде вже тутешнім звичаєм. Певно залишать пильнувати хати та песика.

Пані Іра не сміла питатися, але було ясно, що старушку в таку дорогу не зможуть взяти. Та чоловік про все подумав.

— Твоя мама прийде на той час до нас і замешкає. Вона така спритна, обізнана зі всіми тут обставинами, так, що ми спокійно зможемо поїхати.

Глянув на маму, що старалася допомогти Ірі у кухні.

— Два тижні скоро проминуть і ми знову будемо разом. Іра така перетомлена, їй треба відпочинку.

Мама нічого не сказала. Їй стало ясно, що син мусить жити своїм життям. До того роки відсутности зробили своє.

Галя і Соня по вечері робили пляни на свої вакації. Обгово-

рювали усе докладно. Переглядали одержу, білля, бо мама казала, що треба дещо докупити.

Мама з України виручила Іру у митті начиння і пішла до своєї кімнати.

— Мамо, ходіть з нами на город, як там гарно порозцвітали квіти!

— У мене вікно відчинене... йдіть ви, вам треба відпочати.

А у кімнаті:

— ...Коби вже скорше скінчилися тих три місяці відвідин. До старенької своєї хатинки хочеться, до своїх сусідок, до тамтих дітей.

Сіла у кутку молитися. Крізь вікно продув стеллив пахощами городу, квітів.

Галя і Соня гралися м'ячем з вітчимом. Пані Іра безтурботно сміялася. Песик бігав за м'ячем і гавкав, наче б дровичся, наче б був злий, що йому не вдалося його зловити.

VIII

У хаті стало тихо, бо всі роз'їхалися. Латка зразу нудився, заглядав у всі кімнати, а згодом успокоївся і положився на передні лаби, у своєму куті, на дивашику.

Мама пані Іри взяла у свої руки варення і поралася біля кухні, час до часу кидаючи словом у напрямі вітальні, де мама з України поралася коло квітів.

У дверях обізався дзвінок.

— Не йдіть, не йдіть, я сама. Це певно листоноша, бо звичайно у тій порі приносить пошту — сказала мама пані Іри.

...Невже ж до мене написав хтось з дому? — заворушилася мама з України.

— О, буде що читати! — відізвалася перша. Є журнали, наші часописи, побільшені числа, вакаційні, подвійні... Згодом не буде нічого. А це для вас, — не забувають...

Серце забилося живіше. Відчинила дрижачими руками конверт і стала читати для себе, а згодом і вголос.

— Це пише сусідка... «скучно за вами. Хатинку доглядаємо, квіти розкішно розцвілились. Ярина у городі гарна й ми, як ви нам припоручили, маємо велику поміч: збираємо, варимо»...

— Як там усе пахне! Тут нема того свіжого запаху ані у ярині, ані у квітах.

— Це правда, але до всього звикається. Зате ніхто за вами не слідкує, можете свobodно порушатися і говорити.

— Ваша правда... та я вже так там звикла, що й скучно часом...

— Звикните й тут, є добрі діти, весело в хаті...

Мама з України мовчала.

Тепер не було їй скучно, бо були вдвох і увесь день був зайнятий прилагоджуванням різних консерв на зиму. Обидві хотіли допомогти Ірі своїм умінням.

— А ми й напечемо дітям солодкого й заморозимо, хай мають на деякий час. Ще коротко стукали начинням у кухні, а згодом пішли відпочивати кожна до своєї кімнатки.

Телефон перешкодив.

— Гало? А, то ти Орест! Ще не поїхав? Їдеш завтра? Прийдеш на вечерю? Прийди, прийди...

І заметушилися варити вечерю для внука.

Раділи, як розгортав свої буйні пляни. А він радів, що їде і здійсниться його мрія закінчити студії.

— Що з твоєю Танею? — спитала мама пані Іри.

— Вона не моя. Приходила до мене, але мене не застала. Найшла собі іншого.

— Та з молодими, все так.

Орест попрощавшись, пішов. Найгірше було з Латкою. Ледве успокоїли, так рвався за ним.

А вечором, мама пані Іри мала свої програми на телевізорі. Мама з України з чемности, трохи до товариства дивилась і відходила до своєї кімнати. Там вона почувалася найкраще. Ще раз вийняла листа, якого одержала, поклала на коліна і поволі читала, наче б кожну букву зосібна довго розглядала. Її уста шепотіли:

— Я вернуся до вас, до своєї хатки старенької, без достатків, бідної, але чистенької. Там мені добре. Я там ніколи не є сама і не відчуваюся чужою, як тут. Достатки не дають тепла рідної землі, рідних людей...

У шуфлядці була її вервичка і вона вийняла, помолитися, просити Господа, щоб син погодився з її від'їздом.

Крізь вікно вдирався легіт з запахом квітів. Пахли різnorodні кущі. Час до часу обізався пташок.

У другій кімнаті йшла телевізійна програма.

ІХ

У день великої спеки на телевізорі мигали невиразні образи, що годі було дивитися.

— Чи псується? Чи десь буря надходить?

— Зривається вітер, мабуть буде буря.

Сильний вітер розкинув занавісками.

— Позачиняйте вікна, бо вже й блискавки перебігають захмареним небом.

— А в нас в Україні, у моєму селі й гримить інакше. Правда, послідними часами й бурі стали страшніші, наче б світ інший настав, але і то люди перебували.

— Ви все так згадуєте своє село, наче б скучно.

— Та скучно, звикла, — у біді звикла. Люди живуть більш замкнено і сказати б внутрішньо, але багато людей своїх звикли помагати одні другим. Живуть серцем...

Мама Іри покивала головою, і замкнула телевізор.

— Сьогодні мала приїхати Іра з чоловіком, коби хоч дорогою буря їх не зловила.

— Може зможуть десь перечекати? Хіба не будуть їхати в таку негоду.

— Залежно, де буря зловить.

За вікнами пустився сильний дощ і потемніло надворі. Дерев змагались з вітром. Латка положився біля ніг, поміж обома.

Одна і друга погладила його.

Положив голову і замкнув очі, час до часу рухаючи вухами.

— Боїться, прошептала мама з України. У нас дуже пси відчувають якенебудь нещастя...

Мама Іри здригнулася.

— Заїхало авто! Заїхало авто!

І за хвилину Іра з чоловіком, обмоклі в хату.

— На щастя втекли!

— А ми думали, що десь переважаєте. Така злива!

— Краще вже в хаті відпочати.

Латка ласився до обоїх господарів.

Мама з України вийшла метушитися біля вечері.

Мама Іри мала все своє спаковане і думала: ...Може ще цю ніч пересплю тут у хаті? А тоді? Знову у дім старців... Було жаль, але так треба було.

— Мамо, Мамо! Та хіба ж у таку негоду не поїдете до себе? Ну і Стефан утомлений. Завтра їдучи до праці, підвезе вас.

— Ох, дякую, — поглянула з вдякою, начеб дорогий дарунок одержала: «ще одну ніч у хаті»...

Мама з України глянула виразисто великими, голубими очима на маму Іри, аж зморщки рзсунулися.

Вона мусітиме поговорити зі сином. Час в дорогу в Україну. Надивилась... Набулась... натішилась... а тепер черга на жертву...

X

Діти ще не повернулися з табору. Пані Іра знову пішла до праці зі своїм чоловіком. Мама з України залишилась на цілий день з песиком Латкою.

Старалась допомогти своїй невістці у всьому, як лише могла. І в кухні і в хаті і в городі.

У городі, під її пильним наглядом усе буйно розвивалося так, що Іра сказала раз до свого чоловіка:

— Усе в городі відчуває, що мама любить ярину і квіти. Ще ніколи так буйно не розрослося, як цього року.

Тоді голубі очі мами ледь побільшилися, у кутиках уст з'явилась усмішка.

— Любови скрізь потрібно і то любови щирої, відданої, зі серця. Інженер Стефан всміхнувся.

— Ви, так вмієте любити, мамо...

І знову усмішка у мами, але без слів.

— Час піти до уряду і продовжити вашу відпустку, мамо, а то їй краще не вертатися туди.

Глянув на Іру, і Іра стала просити:

— Чого поїдете туди, мамо?! Малих дітей там нема, залишіться назавжди. Не для вас вже така дорога.

— Як приїхала сюди, зможу поїхати й там...

— Подумаємо...

А ввечір, коли мама збиралась відпочивати, син пішов до неї. Довго тривала розмова. Мама була невгнута.

— От, візьми маму Іри до себе і Ірі буде відрадніше. Чого їй там між чужими жити, коли є рідна дочка. Та й Орестові будь батьком, а не вітчимом. Йому треба серця.

— Мама Іри сама пішла до дому старців.

— Сама... сама... от, що ти знаєш... якби так з чоловіком, то ще б... А скільки їй ще того життя? Хай знає її серце, що має куток біля дочки...

І стало на тому, що мама пакувалася до від'їзду.

— Набулася, надивилася, натішилася, дякую вам за все тай щасливо проживайте...

Наділа біленьку хустинку у якій приїхала.

Розцілувалися.

— Ви жийте собі по своєму, а я їду туди де спочиває твій тато тай рідні, у землі рідній, багатій, а бідній... Та дасть Господь, усе так не буде і ви до мене приїдете.

У хаті вже були дівчатка і мама Іри. Тулила всіх до себе і бкагословила. На летовище їхали всі.

Ще гляділи, як ішла по східцях на літак, як оглянулася великими голубими очима і відвернулася входячи до середини у білій хустинці на голові.

Ввечір у кімнатці своїй, довго клячала мама Іри. Її уста шепотіли:

— Оце є любов, оце є серце. Господи провадь її щасливо...

А голова у білій хустинці тулилася до шибки у літаку, коли минали цей континент і срібно-білою мевою, понад океан, гляділа за зеленню лісів своїх.

Філядельфія, 28.VI.1978 р.

Микола М. Паллій

ЯКА КОМУ ДОРОГА

Спокійний жовтневий день, замавний легкою усмішкою хрустального ранку, клонився, помалу, до сну, за верхів'я косматих дерев, як на бічному крилі цвинтаря відспівали останнє « со святими » і « вічну пам'ять ». А там, близькі і далекі, кинувши дбайливо по грудці сухої землі, у свіжу могилу, почали святочно й мовчливо розходитися у свої сторони. Тільки одинока постать, молодої ще на вигляд жінки, стояла згорблено й непорушно над сирою ямою, перебираючи неспокійними пальцями, вогкими від сліз і поту, дрібними чотками.

Ми приступили до неї і подали їй руку:

— А де ж ваші діти, Насте?

Вона нагло здригнулася, випростувалася, налягла на подану їй руку, зійшла з невеличкого насипу, і зідхнула:

— А хто його знає. Вони десь були.

Ми присіли на невеличкій дерев'яній лавочці, що самотно дрімала при порохом вкритій стежці. А робітники, тимчасом, почали вже засипати яму, звиваючись, перед нами, навперейми, ніби їм час утікав під ногами.

— Видно, розійшлися, зідхнула вона знову, якось глухо, а потім додала: — А подумати: скільки він для них натрудився!

— І хто цього не знає? Яка школа, що ми не могли прибути на час.

— Не мучте себе цим дуже, бо ви і так були б його вже не застали. От, прийшов, сів і застиг. Дякувати Богу, у власному кріслі. А його так непокоїла доля дітей! Журба за журбою, і що з того вийшло?

— Хто знає? Василь мав талант до дітей і вони таки щось із цього збережуть. Пам'ятаю, ніби вчора, вони ще підлітками були. Такі живі і шиковні. І так гордилися своїм українством!

— І мали чого.

А потім додала:

— А-а, то була праця! Василь у Союзі, а я в Помочі. Днями до роботи, а вечорами між люди. Наради. Засідання. Мітинги. Збори. Поїздки. Скільки ми настукалися до дверей! День за днем. Ніч за нічю. Літом і зимою. І не виплатилося? Ще й як! У трьох наших громадах ми створили і поставили на ноги найбільше братських клітин. І то найсильніших. І ще на іншу працю часу стало. Вистави й концерти. Концерти й вистави. А пописи! Не було свят, розваг і здвигів без пописів молоді. І чи не вчили ми дітей свого слова, і своєї краси? Ви ж самі це знаєте. Бо за вас вони пописувалися. Юра, Місьо, Ганя.

— Так. Так воно було. Мені ще причуваються ті чесні похвали, якими вас обдаровували: « Нема то як Дацьові діти ».

— І так нам йшло аж до їх юнацтва. А потім, ніби щось десь увірвалося. Де і в чому ми провинилися?

Дацьова Настя розкинула руками, шукаючи, видно, якоїсь відповіді на своє чутливе питання. А там, витерши непрошені сльози, почала далі продовжувати свою мову:

— Яюсь, після школи, Юра скумався з якимись простаками і їх пришпилили на якомусь дурному злочині. Його засудили на рік, але, з огляду на його першу провину, його кару « зависили ». Ви знаєте як це потрясло нами? Сором і біль не давали нам спати. Але ті потрясення треба було яюсь перенести. А чи ми їх пережили? Під осінь, того самого року, Юру знов замотали в додаткову справу. Тим разом йому вліпили аж п'ять років тюрми. Під час засуду Василь пережив перший удар серця. Що ми тоді переболіли! Ви знаєте, що значить відправляти одного до тюрми, а другого до лічниці? Пекло! За кілька місяців приїхав з каледжу Місьо і при першій нагоді мені заявив: « Мамо, я поїду на Гаваї ». А я, як неспокійна мати, стала йому на п'яти: « А коли ж ти, сину, поїдеш, і на довго? ». « А тепер, мамо, і на довго ». Господи, чи мені причулося добре: тепер, і на довго? « Що ти, сину, жартуєш собі з мене? Ну, а школа? Як буде зі школою? ». « Я маю досить школи, я хочу трохи жити », відповів він нарвано. « Та чим ти нас потішавш на старість? Чи тут нема місця? А де ж ти, на Гаваях, знайдеш собі вибрану? ». « Жінок, мамо, там не бракує ». « Але не наших », настоювала я. А той вперся, як осел: « Мамо, жінки всюди однакові. Зрештою, я так вибрав, і так буде ». І так було. Як він виїздив, то нас навістило нове пекло. Я дивуюся, як Василь його вдруге пережив.

— Ну, що ж, ніхто не знає, яка його дорога, — пробував я

розвіяти її пригноблюючий настрій. — А як там Ганя? Певно вже виросла з пеленок.

— Ганя? О, вона дівувала довго, бо ми, зразу, настоювали на свого. Але наші чомусь нею гордили. От, затуркані селюки. «О, то вчена», говорили одні, натякаючи, мабуть, на її школи. «То Соломонова дівка», дорікали інші, на злість, чи на злобу. А я, думаю, з заздлости. І ми лишили її в спокою. Таж не годилося нам випихати дівчину в світ за нелюбів. І так вона ходила з місяця на місце, з праці на працю. Такий, видно, учительський хліб. Аж одного дня Ганя привезла нам несподіванку: «Так і так, я знайшла собі пару». Господи, яка я була щаслива! Бо яка мати не раділа б такою вісткою? І Василь став як вкопаний. І з радости, і з несподіванки, певно. Я вірити вірила, але й сумнівам волю давала. Бо як я мала знати? І, заскочена таким щастям, спитала її, з трепотом серця: «А, хто ж твій вибраний, Ганю?». Вона, спершу, завагалася, а потім призналася, як той на суді: «Та він з наших. Але він так шепеляво закидає по-нашому»... Ну, думали ми, хай буде й так. Бо що ж тут перебирати? Правда, то був роботящий чоловік. Він мав велику ферму, бив на ній свій скот на м'ясо і обертав добрим бізнесом. Але він не вмів, чи не хотів сказати й одного слова по-нашому. Тільки відбивався, вперто, своїм «со гуат» і «гуат'є да диференс».

— Що ж, між нами й таке буває. Але, чи воно завжди мусить бути прикре і гидке? Людина, писав колись Шекспір, склонна бачити більше нечистих, ніж ціле пекло може їх помістити.

— Чесно сказано, але правда залишиться правдою. Бо правда, вірте мені, ніколи не була в моді і тому вона завжди видається нам дивною. І, щоб не приводити до гіршого, ми рішили з тою правдою зживатися. Так воно йшло аж до Василевого виходу на пенсію. На той день поз'їздилися діти, — Юра, з такою як він, Місьо, з якоюсь косокою, а Ганя, з тим із наших [хай їх Бог благословить], — і в хаті настав такий Вавилон, запанували такі жарґони, до яких ми не привикли, що Василя аж звалило. «То такий рід буде наш, український? І за що ж я розпинався?», жалувався він гірко. І з того часу він відсунувся від усього. Став мовчаливим, похмурим, непривітним. Просто, неможливим. І заїдав він себе так днем і ніччю, як за якусь кару, на яку він не заслужив. І так себе заїв. Господи, в чому ми провинилися? Таж ми віддали свої роки, свою насагу, своє добро для збереження життя на супісках. Виходить, наче б ми знайшлися у безглуздому колі.

— Ви маєте оправдану причину до свого жалю. Але, пам'ятайте,

що кожне безглуздя має свого оборонця. Це закон життя. Усього життя: молодости і промахів, зрілості і боротьби, старости і жалю.

— Добрі ваші думки. Щоб тільки з ними якось зжитися. І ще в таких обставинах, як мої.

При цьому Дацьова Настя помалу підвелася і механічно простягнула нам свою дрібну руку:

— Яка я вам вдячна за час, за щире серце і за добре слово.

— Щире спасибі вам, що поділилися з нами шореткими шрамами свого життя. Перед вами тепер нова дорога, яку ви мусите проходити самі. Бо, в додатку до цього, в житті бувають ще інші речі, які людина мусить виконувати сама: родитися, вмирати і свідчити. Тож, свідчіть же, що ви, досі, вже дещо з того перейшли, і то правильно. А решту, дасть вам Бог.

МАМА СЕКЮР

Перед виходом з хати я ще раз провірив листа від Мами Секюр, зложив його дбайливо як цінний банкнот, всунув назад у коверт і сховав, з приємним трепотом серця, у спідню кишеню кабата. Бо як не пишатися, не радіти таким скарбом, як лист від Мами Секюр? Правда, я ніяк не міг дочитатися, що там було написано, бо я не дзьодзь і не лоєр, щоб на тих англійських параграфах визнаватися, але я вірив, і то переконливо, що того листа не писав собі хтось на гоцки. Бо, як Мама Секюр до когось пише, то тільки тому, щоб людині дати гроші. Ну, Господи, який я радий, що про мене не забули! Бо дочекатися такого дня, як пенсія, то неабияке свято. А ще для мене, пересічної і не дуже то грамотної людини.

З такими то думками я вийшов на вулицю і почимчивав, повільно, до міста. А там, крок за кроком, зайшов на офіс, приєвівся до тих, що вже там чекали у вигідних кріслах під вікном на свою чергу. А на офісі як на офісі: люди приходили і відходили, перебираючи своїми розмаїтими паперами перед очима задуманих і неспокоїних глядачів. Усюди тільки шелест, шепіт і шуркання ніг. Урядовці звивалися і перекликувалися час від часу. А втім, один молодий і привітний панок, що був перед нами, скромно усміхнувся, кивнув злегка головою і процідив протяжно магічну, на людське вухо, двословну фразу, «Next, please».

Я скоро піднявся з глибокого крісла, підійшов до столика,

присів, несміло, до нього, скрутився в чотири погібелі і зарекомендувався боязким і несмілим, як на сповіді, голосом:

— Містер Секюр, я називаюся Семко Суслик і прийшов до вас по гроші.

— Ну, то добре, — притакнув головою урядовець. — Ви зайшли куди треба. То добре. Але, пам'ятайте, що Сошел Секюриті не дає гроші на слово.

— О, то зле. Бо я своє вже відробив, скоро вийду на пенсію і мені треба грошей.

— Ну, так. То добре. І добре, що ви прийшли завчасу, щоб нам це пригадати. Бо Сошел Секюриті є на те, щоб помагати тим, хто на це собі заслужив. Судячи по вас, і по ваших словах, ви маєте справу, яку треба урухомити. Отже, вам треба принести відповідні папери, щоб усталити, що ви є ви, а не хтось інший. Тоді все буде добре.

— Та як добре? Ви ж самі бачите, що я є я. Тут, перед вами. І що тут усталювати? Чи не так?

— Та, ні. Не так. Я знаю, що ви є ви, бо я вас бачу. Але, звідки я знаю, що ви є ви? Тому, щоб це усталити, нам треба знати хто ви є. Наприклад, де ви родилися?

— Та, в Галіції, прошу пана.

— Ви, кажете, в Галіції? О, то ви з еспанських...

— Та з яких там панських, містер Секюр. Я з простих, бідняків.

— Ну, ну, ну. Не будьте скромні, бо правда вам не пошкодить. А нам якраз залежить на правді. Наприклад, коли ви родилися?

— На Матки Боскої. Може трохи скорше, може пізніше. Щось так. Бо досить маю...

— Дос де майо? * Ви, кажете, дос де майо? Ну, бачите, то ви таки з еспанських. А так прикидаєтеся.

— Та з яких там панських, містер Секюр. От, як кажу, з простих, з бідних...

— Ну, бачите, яка заковика. Тому, як кажу, нам треба зібрати факти і їх як слід провірити.

— Та що і кому ви будете вірити? От, Мама Секюр мені пише, щоб я до вас зголосився і спитав про гроші, які мені приписано.

При цьому я пірнув руками в кишеню і почав нишпорити листа, щоб показати тому панкові за бюрком, що я не прийшов комусь крутити голову на збитки.

---

* 2-го травня.

— В цьому власне справа, перервав мені панок з-за столика. Ви підіть тепер додому, принесіть нам свою метрику, ситизенські папери і поквітовання ваших зарібок і податків. Так, на основі тих документів ми провіримо чи ви є ви, чи хтось інший. Так, як я є я, а ви є ви. Добре?

— Та як добре? Ви ж самі бачите, що я є я, а ви є ви. Я перед вами, а ви передо мною. І що тут провірювати. Чи не так?

— Та ні, не так. Ви підіть додому, принесіть нам свою метрику...

Я підвівся ліниво з крісла, згорбився, скулився і втопився по самі вуха в настирливих думках. Чому я маю йти додому? Де тут лихо, несправедливість? Ні, я думаю, що мені треба поважно підтягнутися, вернутися назад до того пана і сказати йому просто, що я думаю:

— Містар Секюр, я або не розумію ваших законів, або ваші закони не люблять мене. Бо як то може бути? Я сиджу перед вами, а ви кажете, що я ніби не я. Що вам треба доказати, що я є я, а не хтось інший. Таж самі бачите, що я є я, перед вами. Так як ви є ви, передо мною. Значить, так як ви є ви, так я є я.

Я ще раз застановився. Пристав, передумав і рішив йому сказати раз на все, і то так, щоб йому аж в вухах продзвеніло:

— Хі, які в вас дивні закони! Ви навіть не знаєте хто я є.

У новелі Миколи М. Палія *Туға за вчорашнім*, поміщеній в 4-му числі «Дзвонів» за 1979 рік, в друкарні через по милку попереставляли рядки, а то й цілі параграфи, роблячи таким чином цілу новелю незрозумілою. Перепрошуємо Автора за цю прикру помилку. — Редакція

Вадим Чечва

СПОМИНИ

ПОПОВА БРИґАДА

Жорстокою пустелею розкинулися розлогі простори хижої та убогої заполярної природи. Руді мохи, порости, ягідник та убогі карловаті берізки нестримним гоном пнялися в гору, до сонця. Біле гайвороння, білі лисиці, зайці та інші звірі і птахи змінiali свою барву і переходили в сіро-рудаву. П'ядь за п'яддю розмерзалася земля. З кожним днем більше. Дійшовши до пів метра, — задержка, далі годі.

Чвертьрічне тепло весни, літа й осени не всілі зробити більше. Тут царює сувора північна зима та райдужне полярне сяйво.

Знад ріки Єнісею доходив шум монотонного, але дужого припливу. Високі могутні хвилі з ревом ударяли об берег. В повітрі нависла якась млієність, що точила-нила під серцем. Хмари комарів знаходили ціліни в наших «накомарниках» (сітки проти комарів) та вказили в очі, вуха, ніс і рот. Впивалися немилосердно в тіло і висотували останки крові. Дерли ми, чухали тіло аж до крові. На шкірі вискакували великі «бомблі», що свербіли гірше корости.

Сьогодні «начальство» вибрало з нашого табору одну бригаду робітників і кинуло на працю при вивантаженні харчевих продуктів «ленд-лізу» з Америки в пристані. Праця ця була добра тим, що там працювали «вольнонайомні», а вони мали багато курива та їжі. За вбрання чи взуття або білля та інші оцілілі від різних ревізій і кражей речі можна було зробити з цими робітниками заміну. Ось хочби за добрі черевики чеської фірми Бата, можна було дістати півтора буханця хліба, три пачки тютюну «корешків», пів кілограма ковбаси і дві пушки рибних консерв. За добру нагортку, — та зрештою мало хто з нас мав ті речі, зрештою й ціни мінialiся щоразу. Хто що виторгував те й мав.

Річний порт Єнісею при вливі ріки в льодовий океан — Дудінка, це мала містинка з догідним причалом для глибинних суден. Тут розкинувся ряд почорнілих від слоти, дерев'яних домиків, дещо далі табір засланців, як і скрізь в советах огорожений колючим дротом і з вежами для вартових на рогах. За табором цвинтар « Попова бригада » — як кажуть старі засланці. Названий так від першого похороненого тут засланця бригадира Попова.

Нас розміщено в бараках перехідного табору і використовувано в праці при розладоуванні кораблів. Завжди уставляли нас рядом. Як треба то і по два, а то й три вкупці. Матюкаючи та штовхаючи навколо, бігають бригадіри та прораб. Скриньки з продуктами переходять з рук-до-рук на місце призначення. — М'ясні консерви-несеться шепіт. О! Треба щось « zorganizувати ». Праця закипіла живіше. Треба ж приспати чуйність вартових і « начальства ».

Вкінці попадає скринька з відбитим дном. Її непомітно відсувається набік. Швидкий незаметний рух і разом із скринькою висунено малу м'ясну консерву. Ніхто посторонній цього не замічає. Ось молодий бойко з карпатських гір ховає консерву під полу « бушлата » (ватяна куртка), та в ту мить на нього кидається з лютим гаркотом собака. Звалює юнака на поміст, консерва випадає з-під поли, а в той же час вартовий стріляє, і юнак, намагаючися скинути консерву в море, падає без духа. Останні, пам'ятні нам, слова юнака були: — Боже! Мамо!... Прощай Україно!... а там хрипіт чи булькіт при напливі крові до легких і все затихло. Кілька чи кільканадцять судорогів і тіло застигло в калюжі крові. На цей вид у всіх нас похололо на душі. В декого заблисели на віях сльози. Мені гнів до болю сціпив уста. Згодом прийшло кілька вільно найомних і забрали тіло юнака. На кладовищі появилася нова могилка. Попова бригада збільшилася ще одною жертвою кривавого тиранського режиму.

* * *

Не пам'ятаю як ми докінчили того дня каторжну працю. Під вечір « мостовою » (на далекій півночі тепелі вимощують досками — це тутешні вулиці), немов стадо овець, тупотіли бригади засланців. По боках із крісами готовими до стрілу чвалували вартові. Переганялися собаки і сторожі. І тут, на Далекій Півночі, за полярним колом боялися червоні опирі, щоб не втекли їхні жертви. Боялися, що втечемо в тундру, де ждала певна смерть, але на волі і смерть солодша.

Нікому з нас не хотілося доповняти Попову бригаду, бо « Сором тут і сором там вставать з чужої домовини, на суд Твій праведний прийти, в залах руки принести, о милий Боже України! » як писав колись Шевченко на засланні (цитую з пам'яті). А чимало нашого брата осталося в таких « попових бригадах ». Люди гинули і вмирили часто. Одні від куль сталінських опричників інші від виснаження з голоду чи від хворіб. Чимало гинуло або калічіло в нещасливих випадках, а дехто то й сам себе калічив чи нищив. Неодна мати, дружина чи діти даремно ждуть на свого найдорожчого. Та мертвих сльозами не воскресиш. Зрештою й не всі загинули, частина залишилася в живих. Залізні нерви, незломна воля жити та Боже Провидіння допомогли багатьом з нас перетривати, щоб передати нащадкам наші муки та терпіння. У всіх отих колишніх « доходять » (людина виснажена до останніх меж) та « огоньків » (умираючі) жевріла віра в краще майбутнє і чимало з них перетривало. Багато нас здаля від « пекла на землі » советського режиму в Україні. Не стало і кровожадного тирана « гуд анкл Джоу ». Гнів, жадоба помсти не пригасли і ніколи не погаснуть у наших серцях аж докорінно знищимо діло чортівських рук — безбожний комунізм та все його насліддя в світі. Віримо, що прийде пора і ми, а як не ми, то наші діти чи внуки помстять усі кривди.

НОРИЛЬСЬК

Тим разом навіть не дали змоги відпочити, як треба. По двох тижнях, НКВД зігнало нас на залізничну станцію, яка в той час тягнулася лише десять кілометрів у глиб тундри. Тут, вузькото-рівкою перевезено нас до Норильська, містечка в'язнів і звільнених засланців кількістю в десять тисяч люда. Тут були копальні найвищезякісного вугілля, високовідсоткової золотої руди, а навіть, як переповідали, величезні поклади урану.

Перевозили нас вагонетками в дощ. Розладувавши, теж під час дощу, знову під надзором вартових і собак, погнали до табору на Медвежому Ручаю. Тут ми самі мусіли будувати бараки. День-у-день гнали кати виснажених в'язнів на важку працю. Назавжди врізався в пам'ять один трагічний епізод із тих часів. Одного разу накормили нас ранком солоною рибою і повели на працю. Кожному страшенно хотілося пити. Один юнак відступив два кроки від колони в часі маршу і нагнувся над баюрою, щоб долонями зачерпнути цієї води. Упав стріл вартового і юнак, тріпнувши кілька разів ногами, віддав Богу духа. Валка самовільно зупинилася, ми обсту-

пили трупа, а деякі з нас з кулаками кинулися і кричали на енкаведистів. Зате декілька з нас попало на добу в ізолятор. В той же час о. Порфір приклякнув над юнаком, перехрестив його, замкнув очі і змовив коротку молитву. «Стрелки» кольбами привели засланців до порядку, а нас кількох повели в ізолятор.

На Медвежому Ручаю були розміщені українці з Галичини, Закарпаття, Басарабії, Буковини, Волині, Полісся та Лемківщини, коротко із «визволених» советами територій. З чужинців були тут поляки, чехи, мадяри, жиди та інші. В сусідньому з нашим бараці був цілий литовський уряд та високі військові старшини. Окремо були бараки зі старими засланцями, як ось із кубанськими козаками та братами зі Східньої України.

На захід від Медвежого Ручаю блистіли в сонці ледяні гори, на схід розкинулося містечко Норильськ. Навколо губилася в непроглядній далі загадочна і жорстока тундра — країна вічних мерзлот. Зір, зчасом, привикав до сіро-зелених мохів та ягідників. То тут, то там розкинулися озереця, а над ними літали міряди-міряди докучливих комарів. Крім озерець із чистою як сльоза водичкою навколо, в безладді баюріли (від баюра, багно) калюжі болот і рудою, мов ржа, багнукою. По небі пливли темно-лілійові та сині хмари. Навколо залягла і майже до кості проймала якась гнітуха пустка і тривожний спокій. Саме в цих місцях дець за царських часів був засланий Сталін. І то цей бузовір знав з власного досвіду, де найкраще примістити ворогів його ладу. Тут сконцентровано «контреволюціонерів» цілого Советського Союзу. Останньо переважали засланці Центральних областей Європи, в основному українці. Та вертаймося до північної суворої природи, яка мабуть була ласкавіша для нас, як сталінські опричники. Тудра в дійсності не була такою мертвою, як в першій хвилині видавалося. Тут в лоні загадочної і суворої природи теж кишіло життя, щоправда інакше, як у нас. Крім міриадів комарів було чимало різних гадів, пташні та звірів.

Містечко Норильськ мало типовий вигляд полярних поселень. Почорнілі від сонця та снігів і дощів домики, вузькі вулиці виліжені деревом, т.зв. мостові і понурі, принишклі, як північна природа, люди. Доми будовані на тих вічних мерзлотах окремим способом, бо інакше при розтопах вони поплили б до океану. На новому місці поділено нас на робочі бригади. Ми влучили в нашу бригаду і о. Порфіра і часто його, непривичного до фізичної роботи, виручали. Я також, знаючи добре московську мову, вимінював за рештки убрання їжу і ділився з друзями, а о. Профірові Сива-

кові то таки систематично помагав, бо інакше був би він не вижив. Помагали йому й інші друзі. Помагали в праці, бо він був неспроможний « витягнути » важку норму. Я завжди діставав для нього паперці та їжу. На паперцях він виписував французькі слівця, бо вивчення цієї мови забирало йому чимало часу.

Вкінці прийшов час розлуки. « Тройка з Москви » (заочний суд зложений із трьох суддів) прислала до Норильських концтаборів частину присудів. Мені відчитала вісім літ « трудово-ісправительних лагерьей » і забрала, а о. Порфіра ще залишила. Прийшла сумна хвилина розлуки. Надто вже близько зжилися ми, а друзів у біді пізнати, тож і не хотілося виїжджати в нове незнане.

Перед відходом о. Порфір Сивак поблагословив нас знаком святого хреста. Ми змовили спільну молитву і рушили в дорогу. Він, Олекса Мостовий та інші осталися на старому місці, бо присудів їм не відчитано. Нас, засуджених, погнали на інше місце. На працю в цегельні. Тут було трохи свободніше. Дозволили обрати своїх бригадирів. Ми вибрали Михайла Сявавку зі Синевідська Вижнього. Щоправда вибір був дуже невдалий, бо наш перевертень, стараючися дістати становище прораба, вислугувавася большевикам і прямо знуцався над своїми братами-засланцями. Правда, таких випадків я більше не зустрічав, це був якийсь проклятий виняток. Кажуть, що наш « артист » уже в Україні співпрацював із окупантом до часу, аж похитнулася йому нога і його теж арештували.

Життя на цегельні було сіре, скучне і монотонне до зануди. Праця була непосильна і виснажувала до краю. Рої комарів живцем заїдали, впихаючися в кожную дірочку, а треба знати, що ми працювали в сітках і рукавицях, та це не помагало. Вночі міріяди блощиць мандрували обраним шляхом із усіх щілин і немилосерно пили кров. Воші аж кишіли, бувало сидиш при вогнищі скинеш сорочку і витягаш жменячий та кидаеш в огонь. Крім цього блохи та всяка інша комашня юрбою кидалися на засланця. Крім цього препогана їжа. Правда краща, як попередньо, але і так недоброякісна. Зовсім не було ярини та хліба — це ж округа за полярним колом — тундра...

Не зважаючи на важку працю та недоїдання, не всі падали на душі. Я хоч в гострому спорі зі Сявавкою сказав, що він ренегат і кровопивця та мав найважчу і найгіршу роботу, — не піддавався. Та вкінці моє виснаження дійшло до краю і я перейшов до бригади кубанських козаків. В таборі був клуб, а тому, що я брав активну участь ще в гімназії і на « Головнім » а опісля і на « Філії », я не-

раз виступав чи то в аматорських виставах чи з деклямаціями, я рішив освіжити працю, організуючи « Пушкінський концерт », бо на український концерт, річ ясна, таборіві власті не дали б дозволу. Пам'ятаю, як то я всякими правдами і неправдами організував концерт, збираючи матеріали, особливо вірші Шевченка. Десь в якомусь журналі була якась російська п'єска, про якусь « дамочку с собачьонкой » — за царських часів теж треба було наперед виставити російську п'єсу, а там уже й українську, при доброму гуморі царських чиновників, дозволялося. Те ж саме було й тепер. Після п'єски російською мовою яка нікого ані гріла ані холодила я виступив із поемою Шевченка « До Основ'яненка », і почався в дійсності шевченківський концерт. Я не надзвичайний декляматор, але в той час деклямував мабуть найкраще в моєму житті. Спонтанно прорвалося чуття, сентимент і міць голосу. Хто був на залі завмер, мурашки забігали по спині, — як розказували мені опісля і зала завмерла. По закінченні деклямації, зала заревла, почувся плач, і мені здається, якщо б я крикнув був « бий врага », енкаведистів на шматочки розірвали б за усі наші кривди і глум. Здається, помстили б той епізод тридцятих літ, коли то НКВД обступило зі скорострілами намети, облило їх бензиною і підпалило, а хто виривався з цього пекла, того скошили скорострілами. Ці кубанці, серед яких в дану пору я жив, то лише малі залишки зі сотень наших братів яких тоді скошив ворожий смерч...

Час канув у минуле. З далекого світу глухо гомоніли вісті. Ми вже знали, що тевтонські полчища переможно крокують Україною і дальше, приносячи зі собою жах і руїну. Нам було відомо, що советська армія в переполюху втікала з поля бою або здавалася в полон, бо за Сталіна і за його опричників ніхто не хотів боротися. Це додавало нам розради, що хоч важкий хрест переносимо, то може Боже Провидіння змилується над нами і прийде довго ожидане звільнення. Наше звільнення з вавилонського полону і звільнення України з ворожого ярма. І, мабуть, Господь змилувався над деякими з нас, бо для частини з нас прийшло звільнення. На основі договору ген. Сікорського зі Сталіном звільнено польських горожан. Правда в умові була таємна точка, щоб не звільняти українців та інші меншини б. польської держави, особливо не звільнялося тих українців, яким доказана приналежність до О.У.Н. але все таки малу частину українців, чи то б. вояків польської армії чи інших, таки звільнено. Звільнено і о. Порфіра Сивака, Олексу Мостового, мене та деяких інших, але залишено Лебеда, інж. Богданівського та сотні-сотень інших, які таки мабуть загинули в сибірських просторах чи на Заполяр'ї.

О. д-р Іван Ортинський, СДБ

ЩО ЗНАЧИТЬ МОЛИТИСЬ?

Зустрічаємо нерідко, таки в нашому християнському доквіллі, людей, — а мабуть іноді по гіркому розчаруванні й ми самі належимо до них, — які кажуть, що молитва є зовсім даремною та що вона не міняє дійсности речей.

« О, молитиви! Ти знавш, так як і я, що вони не є вислухані... Певне, я є християнкою. Читаю Біблію та щонеділі ходжу до церкви. Однак не варто просити Бога того, чого бажається одержати. Перш за все, він не слухає... Маю враження, що я говорю тільки зі самою собою, коли проказую мої молитви... Роби-не роби те, що є потрібне, але ніщо не виходить з того... Я прошу, але я є певна, що ніхто не слухає мене, адже ніхто не відповідає... ».

Той же Грехем Грін кладе в уста протагоніста іншого свого твору ще більш різке переживання: « Знаю Твої хитрощі. Ти ведеш мене на верх гори та пропонуєш мені увесь всесвіт... Але я не хочу Твого миру й не хочу Твої любови. Я бажав щось дуже простого та дуже легкого: я жадав Сару для мого життя, і Ти мені її відібрав. Твоїми великими провтками Ти нищиш нашу щасливість, як косіння та жнивування нищать мишачу нору ».

А все ж таки люди не перестають молитись. І сьогодні, коли, здається, що сучасна людина не вірить, що не потребує Бога, що вона сама ковалем своєї долі. Моляться усі. Навіть ті, хто перечить молитву та все те, що відноситься до неї. Немає людини, яка не молилась би. Як раніше, як завжди, так і нині. Якимось чином, в такий чи інший спосіб. Частіше або менше. Ясніше або слабше. Звичайно та зумисне. Або, нагло та несподівано.

Між незліченими примірами, які можна б навести, насуваються два з останньої світової війни. Вони майже тотожні: один про американського вояка, що біля свого скорострілу під Монте Кассіно жде з хвили на хвилю на вирішальну битву, в якій вкортці згине. Другий про радянського вояка, який поляг у цій же війні на іншому

фронті. В першого вірш, скривавлений, бо перерваний німецьким шрапнелем. У другого — в кишені молитва: « Чуєш мене, о мій Боже? Ніколи ще в моїм житті я не говорив з Тобою. Але сьогодні хочу тебе привітати. Ти знаєш, що від ранніх днів моєї молодости мені казали, що ти не існуєш, і я був такий глупий, що я повірив цьому. Ніколи ще не помітив я краси твого творіння і заледве сьогодні пізнав я оцю красу, як ось нагло відкрилась передо мною безодня: небо, мигтюче зірками, — наді мною... Це чудо, що я у глибині жахливого пекла уздрів сяяння світла та що я зміг тебе побачити... ».

Людина не може не молитись. Це її спосіб існування, яким вона відрізняється від інших створінь.

Буття людини — непевне, неясне, обмежене, браковане, нерозв'язане, неначе зависле над непроглядною таємничою та бездонною пропастью. Вона силкується прояснити, пробитись, забезпечитись, віднайтись. Але, остаточно, вона здає собі справу, що сама ніяк не в силі подолати тому. Вона оглядається довкола себе, шукаючи чогось, на чому б опертись, когось на кого покласти своє довір'я. Виглядати, очікувати, шукати помочі, благати, глядіти поза себе, надіятись — значить хотіти жити. Молитись — це дійсно жити. Бо тільки молитвою людина за одним махом може заспокоїти безліч усіх своїх « чому ».

Є моменти в житті людини, які приносять їй дещо радості та задоволення, і тоді вона бажає-просить, щоб принаймні так продовжалося.

Це неначе те, що в політичній та економічній ділянках зветься стабілізацією. Зусилля, щоб полишилось та підтримувалось те, що є.

Є інші моменти, коли спокійне, вигідне та безтурботне життя приводить до одностонності, до нудьги та безцільності й тоді прагнеться чогось, що могло б перевершити оту сумну порожнечу. А це є вже простягненням до надзвичайного, є вже підсвідомою молитвою до неозорого.

Але є і хвилини, а таких є подостатком упродовж нашого вікування, — коли біль, стаждання, печаль, журба та скорбота знущаються над нами, а ми не знаходимо ніде полегшення та звільнення; тоді ми шукаємо порятунку в тому, що перевищує людські та земські можливості: ми молимося.

Є хвилини, коли таємничість нашого буття перетворюється у абсурд безглуздя, а наше існування домагається неухильно та неустанно толку, ціли та мети; тоді ми кличемо відчайдушно та розпачливо за світлом розгадки: ми глядимо в даль безконечности, ми молимося.

Часто ми змагаємось, хочемо добитись до якоїсь цілі, чинимо зусилля, аби здійснити ідеал нашого життя, але ми, непевні та тривожні, бажаємо доглядіти якоїсь помочі та запевнення, і тоді ми молимося.

Нерідко людина, якій пощастило осягнути те, чого бажала, або трапилось щось несподіване, що врадувало її, тоді вона дякує, дякує тому, хто, невідомий, її обдарив: вона молиться.

Проте буває, що нами заволодіє такий душевний настрій, що нам стає байдуже сливе все. Терпіння та тривогу, турботу та безтолковість сприймаємо з бездушною гіркотою, з визивною нечулістю. Не очікуємо нічого, не бажаємо нічого. Розчаровуємось долею, підкорюємось випадкам, відмовляємось від боротьби, зрікаємось усякої реакції, крім пасивної досади. Тоді ми, заглиблені в нашому болі, закриті в нашій гордині та занурені в нашому одчаю, доходимо до точки нуль-нуль, відвертаємось від буття і... не молимося.

Здається, що не молимося. У дійсності внутрішня порожнеча, байдужа бездушність та розчароване відсторонення не можуть встоятись, бо це стан, який людина не може довго зносити. Вона мусить якось рішитись, щоб виринути з сердитого застою, що є запереченням та загубою людини. Тому така душевна обстановка становиться найбільш потужним викликом до молитви, бо тоді вона, тільки вона, може вивести людину туди, де зелені левади усміхаються кольорами квітів та де надія заграє барвами веселки.

Отож, які не були б світоглядіння та світовідчужання людини й якими шляхами не направлялось би її існування, який вид не прибирали б її переживання та в якому стані вона не знаходилась би, яке не було б її довілля, чи її несе потіха прихильности та прив'язання, або чи її полишено саму самісеньку, — їй, кожному з нас, полишається один одинокий напрям, одинока путь, одне одиноке визволення та спасіння невідкличне, невідворотне, неодмінне. Довір'я до неказанного, незбагненого, невидимого, неосяжного, до завжди та всюди суцього: молитва.

Молитва, отже, це подія віри. Людина усвідомлює собі, що існувати значить одержувати, що все, що вона має, є даром. Признати дійсним своє власне існування становиться одиноким способом правильного життя. Молитись — це визнавати та почитати свого Створителя, Бога. Але вірити означає « погодитись бути любленими, аби могли любити ». Тому молитва — це віра, яка перетворюється у любов, бо дякує, перепрошує та старається уподобатись Богові, чинячи Його волю. Але це й віра, яка стає надією, бо упо-

вав на Бога, просить Його, здається на Його ласку, доброту та промисел щодо нас.

Якщо, з однієї сторони, молитву можемо назвати віддихом людини, без якого людський дух загибає і людина як людина не може існувати, то, з другої сторони, молитва є висловом того неспокою, який ставить людину на дорогу постійного шукання, діяння та очікування, але який, у основному, направляє її, людину, до безконечного.

Тому молитва являється зусиллям увійти в контакт з Богом, пов'язатись з Ним, бути з Ним, слухати Його та говорити з ним. У такому смислі можна молитись усе та всюди, різними способами та в розмаїтих обставинах, у всіляких настроях та з відмінними почуттями. Не тільки устами, серцем, але дією та цілим життям. Молитва бо є настановою, зверненням, визначенням, вибором, орієнтацією та рішенням нашого життя.

Проте, аби молитва стала властивим та значущим молінням, вона мусить віднайти своє власне та питоме місце в житті людини. Їй треба посвятити особливі відтинки часу та чіткі простори заміру, які випромінюватимуть на все проче життя та надаватимуть йому доцільне скерування. Не вистачає, однак, і це. Бо, щоб наша молитва, а зокрема наша християнська молитва, була справжньою, істинною, повною та щоб вона для нас стала дійсним шляхом спасіння та злуки з Богом, треба застановитись та пригадати собі, якою вона повинна бути згідно з волею та вченням Христа. А Він нам, як уже апостолам, відповідає: « Коли молитесь », говоріть: « Отче наш, що єси на небесах... ».

Христові не йде тут навчити, які точно слова маємо проказувати. Але тими словами вказує нам, якою має бути молитва та на чому властиво вона полягає.

Власне кажучи, перші слова цієї молитви — « Отче наш, що єси на небесах » — заключають у собі вже весь зміст, смисл та ціль молитви.

Це з'ясування усієї сутности нашої віри та надії, а теж і програма вже й зав'язь програми нашої дії, тобто любови. Решта — це неначе продовження, розгорнення теми.

Звертаючись до того, хто є понад нами, від кого залежимо, хто держить у своїх руках нашу судьбу, хто є « на небесах », ми знаємо його нашим Богом-Створителем. Але, якщо ми його називаємо отцем, то ми є переконані, що цей Створитель любить нас, бо ми його діти. Що він нас ніколи не полишить на призволяще, нам допоможе, нас виведе з небезпеки, зробить нас спадкоємцями свого царства:

правдивого повного щасливого та вічного життя. А батька ми повинні любити. Тим більше такого батька, який нас любить так необмеженою любов'ю та який нас обдаровує такими щедрими дарами. Любити його, шанувати його, звеличати його, гордитися ним, тішитись ним, довірятися йому.

Проте правдива любов до батька — це послух. Це чинити його волю. Знаючи, що вона є найвищою істиною та найбільшим добром. А що та воля отця вимагає пошани наших ближніх та що любов до отця виявляється у любові до наших братів, виводиться з того, що Бога називаємо отцем «нашим», нас усіх, кожного з нас. Бог любить кожного з нас, є отцем усіх людей. Але тому, що любов Бога до кожного з нас, є любов'ю без границь, тому й ми повинні силкуватись наслідувати його любов, любити наших братів — аж до прощення «сімдесят сім разів», тобто все та завжди. Ми можемо сказати, що маємо батька в небі тільки тоді, коли докажемо, що маємо братів на землі.

В дусі такого ошасливлучого видіння дійсности, яке кладе нас у безпечні руки батьківської любови, нашим жаданням та нашою найбільшою турботою повинно стати стремління та зусилля, аби ніколи не віддалитись від Божого вогнища, шукаючи згубних пригод.

Молитва «Отче наш» як і всі інші поучення Христа виявляють, що цілню молитви не є, щоб ми переконували Бога, що є добрим для нас і щоб він слухав нас. Але щоб ми переконувались, що те, що Бог хоче, є для нас найкращим та щоб ми слухали Бога. Щоб діялась Його воля, а не наша.

Щоб ми, коли говоримо до нього, змагались у його мовчанці відчутти трепет його батьківського серця, яке готує нам пречудну несподіванку. Аби ми знали, що, коли ми звернулись до нього, то він вже ждав, щоб вислухати нас та дати нам те, що є більше та набагато краще для нас від того, про що ми його просимо. Аби ми, незважаючи на ніщо, всупереч усім зовнішнім очевидностям та наперекір нашим обраховуванням, довіряли його люблячій премудрості та всемогутності. Аби ми, коли ми бажаємо від нього якоїсь ласки, не переставали молитись, але витривало та без перестану просили, стукали, наполягали.

Молитва, яка, не зражуючись та не припинюючись, пристає душею на волю Бога, прояснює людину вказуючи, їй шлях дії, та перетворює її, чинячи більш доброю та більш жертвенною.

«Ціль молитви, — писав св. Августин, — не полягає мабуть так на тому, аби ми досягнули те, чого просимо, як радше, аби ми стали іншими. Можна б навіть сказати, що просити Бога про щось

перемінює нас у людей, які є способні іноді не вимагати того, чого просять».

Віддатись цілковито в руки Божі та до розпорядимости Бога — це молитва, яка стає життям. Це зобов'язання, яке є революцією. Революцією любови. Правдива революція, яка зможе змінити людство, може постати тільки в тиші молитви.

« Молитись — це надіятись, тобто розпалити вогонь Божий у цій усій дійсності, яка завмирає з холоду та з голоду » (Ф. Сікс).

Для філософа та письменника Альберта Камю найважливішою проблемою становилось питання, чи людина може бути святою, доброю та чесною без Бога та без молитви. Ми можемо сказати, що людина може бути доброю тільки, коли дійсно та правдиво молиться.

Молитва не є, отже, поверненням назад, анахронізмом та відставанням. Не є капітуляцією, зменшенням нашої особистости, ані упокоренням, яке не є несумісне з нашою людською гідністю. Але є покорою, яка чинить нас великими. Є силою, яка перевищує усі потуги та не жахається жодного насильства та не зупинюється перед жодною перепорою, бо вона сягає до джерела усякої міці. Є дією, яка здійснює та посилює нашу особу, роблячи її протагоністом своєї історії та історії цілого світу.

Тільки молитва та тільки справжня християнська молитва може повести й наш український народ по достовірному шляху в його Великому Змагу та завести його до істинної Перемоги, якої йому ніхто не зможе відібрати.

Архимандрит д-р Віктор І. Поспішил

УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА В СИСТЕМІ КАНОНІЧНОГО ПРАВА СХІДНІХ КАТОЛИЦЬКИХ ЦЕРКОВ

(Продовження V і VI)

НАГЛЯД ПАТРІАРХА НАД ІЄРАРХІЄЮ І ДУХОВЕНСТВОМ

Патріарх має, згідно з законом, деякі права й обов'язки у відношенні до єпископів і духовенства патріярхату. Про це буде тут мова.

1. Дозвіл на відпустку

Канон 258. Патріарх має право: дозволяти підлеглим йому місцевим ієрархам, у додатку до випадків згаданих у кан. 403, § 2, бути неприязними в їхніх єпархіях, беручи до уваги важні причини.

Завжди в історії канонічне право вважало кінцевим проводити в життя закон про перебування єпископів і духовенства в місці праці і вимагати від них, щоб перебували в тих місцевостях, для яких обслуги їх призначено. У часах, коли подорож до якоїсь країни тривала тижнями (сьогодні така подорож триває кілька годин літаком), єпископи й парохі часто абсентувалися довший час із шкодою для обов'язків, до яких їх у першу чергу призначено. Однак з уваги на скорі засоби транспортації, які існують сьогодні, дозвіл настоятелів, як от патріярха, не потрібний. Єпископи вертаються навіть з далекої дороги протягом годин і немає страху, щоб вони надуживали цієї свободи на невиправдані поїздки.

Канонічне право дозволяє єпископам виїхати із своєї єпархії та поїхати до Риму й відвідати папу, чи відвідати патріярха, або брати участь у синодальних зібраннях, єпископських конференціях і в багатьох інших випадках. Він може теж виїхати в цілях рятування здоров'я чи на короткі вакації. Канон 403, § 3 вимагає, щоб єпископ був приязним у своєму катедральному храмі принай-

менше від Свят-Вечора до Богоявлення, під час посту та на Великдень і Зелені Свята.

Якщо єпископ є поза своєю територією довше, ніж 6 місяців, патріярх може примусити його вернутися до своєї єпархії, навіть під загрозою відповідних кар, якщо це конечне.

2. Додаткові уповаження відносно митрополитів

Канон 258, § 2. (Патріярх має право) за допомогою деволутивного закону зарадити недбальству митрополитів, згідно з приписами права;

§ 3. під час опорожнення митрополичого престолу виконувати права митрополита та виповнювати його обов'язки в цілій провінції.

Митрополити, здебільшого, не занедбують своїх обов'язків, але щось може перешкодити їм їх виконати, наприклад, встрявання світської влади, як ось у комуністичних країнах. Траплялося теж, що зібрання електорів не скористало із свого права вибору в часі, визначеному законом, наприклад, упродовж 8 днів; в такому випадку це право переходить на патріярха. Патріярх має виконувати митрополичі обов'язки, коли митрополичий престол опорожнений. Пізніше будемо ще про це говорити.

Як уже сказано, одинокі Церкви, що зберегли триступневу структуру — єпископ, митрополит, патріярх — це Українська Католицька Церква і Румунська Православна Церква. В усіх інших східних Церквах, католицьких і некатолицьких, єпископи підлягають безпосередньо патріярхові, і єпископи, що мають назву митрополитів, як, наприклад, у грецькій Церкві та в московському патріярхаті, мають тільки титул, а не митрополичу владу.

3. Пошана і любов між патріярхом і єпископами

Канон 259, § 1. Патріярх має виявляти супроти всіх єпископів, які йому підчинені, відповідну пошану й відноситися до них з братньою любов'ю; а всі єпископи мають виявляти супроти патріярха, як свого законного настоятеля, пошану, відданість і належний послух.

Традиційний спосіб виявлення перед Церквою взагалі пошани й відданости, що їх єпископи мають супроти свого патріярха, це цілування його руки, головню при святочних відправах.

Канон 259, § 2. Якщо між ними постане суперечка, вони мають передати суперечку Апостольському Престолові в кожному часі та в кожній фазі.

З уваги на близьке відношення серед малого числа єпископів, патріархові й єпископам може бути незручно полагоджувати якусь проблему, що зайшла між деякими єпископами, або між ієрархією, як такою, і єпископом. У такому випадку сам єпископ або патріарх може передати справу до вирішення Римському Архидієцезії. Треба сподіватися, що папа не візьметься без вагання за таке завдання, якщо він думає, що справу передано йому легкодушно та що її може розв'язати патріарх.

Приклад оправданого передання такого випадку папі трапився в антіохійському греко-мелхітському патріархаті. Митрополита Григорія Гаддада з Бейруту оскаржено в мильному навчанні у зв'язку з сучасним конфліктом у Лівані. Політичний характер проблеми утруднював патріаршому синодові винести рішення в цій справі в Лівані, тому він рішив 23 серпня 1974 р. передати її папі. Це є застосуванням правила, вирішеного на соборі в Сардіка в 4 ст., опісля прийнятого всіма Церквами, а саме, що кожний єпископ може відкликатися до Римського Єпископа проти рішення, схваленого якимсь синодом єпископів.

Канон 259, § 3. У надзвичайних справах, або таких, що представляють особливі труднощі, єпископи мають обов'язково просити в патріарха його думки, а патріарх не сміє занебати шукати поради в єпископів.

Ясно, що єпископи мають звертатися до патріарха за порадою, але й патріарх мусить робити те саме тому, що в східніх Церквах патріарх не є якимсь меншим папою, що може вирішувати справи, не звертаючись до своїх єпископів; його влада походить від його єпископів.

Канон 259, § 4, 1. Справи, що торкаються кількох єпархій, і ті, що мають відношення до державної влади, патріарх може резервувати для себе. Однак, він не може видати рішення в цих справах, не вислухавши перед тим думки місцевих ієрархів та не одержавши згоди постійного синоду. – 2. Якщо справа пильна й нема часу скликати єпископів, що є членами постійного синоду, тоді їх місце можуть зайняти єпископи, які з уряду перебувають у патріаршій курії.

Можливість, що патріярх може взяти на себе рішення в справі, яка торкається відношення до державної влади, має велике значення, передусім на Близькому Сході, якщо патріярх перебуває в сусідній державі. Це унеможливило б державі накинати єпископам розв'язку в їх країні без згоди патріярха, що є поза засягом її влади.

Це ще більше правдиве, коли взяти до уваги папу. Ніколи польської Церкви не очолив би був кард. Вишинський, якщо тільки самі польські єпископи могли б бути його вибрані й могли самостійно переговорювати з урядом. Комуністи були б спроможні поставити на чолі Церкви когось, що був би більше схильний потурати їх бажанням, і мали б вплив на вибір прихильних собі єпископів. Однак, конституційний принцип Католицької Церкви передає ці рішення в руки папи, отже, поза засяг державної влади.

4. Нагляд над духовенством патріярхату

Канон 260, § 1. Патріярх має право й обов'язок: 1. наглядати над духовними особами цілого патріярхату. Якщо хтось із них заслуговує на кару, патріярх має пригадати це його ієрархові; а якщо пригадка не мала б успіху, він сам має видати рішення проти даного духовника, згідно з приписами закону.

Випадок, коли єпископ не міг би покарати такого члена свого духовенства, який заслуговує на кару, міг би трапитися тоді, коли державний уряд встряває в життя Церкви і з якихось причин протегує такого священика. Патріярх, якщо він перебуває поза впливом державної влади, міг би тоді скористати із свого права. Такі випадки траплялися в католицьких Церквах Європи під час Другої світової війни; тоді папа мусів боронити своїх єпископів за їх відношення до деяких священиків, проти деяких диктаторів.

Канон 260, § 1, 2. Якщо партикулярне право так заряджує (патріярх має право): а) Висилати священиків свого обряду до якоїсь єпархії патріярхату, якщо там бракує священиків, за згодою ієрарха єпархії; доручити якомуньбудь духовникові обов'язок зайнятися церковними чи світськими справами патріярхату, за згодою його ієрарха. Патріярх може теж забрати такого духовника з-під юрисдикції його ієрарха на час тривання його місії.

Вірменський католицький патріярхат, наприклад, створив т.зв. патріярше духовенство. Там священики не належать до жадної єпархії, але безпосередньо до патріярхату, і тим самим стоять до

диспозиції патріярха, який може післати їх до тих місцевостей у границях епархії, де потребують священика.

Патріярх може теж вибрати деяких священиків з кожної епархії, за згодою їх єпископа, і доручити їм зайнятися деякими потребами патріярхату. Патріярша курія може потребувати деяких спеціалістів, наприклад, від канонічного права; їх забирає вона з епархії та приділяє до центрального управління патріярхату під безпосередню й виключну залежність від патріярха.

Канон 260, § 1, б). Видавати індульть (спеціальний привілей), про який говорить кан. 80, § 2.

Духовним особам заборонено виконувати, наприклад, професії, які накладають на них зобов'язання й відповідальність світського характеру. Канонічне право не бажав, щоб священик був лікарем або державним урядником. Вийнятки можливі і, наприклад, у місійних країнах дозволяється священикам виконувати лікарську практику. Одначе, коли маємо до діла з іншими умовами, головню ж коли священики мали б брати участь у політичному житті, вони можуть це зробити тільки за дозволом патріярха.

Канон 260, § 1, в). За згодою постійного синоду прийняти знову до духовного стану духовника, якого повернено до світського стану на основі кан. 126, § 2, 2.

Якщо духовника позбавив духовного сану Римський Архисерей, тоді патріярх не міг би його привернути до церковнослужіння. Такий випадок міг би трапитися, якщоб духовник став апостатом і приступив до якоїсь іншої Церкви.

Кан. 260, § 1, г). Призначити ієрарха для вірних свого обряду, які живуть поза патріярхатом, під умовою, що опіка над тими вірними прислуговує патріярхові на основі партикулярного права, та що він одержав згоду від Апостольського Престола.

Проблема опіки над вірними, що живуть поза патріярхатом, заслуговує на глибшу аналізу в окремому розділі. Це проблема українців католиків, що перебувають у вільному світі, поза традиційними територіяльними границями Української Католицької Церкви.

Кан. 260, § 1, д). Приймати присягу послуху патріярхові від кандидата, згаданого в кан. 395, § 2.

Священики, що їх вибрано на єпископів, мусять скласти визнання віри та присягу вірності перед патріярхом.

Канон 260, § 1, е). Послугуватися владою, згаданою в кан. 494, § 3, заслухавши ради постійного синоду.

Повищий канон відноситься до оснування парохій; про це буде мова пізніше.

Канон 260, § 3. Відзначити церковною гідністю духовника, що належить до якоїнебудь єпархії патріярхату, заслухавши поради його ієрарха.

Церква встановила протягом століть деяку кількість почесних відзначень і титулів для духовенства з різних причин: Відчувалося потребу висловити публічне признание деяким священикам за довгу й вірну службу для Церкви; деякі відзначення дають священикам змогу заступити єпископа в святочних богослуженнях, дозволяючи їм уживати такі єпископські відзнаки, як мітру чи жезл; Церква живе в тому самому суспільному середовищі, що світські, і паралельному до системи почестей, що їх світської дають заслуженим громадянам у формі титулів і відзначень, орденів і медалів; тому й Церква встановила для духовенства аналогічні ознаки вдоволення з діяльності священиків.

Їх Блаженство Патріярх Йосиф проголосив 4 жовтня 1979 р. правильник під наголовком: «Патріярші відзначення для духовенства». Це не звичайна собі кодифікація системи почесних відзначень, які вживано в Галичині. Патріярх доцільно завернув до автентичної традиції Української Церкви, поки вона не попала під вплив польської Церкви латинського обряду:

Блаженніший Патріярх, бажаючи впорядкувати уділювання відзначень для духовенства в дусі традицій нашої Церкви та звичаїв інших Східніх Церков, оцим видає цей правильник.

За загальним правом східніх католицьких та інших Церков, місцевому єпископові належить право надавати сан протоієрея. За законним історичним звичаєм Української Католицької Церкви, всі інші гідності треба виключно просити від голови Української Католицької Церкви.

Характер помісности Української Католицької Церкви вимагає, щоб усі нижче описані чи інші відзначення для духовенства виводили єпископи від глави нашої Церкви.

I. Сан чи гідність архимандрита

Цей сан надає патріярх або Первоієрарх, або хтось, що законно є на його місці, заслуженому пресвітерові нежонатому чи повдвілому, на внесення його єпископа або з власного почину, заслужавши попередньо єпископа. Гідність архимандрита дає патріярх або ним уповноважений єпископ під час Божественної Літургії хиротезією за обрядом Архиратикона.

Архимандритові належить право, на підставі грамоти на « митрофорного і патеріссофорного архимандрита », уживати: митру без хреста, нагрудний хрест, жезл, набедренник, ручний хрест. Він може також під час богослужб уживати камилавку, накриту чорним клобуком, або темнофіолетну камилавку, чи такий же колпак, та мантію з крижалами, але без « струй ».

За надзвичайні заслуги Патріярх може додатково дозволити архимандритові: 1) носити митру з хрестом, 2) благословити народ трикирієм і дикирієм у відсутності єпископа, 3) уділити свячення четця і піддиякона за згодою його єпископа або монашого настоятеля.

II. Митрофорний протопресвітер

Священик, який одержав грамоту на « митрофорного і патеріссофорного протопресвітера », є нежонатий або повдовілий пресвітер, якого Патріярх чи уповноважений ним єпископ поставив у цей сан хиротезією згідно з обрядом, який знаходиться в Архиратиконі.

Митрофорний протопресвітер має право уживати: митру без хреста, жезл, нагрудний хрест, набедренник, камилавку з чорним клобуком або фіолетну камилавку, чи такий же колпак.

III. Митрофорний протоієрей

Священик, який одержав грамоту на « митрофорного протоієрея », є нежонатий, повдовілий або одружений священик, якого Патріярх чи ним відряджений єпископ поставив у цей чин за відповідним обрядом у Архиратиконі.

Митрофорний протоієрей має право уживати митру без хреста, нагрудний хрест, ручний хрест, набедренник та темнофіолетну камилавку або колпак.

IV. Крилошанин

Священик, якого найменовано крилошанином, не став тим самим членом архієпархіального чи єпархіального крилоса або капітули, хіба це окремо сказане, але, за звичаєм Галицького Митрополичого Престола, зараховують його до постійної ради Патріярха.

Крилошанинові належить право носити золотий нагрудний хрест, прикрашений одним каменем, набедреник, та в час богослужб він може наложити темнофіолетну камилавку чи колпак тоді, коли єпископи носять митру, а якщо він нежонатий або повдовілий священик, то може носити також камилавку з чорним клобуком.

V. Протоієрей

Пресвітер, якого поставлено в цей чин Патріярхом, чи ним уповноваженим єпископом, або найменовано його єпископом, має право носити звичайний золотий нагрудний хрест, набедреник, та може накрити голову в час богослужби, як це сказано у випадку крилошанина.

VI. Архидиякон і протодиякон

Постійного диякона може Патріярх або єпископ відзначити чином архидиякона, якщо він нежонатий або повдовілий, чи чином протодиякона, якщо він одружений. Архидиякон і протодиякон можуть носити фіолетний пояс та в час богослужб накрити голову чорною камилавкою або колпаком.

Канон 260, § 2. Відклик, про який згадують кан. 134, § 3; 494, § 5; і 547, § 1, має бути внесений до патріярха, без шкоди для припису кан. 145.

§ 3. Патріярх уділяє дозвіл, згаданий в кан. 85, § 2; так само індулт, про який говорить кан. 490, § 1, але за згодою постійного синоду.

Проти різних рішень єпископа, до яких відносяться повищі канони, можна відкликатися до патріярха.

Канон 260, § 4. Видавати приписи відносно військових капелянів.

Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький назначував військових капелянів під час Другої світової війни.

ТЕРИТОРІЯЛЬНЕ ОГРАНИЧЕННЯ ПАТРІАРШОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Проблема, що турбує тепер українців католиків більше, ніж щонебудь інше, це заборона католицького канонічного права, щоб Глава Української Католицької Церкви із своїми єпископами виконували юрисдикцію поза Україною. Це правда, що папа дозволив в останніх 100 роках на оснування парохій, а опісля епархій та екзархатів у різних частинах світу, одначе, тих митрополій, епархій та екзархатів у вільному світі не вважають правно частинами УКЦ, бо вони тільки «приєднані» (агреговані) до Церкви-Матері в Україні.

Розрив правового зв'язку між такими віддаленими частинами Церкви-Матері існує в усіх східніх Церквах, бо встановлено, що і східні католицькі патріархати не мають юрисдикції над своїми вірними поза Близьким Сходом, згідно із східнім католицьким канонічним правом.

З уваги на те, що це дуже трудне питання, ми насамперед висвітлимо історію територіального обмеження церковної юрисдикції.

1. Давня Церква і територіальність

Апостоли та їхні учні занесли Христову науку з Палестини до міст і містечок римської імперії. Протягом років більше їх відвідало деякі громади. А тому, що ще не було нічого написаного про Христову науку, деколи відчувалися різниці в навчанні й практикуванні християнської віри. У дискусіях деякі християни хвалилися, що вони одержали християнську віру від Петра, інші від Аполлона або Павла, які їх охрестили. Святий Павло був примушений згадувати про ці різниці думок у своїх листах. Стало явним, що треба було встановити якийсь порядок у способах, якими Церква послугоувалася у своїй акції спасення. Одночасно постав і єпископський уряд у церковному управлінні з наглядачем або єпископом на чолі (від грец. «єпіскопейн» — наглядати) у кожній зорганізованій громаді, як головою колегії духовників, що займався кожним аспектом християнського життя.

Незабаром стрічаємо місцеві синоди, що забороняють єпископам встрявати в справи інших єпископів, за винятком випадку, коли це роблять єпископи, які зібралися на нараду під проводом свого митрополита. Церква, якої римська держава ще правно не визнавала, а часто й переслідувала, знайшла в політичній структурі

великої римської імперії догідні форми для поширення Євангелії. Ця імперія простягалася від Бритійських островів до сьогоднішнього Іраку, та від Німеччини до Єгипту й Марокка; сьгодні цю територію займають яких 30 націй. Цісар Діоклеціян переорганізував цілу адміністраційну структуру в 289 р., ділячи імперію на дві половини, східню і західню. Цей поділ показався пізніше нещасливим для християнської Церкви. Наступним підподілом були « дієцезії », що їх сьгодні ми вважаємо б за окремі країни, як, наприклад, Єгипет, Сирію та ін. Ці дієцезії ділилися в дальшому на провінції.

Християнська Церква здобула в 313 р. правне визнання і скоро опісля стала державною. Як тільки держава вступила в таку симбіозу з Церквою, ця остання одержала право на опіку з боку цісаря і всіх державних урядів. Отже, було зовсім природним явищем, що Церква теж прийняла адміністраційний поділ держави. Єпископів якоїсь провінції об'єднано під єпископом провінційної столиці (« метрополіс »). Єпископи дієцезії із своїми митрополитами перейшли під владу єпископа столиці тієї цивільної дієцезії. Так то єпископи Риму, Олександрії, Антіохії, а опісля й Константинополя, набули ще вищий ступінь церковної влади, і деякі з них стали пізніше патріархами, як їх сьгодні називаємо.

Церква перших сторіч була дуже галасливою, неслухняною, неспокоїною установою через велике число єресей, що постали в різних частинах імперії. Тому стало конечним, щоб місцеві й вселенські собори встановили строге канонічне правило, а саме, що всі єпископи мають виконувати свою владу тільки в границях призначеної їм території, за винятком права вищих єпископів, майбутніх патріархів, головню ж єпископів Петрової столиці, Риму, встрявати в справи інших Церков, згідно з канонами, схваленими соборами й синодами. Це є основою територіяльного огранічення юрисдикції в Церкві.

2. Упадок римської імперії

Наїзд чужих народів на римську імперію, т.зв. мандрівка народів, спонукала Церкву поширити на них свою місіюну діяльність. Одночасно натиск тих народів привів до упадку римської імперії, головню в західній Європі. Правило точного територіяльного огранічення існувало далі, і його застосовувано там, де це було вказане, одначе нові політичні умовини спричинювали винятки від загального правила.

Так то ідея, що пастир повинен іти за своїми вівцями всюди, де вони його потребують, стала засобом, що зберіг християнство в центральній і західній Європі, коли нові германські й слов'янські наїзники залили християн. Мандрівні шотландські й ірландські монахи-єпископи простягали протягом кількох століть свою душпастирську опіку над місцевим населенням, подорожуючи по цілій Європі. Як тільки германські й слов'янські народи осіли на землі, стала зайвою душпастирська опіка мандрівних єпископів тому, що встановлена ієрархія з-поміж членів даного народу не потребувала більше душпастирської опіки чужинців. Таким чином відновлено правило територіального обмеження церковної юрисдикції.

Місію святих Кирила і Методія — двох греків, висланих з Константинополя до морав'ян, слов'янського народу, який жив у західній Словаччині і в Паннонії, на південь від Дунаю — можна було вважати за втручання, заборонене канонами, бо Церква латинського обряду вже почала, з Зальцбургу й Регенсбургу, діяти між слов'янами Моравської Держави. Одначе, з уваги на те, що латинські місіонарі вживали мови, якої народ не розумів, як про це писав їх князь до Константинополя, святі брати вважали, що мають право не звертати уваги на територіальне обмеження церковної юрисдикції, бо спасення душ є завжди найвищим законом. Вони прибули із слов'янським перекладом богослужбних книг і більшої частини Святого Письма.

Дехто пригадує факт, що латинська Церква не звертала уваги на правило територіальності, коли створила патріархат латинського обряду на Близькому Сході в час хрестоносних походів у XII ст. Одначе, це можна б вважати виправданим тому, що тільки духовенство латинського обряду могло дати достатню душпастирську опіку тисячам хрестоносців і їхнім родинам.

Інший виняток від правила територіальності можна знайти в VII ст. Після здобуття Кипру арабами (632-647) велике число християнського населення емігрувало на суходіл разом із своїми священиками й єпископами. Цісар Юстиніян II збудував для них близько Геллеспонту, на самому порозі Константинополя, місто, яке він назвав Неа Юстиніяполіс. Собор у Трульво (692 р.) надає архієпископові Кипру, що не жив у новому місті, всі привілеї й права, які він мав на Кипрі і які тепер він виконував на очах константинопільського патріярха. Хоч не можна виключити, що він мав юрисдикцію не лише над уродженцями Кипру, але й над іншими вірними, що жили на тій території, все таки цей факт вказує на пошанування окремого зв'язку між ієрархією й мирянами, навіть

коли вони мусіли емігрувати в іншу провінцію, та що собор уважав це за достатню причину, щоб відсунути принцип територіального обмеження юрисдикції. Цей випадок повторюється сьогодні серед українців, мелхитів, маронітів та інших східних католиків, які виїжджали й назавжди поселилися в Західній Європі, Північній і Південній Америці та Австралії.

3. Характер територіальний закону у противенстві до особистого

Відомо, що виключно територіальний характер світського законодавства, цивільного й кримінального, розвинувся досить пізно на заході. Довгий час, — починаючи від римського *Ius Gentium* (правної системи, створеної для не-римлян), опісля через *Ius Barbarorum* у ранньому середньовіччі (для новоприбулих германських племен, що жили тепер серед місцевого населення, яке далі придержувалося свого римського права), а тоді через консулярний закон італійських міст-держав та їхніх позатериторіальних посілостей над східним Середземним морем, як, наприклад, колоній Венеції і Дженови, — вважали, що правні норми мають особистий характер та що вони були всюди зв'язані з особою. Щойно пізніше, розвинулося поняття суверенності, пов'язане з незалежною державою, появилася думка, що закон відноситься до всіх осіб на даній території і не є зв'язаний з громадянином поза нею.

У наших часах стрічаємо два явища, які, хоч трохи відмінні, все таки підпадають під категорію юрисдикційних зв'язків, що нагадують зв'язок між східними Церквами та їх вірними, емігрантами, а саме: світова юрисдикція, яку мають військові ординарії, та сітка душпастирських структур, створених національними ієрархіями для їхніх вірних, що емігрували до інших країн.

Військовий ординарій збройних сил у ЗСА, наприклад, користується світовою юрисдикцією у відношенні до персоналу і його родин у кожній країні в цілому світі; створення центрів душпастирської опіки для них належить виключно до військового ординарія. І це правильно, бо це одинокий доцільний спосіб забезпечити тих вірних окремою релігійною обслугою, якої вони потребують.

Подібно, хорватські й словінські єпископи Югославії і деякі інші європейські ієрархи займаються душпастирською обслугою своїх емігрантів у різних країнах, хоч у співпраці та номінальній залежності від місцевих єпископів.

4. Територіяльні обмеження в Католицькій Церкві

Принцип, що на одній і тій самій території повинен бути тільки один єпископ, виставлено на пробу під час хрестоносних походів, коли Церква латинського обряду створила свою ієрархію в різних частинах Близького Сходу. Деяку розв'язку того питання знайдено на Кипрі, де, побіч ієрархії латинського обряду, папи толерували існування грецької ієрархії. Такий самий стан заіснував опісля в XVI і XVII ст., коли на Близькому Сході, а опісля в Східній Європі дозволено на існування католицьких єпископів різних обрядів на тій самій території.

Одначе, тут не маємо до діла з тією самою проблемою. Більша кількість юрисдикцій трапилася в країнах, в яких східні Церкви існували віддавна, навіть від початку християнства. Питання, що тепер тривожить уми українських та інших східних католиків, це заперечення, видане папами, що парохії, єпархії, екзархати поза історичною територією тієї Церкви, належать правно до Церкви-Матері в старому краю. Папи дозволили на створення парохій усюди в світі, встановили екзархати та єпархії для східних католиків, одначе, вони не можуть належати безпосередньо до своїх Церков, бо вони є під безпосередньою юрисдикцією папи. У висліді, східнім патріярхам і їхнім синодам не дозволяється виконувати прямої юрисдикції над тими членами їхніх Церков, ба навіть їм забороняється робити якінебудь заходи канонічного чи душпасирського порядку в користь вірних.

Справа існування громад східних католиків поза тією територією, на якій їхні Церкви мали свій початок, стала проблемою для Римської Курії вперше в XVII і XVIII ст. в Італії, куди втекли перед турками християни візантійського обряду з Альбанії, і цим скріпили залишки греків візантійського обряду, головно в південній Італії та на Сицилії. Великий каноніст, Венедикт XIV (Проспер Лямбертіні), видав кілька документів, щоб унормувати їх положення у відношенні до більшости вірних латинського обряду, між якими вони жили, і то в такий спосіб, що вищість латинського обряду була запевнена, а католиків візантійського обряду засуджено на поступове зникнення. Це саме і сталося, хоч в Італії існують ще дві їхні єпархії.

Одначе, ця ситуація не роз'яснює проблеми, з якою маємо тут до діла, тому, що ці католики візантійського обряду в Італії не залишили жадної католицької Церкви-Матері в Альбанії або Греції, яка хотіла б вдержувати зв'язки з емігрантами. Щойно сто

років тому, коли католики візантійського обряду з австро-угорської монархії почали емігрувати до ЗСА, Канади й Бразилії, ця проблема стала гострою в такій площині: чи ієрархія матерньої Церкви може взяти під свою душпастирську опіку, включно з виконанням юрисдикції, духовенство й вірних за океаном? Нові емігранти вважали це зовсім природним, що вони повинні звернутися до своїх єпископів вдома та просити в них священників власного обряду. Єпископи, а передусім кард. Сильвестер Сембратович, галицький митрополит, задоволив їхні потреби так, як міг найкраще, і вислав їм священників, виставляючи їм документи призначення чи перенесення в такий самий спосіб, як це він робив у своїй архієпархії.

Однак, це продовження юрисдикційних зв'язків між матерньою Церквою та емігрантами скоро перервали різні рішення з Риму. Проти вимоги більшості ієрархії латинського обряду в ЗСА, щоб східних католиків примушено приступити до Церкви латинського обряду на постійно, Рим установив принцип, що східні католики будуть перебувати під юрисдикцією єпископів латинського обряду, але вони можуть зберегти свій літургійний обряд та мати священників і церкви свого обряду. Європейських єпископів повідомлено рішуче, що вони повинні припинити своє втручання в церковне життя своїх емігрантів. Тепер дуже ясно здефініювано принцип, що юрисдикція східних Церков ограничена до теренів, де та Церква мала свій початок, та що емігрування усувало її вірних з-під її юрисдикції.

Кард. Сембратович помер у тому часі, а його пізніший наслідник, Андрей Шептицький, далі цікавився тією справою і дбав про своїх вірних; однак, він мусів у кожному випадку одержати апобату з Риму, а це в великій мірі перекреслювало його зусилля. Згубні наслідки цього накиненого відокремлення Церкви-Матері від емігрантів показалися дуже скоро в ЗСА і Канаді. Не маючи можливости самим себе зорганізувати, але будучи в усьому залежними від єпископату латинського обряду, вони впали жертвою підшептів російської православної Церкви, яка потрапила притягнути до себе сотки українських і руських карпато-католицьких громад. Православні росіяни дали їм священників, висвячуючи кожного, що потрапив сяк-так відправляти богослужби, без огляду на його наукову підготовку. Сьогодні 1.3 мільйона колишніх католиків і їхні нащадки є членами різних православних Церков у ЗСА, а тільки коло 400,000 є ще членами католицької Церкви об'єднаної з Римом.

Вкінці Рим зробив перші уступки, іменуючи в 1907 р. єпископа для католиків візантійського обряду, Сотера Степана Ортинського. Спершу не признано йому жадної юрисдикції; він мав її одержати від різних місцевих єпископів латинського обряду, як їхній генеральний вікарій. Щойно в 1913 р. зроблено його, як кажемо сьогодні, апостольським екзархом з повною юрисдикцією, під наглядом, апостольського делегата у Вашингтоні.

5. Принцип територіяльності сьогодні

Назначення більшого числа єпископів в 1924 р. для ЗСА, опісля поділ екзархатів, створення церковних провінцій або митрополій та епархій — все це не впровадило жадних змін у ділянці відділення Церкви-Матері від її частин у Новому Світі. Цей принцип ще скріплено деяким числом декретів, що вийшли з Риму та які застосовано теж до емігрантів з давніх східних патріархатів, які почали поселятися в Північній і Південній Америці. Ту правну ситуацію потверджено й оформлено в канонах у першій східній кодифікації (Клері Санктітаті, 1954), зокрема в тій частині, що займається конституційною формою східних католицьких Церков:

Канон 216, § 2, 1. Титул патріярха дається єпископові, якому канони уділяють юрисдикцію над усіма єпископами, включно з митрополитами, над духовенством і вірними якоїсь території або обряду, яку він має виконувати під авторитетом Римського Архисрея, згідно з приписами права. — 2. Патріярхи мають владу над вірними того самого обряду, які живуть поза границями їх території, до тієї міри, як це виразно визначає загальне або партикулярне право.

Канон 240, § 2. Цю владу (патріярха) він може важно виконувати тільки в патріярхаті, хібащо з уваги на суть справи або на закон маємо до діла з чимось протилежним.

Канон 261, § 1. Патріярх може, за згодою Апостольського Престола, ніслати відповідних священників до громад вірних того обряду, які живуть поза територією патріярхату, щоб він перебрав над ними опіку, якщо до нього належить влада над тими вірними на основі кан. 216, § 2, 2.

§ 2, 1. Такий священник, поки почне виконувати свої обов'язки, має відвідати місцевого ієрарха і представити йому документи призначення, щоб одержати відповідне уповноваження. — 2. Місцевий ієрарх не може відмовити уповноваження даному священникові без поважної причини; в протилежному випадку він має повідомити

Апостольський Престол про відмову і про її причини. – 3. Цей священик, у виконанні своїх обов'язків підлягає місцевому ієрархові, згідно з приписами права. – 4. У виконанні своїх обов'язків він має вірно придержуватися приписів, висловлених у грамоті призначення чи Апостольським Престолом; він має відповідно скріплювати християнське життя довірених йому вірних і точно придержуватися приписів свого обряду. – 5. При кінці кожного року, числячи від дати виставлення декрету, цей священик мусить пред'явити письмовий звіт про свій особистий стан, про релігійний стан своїх вірних і про виконання свого священослужіння Священній Конгрегації для Східніх Церков, чи то прямо, чи через лєтата Римського Архисрея, як теж патріярхові.

§ 3, 1. Священик, згаданий у § 1, а який належить до певної єпархії, повертається відразу під юрисдикцію свого ієрарха, коли вернеться до свого патріярхату; одначе, в міжчасі він вийнятий з-під влади свого власного східнього ієрарха, а підлеглий патріярхові. – 2. Патріярх може відкликати його, та в цьому випадку треба повідомити про це Апостольський Престол; одначе його не можна перенести до іншого місця поза патріярхатом, хіба за згодою Апостольського Престола.

Канон 262, § 1, 1. Патріярх має право висилати за згодою Апостольського Престола так часто, як він це уважатиме потрібним відповідного світського священика або монаха до громад вірних, що живуть поза патріярхальною територією, якщо він має владу над тими вірними на основі приписів кан. 216, § 2, 2. Цей священик має по-батьківськи візитувати їх і звітувати про все Священній Конгрегації для Східніх Церков, як теж і патріярхові. – 2. Поки візитатор перебере свої обов'язки, він має відвідати місцевого ієрарха і пред'явити йому грамоту назначення.

§ 2. Канонічна візитація тих вірних є виключним правом Апостольського Престола, без шкоди для прав і обов'язків місцевого ієрарха.

Тепер бажаю подати кілька завваг, щоб пояснити деякі місця тих канонів:

До кан. 216, § 2: Він ясно встановляє принцип, що патріярша влада не простягається поза патріярхальною територією. Згадка про те, що загальне або партикулярне право могло б вирішити інакше, ніде не засвідчена, наскільки мені це відомо, за вийнятком згадки у зв'язку з кан. 240.

До кан. 240, § 2: Закон признає патріярхові та його синодові право регулювати літургічні богослужби в усіх своїх видах. Такі

приписи, видані патріярхом, треба перестерігати і в тих громадах його Церкви, що перебувають поза патріярхальною територією. Він міг би, з власної ініціативи, перевірити зберігання всіх літургічних постанов.

До кан. 261 і 262: Патріярх може заопікуватися вірними своєї Церкви поза патріярхальною територією за попереднім дозволом папи. Я не чув, щоб якийнебудь патріярх старався про такі поступки, за винятком патріярха Йосифа Сліпого; але йому це відмовлено.

Треба підкреслити, що Священна Конгрегація для Східних Церков охоче піддержувала зусилля виявляти душпастирську опіку східнім католицьким громадам поза їх історичною територією, але узалежнювала це завжди й повністю від Конгрегації, а не від дотичного патріярха.

Слуга Божий, Митрополит Андрей Шептицький візитував українців у цілому світі за окремим попереднім дозволом римської влади. Курія висилала теж інших єпископів, як своїх офіційних візитаторів, до українців у різних частинах світу, наприклад, покійних єпископів Івана Бучка і Константина Богачевського до Південної Америки.

6. Другий Ватиканський Собор і територіальність

Гарні слова, вжиті в *Orientalium Ecclesiarum*, декреті Другого Ватиканського Собору про Східні Католицькі Церкви, і такі підбадьорливі для християнського Сходу, були сприйняті багатьма особами за основну зміну в положенні східних католицьких громад всередині Католицької Церкви. Зокрема українці добачували в декреті скасування територіального обмеження юрисдикції Української Церкви. Їм виглядало на абсурд, щоб католицьке канонічне право давало повну свободу Українській Католицькій Церкві в Україні, де советський режим зліквідував жорстоко цю Церкву, але заперечувало ці самі права п'ятнадцятьом епархіям і екзархатам у вільному світі. Все таки, текст вищеназваного декрету показує ясно, що принципу територіального обмеження східних Церков не знесено. Ось дотичні розділи з Декрету про Східні Католицькі Церкви:

7. Від найдавніших часів існує в Церкві патріярхальна установа, признана вже першими вселенськими соборами.

Назву східнього патріярха носить той єпископ, що має судову власть над усіма єпископами, не виключаючи митрополитів, над

духовенством і над мирянами своєї території чи свого обряду, згідно з приписами права і без порушення первозверховної влади Римського Первосвященника.

Денебудь буде поставлений ієрарх якогось обряду поза межами патріархальної території, він за приписами права остається приєднаний до ієрархії патріархату.

9. ...Патріярхи разом із своїми синодами становлять вищу інстанцію для всякого рода справ патріархату, включно з правом творення нових єпархій та іменування єпископів свого обряду в межах патріархальної території, з застереженням невід'ємного права Римського Первосвященника інтервеніювати в поодиноких випадках.

10. Те, що сказано про патріархів, важне теж, за приписами права, і щодо верховних архиепископів, що стоять на чолі якоїсь помісної Церкви або обряду.

З повищих цитатів виходить ясно, що Другий Ватиканський Собор не скасував територіального обмеження патріаршої юрисдикції. Я старався довідатися, як представники східних Церков могли бути прийняті такі постанови? Якщо принцип територіального обмеження протилежний і шкідливий для східних католицьких Церков, чому тоді східні єпископи голосували за ним? Я поставив таке питання кільком східним патріярхам і єпископам, які тепер протестують проти нього. Відповіді були майже ідентичні, а саме, що мале число східних католицьких членів Другого Ватиканського Собору не могло ніколи переголосувати більше, ніж 95% членів латинського обряду, та що їм дано до розуміння, що територіальність не будуть розуміти так обмежено, як її тепер інтерпретують і як її тепер достосовують до кодифікації східнього законодавства, над якою тепер поступає праця. Була теж свідомість, що східні католицькі Церкви часом користають із встрявання папів, які нерідко мають змогу боронити їх проти держави, наприклад, у деяких комуністичних країнах. Вони теж думали, що загальний тон цього декрету, як і інших соборових документів, що відносяться у такий благородний і вироzumілий спосіб до східних Церков, католицьких і православних, буде мати досить моральної сили, щоб покерувати в правильному напрямі трактування східних католицьких Церков Римською Курією в ділянці канонічного права.

У 7-ій точці східнього декрету натрапляємо на зловісний вислів «агрегація», яким окреслюється зв'язок між Церквою-Матір'ю та її частинами в діаспорі. Іншими словами, ті частини належать до стада (grex), але вони зв'язані з ним у якийсь досі неозначений

спосіб. Як побачимо пізніше, це окреслення показалося « троянським конем ».

Думка дивитися на Церкву-Матір з одного боку, а на громади тієї самої Церкви, засновані за океаном, з другого боку, як на частини, що не є рівні, а радше різні — щось як матерня країна та її кольонії — дуже поширена між українцями католиками; вони називають українські оселі в ЗСА, Канаді і всюди інде « поселеннями », себто кольоніями, і тим самим дають притоку до того, щоб їх включити в іншу категорію, ніж у категорію Церкви-Матері. За цим приходиться несвідомо наступний крок, а саме, видумати для них інший правний порядок. Ось як Рим навчився дивитися на ці « кольонії »: як на частини, що мають інший характер, що ще якось прив'язані до первісної Церкви, але на нижчому рівні; цей рівень називають « агрегацією ».

Отже, тепер першим обов'язком українців є змінити своє власне розуміння тих громад поза Україною. Для українців, що народилися й виховалися, наприклад, на північно-американському континенті, ЗСА або Канада є їхньою батьківщиною, а не Україна. Сучасна Українська Католицька Церква не складається з Церкви-Матері і тих « поселень »; вона є одним тілом, природно нездиференційованим організмом чи цілістю, яка саме через отой брак диференціації відкидає всякі спроби робити окремі заходи для частин. Є в інтересі українців у вільному світі, не забуваючи ніколи України, — як жиди завжди мріяли про Обіцяну Землю, — уважати свої громади всюди в світі за свою « батьківщину », де вони можуть заснувати свою Церкву.

7. *Apostolica Sedes* — невиправдана надія

Щоб вияснити поняття « агрегації » та відкинути інтерпретацію Декрету про Східні Католицькі Церкви, яка кружляє серед східних католицьких патріархатів, а саме, що патріархи можуть тепер всюди зв'язуватися прямо із своїми вірними та з власної ініціативи, Апостольський Престол видав 25 березня 1970 р. заяву *Apostolica Sedes* в якій проголошено такі рішення:

1. Східні ієрархи, поставлені поза межами патріархальної території, можуть брати участь з рішальним голосом у патріарших синодах власного обряду, синодах виборчих чи інших.

2. Патріарх чи Адміністратор патріархату, коли престол оповожнений або перешкоджений, має скликати на синоди, про які

говориться під ч. 1, всіх і кожного окремо ієрархів свого обряду, що поставлені поза границями патріархальної території.

3. Що торкається призначення ієрархів власного обряду для східних вірних, що живуть поза патріархатом, патріарх разом із своїм виборчим синодом може у відповідному часі пред'явити Апостольському Престолові список принаймні трьох здібних кандидатів, не порушуючи цим права Римського Архидієка призначити на цей пост, кого він захоче.

Повищі постанови будуть в силі тимчасово, поки не переглянуть основно східній канонічний правопорядок згідно з декретами і в дусі II Ватиканського Собору. При тому касуються, наскільки це потрібне, приписи існуючого східнього канонічного права, хоч цим не поширюється юрисдикційної влади патріарха поза границі його патріархату.

Зараз після проголошення тієї декларації появилися протести патріархів. Вони противилися не так приписам, що примушували їх дати папі імена трьох священників, як кандидатів на єпископав, бо це все таки давало задоволення, що вибраний ними кандидат буде затверджений. Тепер, однак, знову ясно вирішено, що вірні, які перебувають поза територією історичного початку Церкви, не належать до тієї Церкви. Залишалася надія, що при ревізії східнього канонічного права, яку тоді приготувляли, візьмуть знову під розвагу ціле питання, а це тоді означало б ось що: стіна, поставлена між східньою Церквою і її членами в діаспорі, завалиться. Як побачимо в наступному розділі, ця надія не справдиться.

Заява, вміщена в документі *Apostolica Sedes* могла б була означати крок уперед для УКЦ у вільному світі, якщо б її можна було застосувати до неї. Теоретично говорячи, ця Церква могла б мати користь з неї, бо верховне архієпископство є зрівняне в тому аспекті з патріархатом. Однак, українська Церква могла б скористати з тієї можливості тільки на теренах поза Україною. Якщо б Голова УКЦ міг перебувати в Україні, він міг би оформити синод своїх єпископів і мусів би запросити теж єпископів з інших частин світу. Та з уваги на те, що він не може жити в Україні — через ліквідацію його Церкви совстами — він не міг правно створити синоду і тому не міг покористуватися вищезгаданою заявою. Отже, для українців ніщо не змінилося.

8. Нова кодифікація — пропавша надія

Ревізія східнього канонічного права була конечна з уваги на новий дух, що його вніс у Церкву Другий Ватиканський Собор. Папа Павло VI створив 10 січня 1972 р. *Комісію для ревізії східнього кодексу канонічного права*. Тут будемо називати її *Кодифікаційною Комісією*. Ця Комісія складається з двох груп: з *членів*, якими є всі східні патріярхи та деякі східні й латинські кардинали й єпископи, яких завданням було вирішити норми, що ними треба послуговуватися у процесі кодифікації; та з *дорадників*, себто єпископів, священників і світських осіб, знавців східнього канонічного права, які мають за завдання працювати над оформленням канонів. Ця Кодифікаційна Комісія має сьогодні серед своїх членів і дорадників 4 українських єпископів і 4 українських священників, крім єп. Мирослава Марусина, ексекутивного віцепрезидента Комісії. Голову УКЦ, Патріярха Йосифа Сліпого, не іменовано членом Комісії, мабуть, тому, що він закінчив 80 років життя, себто осягнув вік, усталений попередньо як границю активної праці в Римі; це обмеження відноситься і до кардиналів.

Праця Кодифікаційної Комісії почалася в 1974 р. Її відкрила промова папи Павла VI дня 18 березня 1974 р. У ній знаходимо ось таке зловісне доручення:

« Обидві комісії покликані для точно означеної цілі: *приготовити кодекс* і приступити методично до впорядкування законів, а не творити чи схвалювати закони своєю владою. Приписи мають бути збережені, а самі принципи впливатимуть із джерел законів, і ні одних ні других не можна змінити. Іншими словами, особи, призначені до Комісії, є впорядниками тих законів, а не їх авторами чи творцями ».

Рідко коли в історії видано доручення того рода більше відкрито, ясніше й більше обмежено, та у формі остороги, ніж у цьому важному документі. Слова « приписи мають бути збережені » та підкреслення, що кодифікатори не мають бути « авторами чи творцями » нових канонів, кажуть нам, що автори тієї промови папи тільки одну річ на умі, а саме, що автономія східніх католицьких Церков не сміє бути більша, ніж у попередньому законі.

На пленарному засіданні членів і дорадників Кодифікаційної Комісії між 18 і 23 березня 1974 р. встановлено *Вказівки*, яких треба держатися при кодифікації, але, на диво, нічого там не сказано про проблему територіяльного обмеження юрисдикції східніх

католицьких Церков. Одначе, всі сумніви усунено, коли Кодифікаційна Комісія почала видавати свої звіти в Nuntia (8 випусків від 1975 р.), два роки після початку діяльності. Єзуїт Іван Жужек у статті « Канони, що торкаються влади патріархів над вірними їх власного обряду, які живуть поза границями патріархальної території » (Nuntia 6, 3-33), старався виправдати збереження того правного принципу, що, як це було подано до вірування східнім католицьким Церквам, мав бути відкинений. Жужек, визначний каноніст, якого попередні публікації дозволяли сподіватися, що він буде підтримувати скасування територіяльного обмеження, почав підтримувати це обмеження, як тільки перейняв обов'язки ділового секретаря Кодифікаційної Комісії.

9. Чому територіяльне обмеження повинно бути скасоване?

Можна навести багато причин на піддержку домагання, щоб скасувати територіяльне обмеження юрисдикції східніх католицьких Церков. Я можу тут подати тільки деякі, відсилаючи зацікавлених до моєї книжки *Ex Occidente Lex*.*

Боже Провидіння визначило відношення між Богом і людьми, як відношення батька до дітей, а християнська традиція дивилася на церковного настоятеля — від пароха, через єпископа аж до папи — як на батька *par excellence*. Католицьке канонічне право настоює на тому, щоб до патріарха застосувати правно неокреслений, але з богословського боку дуже вимовний, і з канонічного боку далекосяжний вислів «*pater et caput*» (« батько і глава »). Якщо патріарх (з грец. «*патар*» — батько, і «*архейн*» — правити) є батьком, то як може хтонебудь відділити його від дітей, що мусіли емігрувати до якоїсь далекої країни, тільки тому, що так каже конституційна аксіома в майбутньому східньому кодексі? Чи символізм у назві патріарха, як батька, обмежується тільки до сантиментальних побажань, чи може він має теж і деяке практичне, правне значення?

Христос не прийшов на світ, щоб рятувати Церкву, патріархати, дієцезії, обряди, але індивідуальних членів свого Містичного Тіла. Скорі темпо наших часів мусить мати деякий вплив і на богослов'ю помісної Церкви. Якщо відповідає правді твердження, а на

---

* *Ex Occidente lex, From the West – the Law, The Eastern Catholic Churches under the Tutelage of the Holy See of Rome (St. Mary's Religious Action Fund, 719 Roosevelt Ave., Carteret, NJ 07008, \$6.75).*

це натякає Другий Ватиканський Собор у багатьох місцях, що добро Церкви і її членів вимагає дозволити помісним Церквам зайнятися самим своїми справами, — а це ж в застосуванні принципу субсидіарності, — то треба звільнити східні католицькі Церкви від централізаційних тенденцій Римської Курії.

Католицьке канонічне право і заборону світової юрисдикції для східних католицьких Церков можна вяснити тільки тоді, коли ми помилково твердимо, що не вважаємо тих громад, Церков, патріархатів архієпископств за етнічні групи, а радше за католиків, яких суспільне виховання зумовило прийняти якийсь обряд чи дисципліну. У висліді, коли члени якогось східного католицького обряду емігрують до іншої частини світу, головню туди, де переважає чисельно латинський обряд, їм дозволяється належати до свого власного обряду, створюється для них парохії, а навіть дієцезії, але Римська Курія дивиться на них, як на частину католицької Церкви тієї нації, де вони живуть, і не інакше, як на польських, литовських, італійських або якихнебудь інших католиків латинського обряду, що теж емігрували до тієї країни, наприклад, до ЗСА. Для них створено національні парохії, священників їх національності назначено на ієрархів, але вони стали членами і частиною єдиної католицької Церкви в ЗСА. Рим ще досі не був спроможний сприйняти думки, що, наприклад, українці не бажають злитися з рештою католицької Церкви в ЗСА, Франції, Канаді чи деінде, але хочуть зберегти свою власну ідентичність і автономію, щоб мати змогу продовжувати своє найтісніше об'єднання з Церквою-Матір'ю, як теж з іншими частинами української католицької спільноти в цілому світі.

Коли хтось так розуміє й трактує східних католиків, то переочує факт, що кожна така спільнота творить соціологічну одиницю, яка є рівнозначна з етнічною групою. Те, що їх різнить одних від одних і від спільноти латинського обряду, це не так різниця мови, наприклад, бо часом члени такої спільноти могли втратити свою первісну мову, як радше факт, що вони і їхні предки маршували разом через історію. Їхніми народними провідниками були часто ієрархи їхньої Церкви. Досвідчивши на собі тверду, часто героїчну дійсність спільної історії й призначення, як це було в випадку українців католиків, вони творять окрему цілість, етнічні групи, однозначні з націями.

З уваги на те, що їх сповність не походить від посідання власної землі, чи перебування на тій самій території, але ґрунтується на особистих зв'язках, то коли політичні границі відділяють їх од-

них від одних і вони примушені жити в різних державах, їх зв'язок одних з одними та з провідниками їх спільнот, патріярхами й єпископами, не переривається, а радше посилюється.

Можна поставити питання, чому українці католики мають взагалі звертати увагу на законодавство, схвалене в Римі? Чи не могли б вони поминути його мовчанкою і правити собою згідно із своїми власними потребами? Таке питання показало б цілковите незнання дійсності. Українці католики мусіли чотири століття від Берестейської Унії (1596) підкреслювати й доказувати перед цілим світом та перед собою самими, що вони католики, себто члени Церкви, очоленої Римським Архиреем. Теперішня ліквідація Церкви в Україні настала не в наслідок їх палкого визнання релігії й християнства, але тільки тому, що вони католики, прив'язані до папи, який є поза засягом впливів комуністичних гнобителів. Патріярх Йосиф Сліпий терпів 18 років усякі можливі упокорення й тортури тільки через одну причину: свою вірність папі.

З уваги на потребу постійно потверджувати своє членство в католицькій Церкві, українці втратили до деякої міри свідомість своєї власної Церкви, свідомість, що вони в першу чергу члени УКЦ, і тільки через членство в своїй власній Церкві вони належать теж до Вселенської Католицької Церкви. Поняття « обряду » включало переконання, що одинокою різницею між ними та іншими католиками є інший спосіб богослужіння; вони не звертали уваги на основний факт, а саме, що їх Церква творить окрему правну особу в канонічному праві. У висліді того всього, більшість єпископів, священників, монахів і мирян не можуть рішитися на те, щоб не звертати уваги на римське законодавство, хоч вони, будучи льюальними до Риму, можуть відчувати пригнічення з несправедливого трактування та бути повними святого обурення.

Тут існує тільки одна практична розв'язка, а саме: достосуватися якомсь в рамках папської Церкви. Таку можливу розв'язку обіцяв недавно Папа Іван Павло II.

Тому, що прямий правний зв'язок між різними частинами якоїсь східньої Церкви є найкращим способом зберегти існування тієї Церкви, а тим самим і етнічної спільноти, ієрархія кожної Церкви має обов'язок працювати в напрямі скасування територіального обмеження юрисдикції. Єпископи українців, словаків, мадярів, румунів та інших східніх католицьких груп поза країнами свого етнічного походження, мають обов'язок діяти, як етнархи своїх народів. Після того, як їхні брати втратили свободу в боротьбі з комуністами, члени тих народів повинні уважати своїм святым

обов'язком зберігати свою національну спадщину, наскільки це можливе, в своїх нових батьківщинах, які дають їм повну свободу в цій змаганні. Тому, що їх національне життя розвинулося в близькому зв'язку з Церквою, а це теж є і причиною того, чому вони не могли підпорядкуватися атеїзмові й комунізму, вони добачують у своїх єпископах провідників, не так політичних, як національних. Вони очікують, що їх єпископи і священники зберігатимуть усі національні, релігійні й культурні скарби, що їх нагромадило минуле їх народу. Ту ціль можна найкраще досягнути тоді, коли різні частини Церкви зможуть об'єднатися в одне правне тіло, у свою Церкву, а це вимагає скасування територіального обмеження її юрисдикції.

Проблема влади над громадами в діаспорі існує теж у православних Церквах. Вони обговорюють завзято питання, хто, наприклад, має юрисдикцію в ЗСА: Російська Православна Церква, що перша мала тут єпископів, чи Грецький Православний Патріархат у Константинополі, з уваги на свою позицію першенства, чи може треба прийняти засаду, що кожна Церква в Старому Краю може виконувати пряму юрисдикцію над своїми громадами, як це тепер діється. Удільнення автокефалії, себто повної незалежності православної Церкві в Америці московським патріархатом, не визнала жадна інша православна Церква, а деякі з них осудили це дуже сильно. Цікаво теж, що і три українські православні Церкви у вільному світі ще не рішилися об'єднатися в одну Церкву, що повинно бути самозрозумілим бажанням, беручи до уваги їх чисельну слабкість.

Заборона східнім католицьким Церквам об'єднатися повністю з їх матерніми Церквами приводить до такого абсурду, що католицьке канонічне право ставляє східніх православних у кращу позицію, ніж її мають східні католики. Другий Ватиканський Собор визнав східні православні Церкви, їх структуру і законодавчу владу, а тим самим і їх адміністративну організацію, але відмовляє того самого права східнім католицьким Церквам. Отже, православні можуть свобідно творити свої дієцезії, і католицька Церква їх визнає, але якщоб це саме зробив католицький патріарх, тоді — згідно з теперішнім правним положенням і проєктом майбутнього східнього кодексу — їх визнали б неважними і правно неіснуючими. Священника, післаного туди, визнали б завішеним у його священничих функціях, його приявність при вінчанні була б неважна, а правні акти, як, наприклад, диспенси, уважали б за неіснуючі і неважні, під час коли всі подібні акції православних вважаються важними перед Богом і Церквою.

Існує тільки одна здорова розв'язка тієї проблеми: переставити пропозицію! Замість видавати закон, що патріярхи не мають юрисдикції над своїми вірними поза патріярхатом, за винятком випадків, коли закон виразно уділяє їм деяку владу, хай закон каже: патріярхи мають владу над членами своєї Церкви всюди і світі і під кожним аспектом, за винятком того, коли закон встановляє щось інше, або коли Римський Архисрей зарядить інакше в поодиноких випадках. Хай тоді закон вичислить винятки, які уважаються потрібними в сьогоdnішньому світі!

10. Деякі застереження відносно оборони прав східних католицьких Церков

У своєму зусиллі при шуканні можливостей зберігати повністю ненарушними церковні, правні й літургичні зв'язки між східними католицькими спільнотами, розкиненими по світі, і їхніми матерніми Церквами, східні католики мусять пам'ятати про деякі обмеження, якщо їх змагання не мають бути неправильно інтерпретовані:

Не можна наражати на небезпеку вищого добра, що походить від приналежності до католицької Церкви, вживаючи деяких метод, щоб запевнити справедливі права своїй Церкві. Моя добре передумана опінія про це така, що українці католики, як теж інші східні католицькі громади, скористали багато із свого пов'язання з Римською Церквою, навіть залишаючи тепер на боці справи доктринального порядку. Отже, засоби, вживані для обстоювання своїх прав у католицькій Церкві, не сміють наражати на небезпеку самий зв'язок з папською Церквою. Це засада, яку багато разів висловив Патріярх Йосиф.

Метода, вжита для оборони прав у Церкві, мусить бути пропорційна до цілей, які можна сподіватися здійснити. Іншими словами, засада *fiat iustitia, pereat mundus* (хай буде справедливість, хоч би й світ гинув) тут не на місці. Треба уникати шкідливих наслідків такої боротьби, головню в духовній ділянці, для загалу вірних, які не можуть зрозуміти проблеми.

Історичну оцінку ролі, яку відіграли різні відділи Римської Курії при вирішуванні долі УКЦ та інших східних католицьких Церков, не можна пояснювати, як засудження діяльності Апостольського Престола ін тото. Підсилена самосвідомість східних католицьких Церков, яку вони сьогодні осягнули, це у великій мірі

вислід зусиль Риму в користь східнього християнства, головно від часу панування Лева XIII (1878-1903). Цей помітний вклад у людську добру волю, в дар цілого їхнього життя, який багато священників латинського обряду дали східнім католицьким Церквам в останньому столітті в ділянці дослідів і душпастирської служби, фінансова допомога, уділена Церквою східнім католикам через добродійність Римського Апостольського Престола, віддана праця деяких достойників Римської Церкви та інші подібні речі виправдують і вповні вияснюють відданість і вірність Римському Архиєреєві, яку показують католики українці, карпаторусини, словаки, араби, індійці та інші. Все таки тепер прийшов час, щоб Римський Престол дозволив східнім католицьким Церквам вернутися до їхнього окремого, але об'єднаного життя; іншими словами, щоб вони могли вернутися до стану, в якому вони об'єдналися з папством.

11. До кращого майбутнього

Перший пробний проєкт нового східнього кодексу має незабаром вийти для східніх католицьких ієрархів. На основі вісток, які я маю, різні східні католицькі патріярхати почнуть енергійну оборону своїх прав. Ніщо не матиме для них більшого значення, ніж скасування територіяльного обмеження їх юрисдикції. З уваги на політичне й економічне положення на Близькому Сході, більшість вірних греко-мелхітського, маронітського, як теж вірменського й сирійського патріярхатів живуть тепер поза територією цих патріярхатів. Ці ієрархи вже готуються до атаки проти заперечення їхнього права нав'язувати з власної ініціативи контакти із своїми вірними, де б вони не осіли.

Папа Іван Павло II повторив ту саму думку в листі з 19 березня 1979 р. до Патріярха Йосифа Сліпого, і повторив її знову в своїй промові з нагоди єпископського свячення Митрополита Мирослава Любачівського з Філядельфії дня 12 листопада 1979 р. Таке саме запевнення одержав Митрополит Максим на аудієнції в Папи, яку він мав кілька днів пізніше. Папа просив мати терпеливість, бо треба теж взяти до уваги різні споріднені проблеми. Ясно, що не можна переочити політичного виміру такого потягнення. Лист з 19 березня згадав про людські права українців католиків, яким совєтський уряд забороняє мати релігійний зв'язок з католицькою Церквою. Це відразу спричинило реакцію російської православної Церкви. Митр. Ювеналій написав 4 вересня 1979 р. листа до кар-

динала Віллебрандса, в якому твердив, що цей лист Папи не є в гармонії з духом Другого Ватиканського Собору. Після конференції з Папою, кардинал відповів 22 вересня 1979 р. довшим листом, у якому він запевнив, що Папа не бажає змінити напрямку екуменічних змагань. Слова Папи у відношенні до Берестейської Унії треба розуміти, як слова, що відносяться до окремої помісної Церкви, що має свою власну історію, свою власну традицію, і яка сьогодні багато терпить.

Ось так представляється справа територіяльного обмеження юрисдикції східних католицьких Церков. Якщо б Папа зробив деякі уступки українцям, то важко було б подумати, щоб він їх міг відмовити іншим східним патріархатам. Це було б правильно, і це означало б відмовлення від політики, яку Римська Курія так довго боронила. Ясно, що зробити таке рішення, вимагає часу. Українці ждуть.

ЄВГЕН ІВАНКІВ

ВИЯВ СХІДНОЇ І ЗАХІДНОЇ ДУХОВИСТИ У ЛІТУРГІЧНОМУ ЖИТТІ ОБОХ ЦЕРКОВ

Кожному з нас напевно добре відома 6-та точка Декрету 2-ого Ватиканського Собору «Про Східні Католицькі Церкви», в якій соборові Отці постановляють, що: «Усі східні християни нехай знають і нехай будуть певні, що вони завжди будуть могти і будуть повинні зберігати свої законні літургичні обряди та свої правила, та що хіба тільки з огляду на їхній власний і органічний поступ треба було б впровадити які зміни. Отже, самі східні (християни) мають те все зберігати з найбільшою вірністю; саме вони самі повинні з дня на день набиратись щораз то більшого знання цих справ та щораз то досконалішого послугування тим знанням, а якщо вони через обставини часу чи осіб неслухно від них відхилились, нехай намагаються повернутись до прадідних традицій». Значить, що спроби привернення обрядової автентичности нашої Українській Церкві, зберігання і плекання наших літургичних традицій, намагання краще запізнатись із духовістю Християнського Сходу — це не чиясь химерна забаганка, не якась дрібничковість, ані не ребелія, як дехто міг би сказати, але це офіційна постанова Вселенського Собору, це наш обов'язок, повинність і законне право.

Що це таке обряд? Чи це тільки зовнішні форми богочитання, які можна довільно змінити, чи робити з ними експерименти? У постановах 2-го Ватиканського Собору, при пояснюванні Декрету про Східні Церкви, стрічаємо ось такий важливий коментар: «Слово 'обряд' означає більше ніж літургичні звичаї. Це властиво є спосіб християнського життя якоїсь спільноти, який, згідно із Декретом про Єкуменізм (точка 15, 16, 17), виявляється в особливостях богочитання, канонічних законів, аскези і чернецтва, а також у своєрідній богословській системі». Так отже обряд українського народу це не тільки літургичні приписи і зовнішні ритуальні церемонії, але це своєрідний релігійний світогляд нашого народу, що творився

на протязі століть, це релігійна душа народу, що виявляється назовні у відповідних формах прославлення Всевишнього. Виходить, що обряд це не тільки форма, але і зміст.

Давніше панував у цілій Католицькій Церкві, отже також і в нас офіційний погляд, що Східні Католицькі Церкви повинні під оглядом своєї духовости цілковито уподібнюватися до Західньої Церкви, що їхня східність повинна обмемуватись тільки до зовнішніх обрядових церемоній та деяких канонічних особливостей. Це був, розуміється, парадокс; обряд став тільки зовнішньою політурою, без власного релігійного змісту, власної духовости, його вплив на людей, головно на освічену верству ставав щораз менший. Наслідком цього прийшло до латинщення обряду, його спотворювання і поступового заникання. Дякувати Богові, ті часи і ті неправильні поняття вже безповоротно минають. Сьогодні щораз більше поширюється погляд, що самобутність кожної Східньої Католицької Церкви мусить включати три основні елементи: самобутність канонічну (тобто самоуправність), обрядову і духову автентичність. Немає ніякого сумніву, що правда є одна, головно Божа правда, і всі ми маємо обов'язок пізнати цю Божу правду. Але ця Божа правда є така велика, безмежна, незглибима, що її дослідження потребує різних підходів, різних інтерпретацій, різних наświetлювань. Від самих початків існування Христової Церкви розвинулись дві окремі християнські духовості, які не суперечили собі, але себе взаємно доповняли: духовість східня і західня. На жаль, цей стан змінився після церковного роздору і західня духовість почала утотожнюватись із духовістю цілої Католицької Церкви. Така концепція Вселенської Церкви наробила багато шкоди і ударемнювала всі спроби привернення одности між Сходом і Заходом. Щойно Другий Ватиканський Собор розпочав нову добу в Католицькій Церкві і підкреслив важливість збереження автентичности Східніх Церков, і то не тільки обрядове збереження, але і духове.

Божий храм на Сході й Заході

Так східній, як і західній християнин прославляє Бога в особливому місці, що називається церквою, або Божим храмом. Відмінні стилі церковної архітектури і внутрішнього влаштування церкви на Сході і Заході це не продукти зовнішніх історичних обставин. Ні! Якраз тут виявляються характеристичні прикмети двох християнських духовостей. Готика — це типовий західній, римо-католицький стиль, типовий, зокрема, для західньої ментальности. Високі,

гострокінчасті вежі, стрункі імпазантні колюмни, суворо-аскетичні портали символізують неначе стремління людини до Бога, який є дуже далеко від нас, можна сказати недосяжний. Тут виявляється також важлива роля церкви, яка заступає Бога людині на землі і є непомилним дороговказом до Небесного Царства. Чи не маємо вже тут до діла із своєрідним західним реалізмом, який чітко відокремлює природний світ від надприродного, дочасність від вічності, людину від Бога? Цікаве також, що готицький стиль розвинувся на Заході вже після церковного роздору, тобто коли впливи Сходу у Західній Церкві вже майже цілковито зникли та уступили місце західній релігійній думці.

Найкращим виявом східнохристиянського світосприймання є, без сумніву, візантійська церковна архітектура і внутрішня обстановка і атмосфера храму. Округлі, сферичні форми, симетрія, гармонійність — символізують мир, внутрішній спокій, поєднання з Богом і переображення вселенної. Віра в переображення, або таїнственну переміну людини і всього створіння, що почалась із Воплоченням Ісуса Христа — це головна риса східної богословії і східної літургії. Якраз східній Божий Храм представляє цей прославлений всесвіт, з'єднання неба і землі. Височінь не є чимсь есенціальним у східній церковній архітектурі, бо через прихід Ісуса Христа зникла прірва між небом і землею, між людиною і Богом. У наших різдвяних гимнах співаємо: « Небо і земля сьогодні з'єдналися через народження Христа, сьогодні Бог прийшов на землю, а людина вийшла на небо ». Ті самі думки стрічаємо також і в наших колядках, що є доказом органічного пов'язання нашого народного побуту із церковним обрядом: « Щоб землю з небом в одно злучити, Христос родився, славите ».

Так отже, Бог, вічність, Небесне Царство, це не є щось безмежно далеке, але ця надприродна дійсність спілітається з нашим життям. Головна купола, що домінує над цілим храмом представляє рівночасно сотворений природний небозвід і відвічне небесне царство, якому немає кінця. Особливим місцем, що символізує небо є святилище, частина храму, де стоїть престіл і та частина є відділена від храму вірних іконостасом. Бо треба знати, що хоч Східня Церква часто підкреслює близькість Бога, який людину просвічує, переображує, уподібнює до себе, то з другої сторони неменше наголошує Його безмежний масшат, Його безконечну вищість над усім сотвореним буттям. Бог це найбільше таїнство, тому Східня Церква послуговується контрастами, або антиноміями в богослужбових текстах, щоб виявити таїнственний характер Божого життя та від-

ношення Бога до людини. У різдвяному кондаку співаємо: « Дівандесь преістотного (Найвищого) родить і земля вертеп неприступному приносить ». Та сама думка виступає в кондаку Богоявлення Господнього: « Явився єси днесь вселенній і світло Твоє, Госпеди, знаменувалося на нас: зі зрозумінням оспівуємо тебе: прийшов єси і явився єси, світло неприступне ». Східня Церква вважає появу Бога на землі в людському тілі незвичайним чудом, бо ж це неприступний Бог стає для всіх приступним, Невидимий стає видимим, Предвічний Творець вселенної народжується як немічне немовля. Тому східні богослужби з таким великим подивом і захопленням прославляють таїнство Божого Воплочення і постійно наголошують велику правду, що народжений Христос — це не тільки людина, але і справжній Бог, Друга Особа Пресв. Трійці.

Воплочення Божого Сина

Захід, як ми вже раніше згадували, чітко відмежовує природний світ від надприродного, тому також і Воплочення Божого Сина розглядає в більше людському, реалістичному світлі, не додає тут таїнственного поєднання, переважає погляд, що Божий Син з любови до людського роду покинув свого небесного Отця, відрікся, так сказати б, небесної слави, щоб тут на землі ділити з людьми долю і недолю, з людьми терпіти і за них померти. Це все, безперечно, правда, але не вся. Другу частину правди про Божество Ієсуса Христа, про Його постійну злуку з небесним Отцем стверджує Східня Церква. На Великому Повечерію визнаємо цю правду словами стихирі: « Слово воплочується і від Отця не відлучується ». На Заході Христове Різдво це певного рода приниження і упокорення Бога, на Сході це радше вивищення, прославлення людини, як про це свідчить гимн на різдвяній Утрені: « Слава і хвала Тому, що родився на землі і обожив істоту земнородних... ».

Коли ми вже при Христовому Різдві, то годилося б також розглянути питання культу Пресвятої Родини. Хто це є Пресвята Родина? Захід підходить до цієї справи знов більше по людськи. Пресвята Родина — це св. Обручник Йосиф, Пречиста Діва Марія та Ієсус. Під впливом Заходу така концепція Пресвятої Родини перейшла і до нас, так що в другий день Різдвяних Свят, що називається « Собор Пресв. Богородиці » додано ще також святкування св. Обручника Йосифа. Але коли заглянемо до наших богослужбових книг (але традиційних, не поправлюваних), то там нігде не знайдемо такого чисто людського поняття про Пресвяту Родину.

Східні гимни і тут послуговуються контрастами-антиноміями для виявлення таїнственного характеру Христового народження. У кондаку Собору Пресвятої Богородиці, на другий день Різдвяних Свят, прославляємо Пречисту Богоматір такими словами: « Раніш зірниці від Отця без матері народжений, на землі без Отця днес воплотився із тебе... ». Схід не кермується тут практичними, виховно-моральними раціями, але навітлює це питання під стисло богословськими аспектами. І коли б ми вже хотіли, наслідуючи Захід, створити і в нас образ Пресвятої Родини, але згідно із духом Східньої Церкви, тоді тут виступали б децю інші особи та в іншому порядку: Бог Отець, Бог Син і Пресв. Богородиця.

Є ще інша поважна причина проти святкування пам'яті св. Обручника Йосифа другого дня Різдвяних Свят. У нашому церковному календарі, слідууючого дня після кожного великого свята є ще додаткове свято (Собор) для звеличання тих головних осіб, що відігравали важнішу роль у празничній події, або в якийсь спосіб були зв'язані з тією подією. Так отже, другого дня після Богоявлення Господнього є Собор св. Йоана Предтечі, Хрестителя Господнього, після Благовіщення припадає Собор Св. Архангела Гавриїла, після Різдва Пресв. Богородиці святкуємо пам'ять Її батьків, Йоакима і Анни. Згідно із цією логікою слідууючого дня по Різдві Христовому прославлямо Матір Спасителя і називаємо цей день: « Собор Пресв. Богородиці »; включування в цей день ще й пам'яті св. Обручника Йосифа могло б навіть виглядати на якусь ересь, чи богохульство, бо виглядало б, неначе б св. Йосиф був батьком Ісуса Христа. Ще один доказ, як дуже часто ми безкритично перебирали різні новості з латинського обряду, не звертаючи уваги на духовість і спосіб думання Східньої Церкви. Згідно із традиціями нашої Церкви св. Обручника Йосифа згадується в першу неділю по Різдві.

Слушно можемо спитати тоді себе, кого вважає Східня Церква найбільшим Святим після Пречистої Диви Марії, хто з усіх Божих Угодників є найближчий Ісусові Христові? Між усіми святими наша Церква вирізняє в особливий спосіб постать св. Йоана Хрестителя і Предтечі Господнього. Його подоба знаходиться на наших іконостасах, між намісними іконами, йому посвячений кожний вівторок, отже третій день після неділі, що символізує воскресіння, і понеділка присвяченого ангелам. В наших богослужбових молитвах на Божественній Літургії, Вечірні, Утрені, та інших відправах, коли вчисляємо ряд святих, тоді згадуємо св. Йоана Хрестителя зараз на самому початку після Пресв. Богородиці і святих Анге-

лів. В нашому календарі празники святих — це дні їхньої смерті, що є неначе початком їхнього народження до вічного життя. Вийнятками є Пречиста Діва Марія і св. Йоан Хреститель, бо святкуємо також врочисто і дні їхнього народження. Це вивищування св. Йоана Предтечі не є якоюсь видумкою Східньої Церкви, але ґрунтується на Святому Письмі і словах самого Спасителя, який назвав його найбільшим із пророків і сказав, що « між народженими із жінок нема нікого більшого понад Йоана » (Лук. 7,28). Це був останній із старозавітних пророків, який не тільки передсказував прихід Ісуса Христа, але і мав ласку від Бога побачити Того, про кого проповідував. Але найважливіша заслуга св. Йоана це Хрещення Ісуса Христа в ріці Йордані, під час якого наступала поява Пресв. Трійці. Св. Йоан Хреститель — це справді великий Божий вибранець, який удостоївся такої незвичайної ласки. По людськи говорячи, безперечно, після Пречистої Богоматері, найближчим Ісусові Христові був св. Обручник Йосиф, який Ісусом опікувався, жив із Ним в одній хаті, тощо. Східня Церква підкреслює більше надприродний зв'язок, тому і найважливіше місце після Пресв. Богородиці призначає св. Йоанові, Пророкові, Предтечі і Хрестителю Господньому.

Нав'язуючи до Хрещення Ісуса Христа в ріці Йордані, треба також пригадати що згідно із традиціями Східньої Церкви, празник Богоявлення Господнього — це дуже величаве свято. Воно постало ще в другому столітті, а Різдво постало пізніше, в четвертому столітті. Свято Христового Різдва є неначе дитиною давнішого свята Богоявлення, бо народження Христа — це неначе один акт у великій містерії появи Бога на землі. Тому також у цих двох святах завважуємо велике літургічне, а також і народньо-побутове споріднення. В Навечер'я обох празників є строгий піст, відправляються Царські Часи і Літургія св. Василя Великого з Вечірнею, а також і Повечер'я Велике із піснею пророка Ісаї « З нами Бог ». В нашому народньому побуті Свят-Вечорові Різдва відповідає Щедрий Вечір, замість колядок співаємо щедрівки, тощо. Беручи до уваги не тільки час постання, але в першій мірі богословський зміст обох свят, наші літургічні тексти підкреслюють важливий, хоч може не всім відомий факт, що у Східній Церкві Богоявлення є більшим святом від Різдва. У богослужбах Предпразденства Богоявлення знаходимо такі порівняння між обома святами:

« Світлий був минулий празник, але світліший буде, Спасителю, той, що прийде; тамтой мав ангела за благовістителя, а цей приготував сам Предтеча; в тамтому серед пролитої крові ридав без-

дітний Вифлєс, а цей з благословенних вод творить купіль для багатьох дітей; тоді зоря голосила вістку мудрцям, а тепер сам Отець об'явив Тебе світові; Ти, що воплотився і знов ідеш явитися, Господи, слава Тобі» (Вечірняна 15 січня, стихира на стиховнах). Не диво, що відправи Богоявлення є незвичайно величаві і своїм ентузіазмом та духовим підйомом дорівнюють майже гимнам Воскресної Утрені. У західній Церкві Богоявлення, чи як вони кажуть «Трьох Царів» ніколи не було великим святом, а тепер вже цілковито заникло, тому нам треба пильно вважати, щоб не піддаватися чужим впливам, але гідно і величаво святкувати цей найбільший празник різдвяного круга.

Таїнство Пресвятої Трійці

Наріжним каменем цілої східньої богословії, літургії, містики, щоденної набожності та життєвої мудрости є правда про Пресв. Трійцю. Всі християни вірять у Пресв. Трійцю, але у Східній Церкві ця правда це не якась абстрактна, суха, далека від життя догма, але це найбільш реальна дійсність, бо дійсність Божого буття. Бог існує у Пресв. Трійці, значить Пресв. Трійця була, коли ще не було ні ангелів, ні людей, і Пресв. Трійця буде, коли світ скінчиться. Східній християнин перебуває в постійному контакті із Пресв. Трійцею: він молиться до Пресв. Трійці, безнастанно прославляє Її в богослужбах, єднається таїнственно з Нею через Божу благодать. Пресвята Трійця — це джерело життя, природного і надприродного, тому наші літургії звать Її «животворяща». Захід у своїй скалі релігійних вартостей на першому місці ставить одність Бога, бо ж людина може своїм власним розумом пізнати одного Бога, а про Пресв. Трійцю довідується щойно із Божого Об'явлення. Тому і Захід глядить на правду про Пресв. Трійцю як на предмет догматики і богословських роздумувань, що не має більшого значення в практичному християнському житті. Західний християнин звертається у своїх релігійних потребах до одного Бога в загальному, або до одного Ісуса Христа, або до одного Святого Духа, але рідко до цілої Пресв. Трійці, одноістотної і нероздільної, яку так дуже величає Східня Церква.

Та відмінна настанова Сходу і Заходу виявляється вже у знаку святого Хреста. Римо-католик хреститься один раз, хреститься цілою долонею, в порівнянні із східнім християнином хреститься рідше. Західні протестанти взагалі не хрестяться. Знак св. Хреста у Східній Церкві має багату символіку: три пальці правої руки

складені разом символізують Пресв. Трійцю, два долішні пальці притиснені до долоні означають дві природи в Ісусі Христі — Божу і людську; роблячи знак св. хреста на собі визнаємо правду про наше спасіння, що Христос на хресті « смертю смерть подолав ». Східні християни хрестяться тричі і за кожним разом легко приклоняють голову для прослави Трисидного Бога. Знак св. хреста виявляє отже найважливіші правди нашої віри, але тільки тоді коли хрестимось поволі, правильно і з належною пошаною. На жаль, серед українців греко-католиків затратилось чомусь розуміння цього святого знаку, наші люди хрестяться так недбало і неправильно, що хрестячись, не прославляють, але ображають Бога та ще й ширять згіршення між другими. Коли є мова про правильність, то треба звернути увагу, що кінчаючи знак св. хреста, на слово « Амінь » залишаємо праву руку на лівому рамені, а не кладемо на груди; при вході до церкви і виході треба перехреститись тричі і зробити глибокий поклін, але руку залишити на рамені, а не висувати її вперед, бо це є неправильно і виглядає дуже неестетично. Коли є можливість, треба також при вході і перед виходом із церкви прийти до тетраподу та поцілувати ікону і св. Хрест. Правильний знак св. Хреста і правильна і достойна поведінка в церкві — це перший крок до введення східньої духовості і обрядової автентичности до наших богослужб. Ці речі не залежать ані від єпископа, ані від священика, тільки від нас самих, тому звернімо на них увагу.

Іншою різницею в духовості Сходу і Заходу є поняття про Пресв. Трійцю у зв'язку із проізоходженням Святого Духа. Схід, як уже раніше згадано, приймає Пресв. Трійцю як факт, як дійсність Божого буття; проблемою Сходу є погодження існування Пресв. Трійці із одністю Божої природи. Схід вважає Пресв. Трійцю джерелом всякого життя, тому і східні святі Отці Церкви для пояснювання Пресв. Трійці вживають образів із природного життя: ріки, дерева, рослини. Графічно можна це представити як пряму лінію, що якраз підкреслює істотну одність Трьох Божих Осіб. Пояснюючи докладніше правду віри, що Святий Дух « від Отця ісходить » східні святі Отці вчили, що « Святий Дух ісходить від Отця через Сина » і такий погляд вповні згоджується із східною тринітарною концепцією, з концепцією прямої лінії і природного організму. Бог Отець — це корінь, Бог Син — це стебло, Бог Святий Дух — це цвіт. Таке розуміння і пояснювання Пресв. Трійці ввійшло також і до східніх літургичних текстів, хоч сам символ віри залишився незмінений, тобто східні християни під час богослужб наголошують, що Бог

Отець є первопричиною також життя Пресв. Трійці і Святий Дух « від Отця ісходить ».

Вихідною точкою Заходу є одність Бога, проблемою західного християнина є питання, як один Бог може існувати у Трьох Божих Особах? Захід представляє собі Пресв. Трійцю у формі трикутника, як це виходить із пізнішої західної формули, що Святий Дух « від Отця і Сина ісходить ». Істотної, догматичної різниці тут немає, бо західні богослови на Флорентійському Соборі виразно пояснили, що Святий Дух походить від Отця і Сина не як із двох окремих принципів, чи двома окремими актами, але як із одного джерела і одним актом. На мою думку, східне вчення, що Святий Дух походить від Отця через Сина є органічним розвитком первісної догми про походження Святого Духа від Отця, не залишає ніякого сумніву, що тут є мова про одне джерело походження Святого Духа і про один акт. Західня формула ускладнює цю правду, людина неознайомена з цими справами може пояснювати собі, що Святий Дух походить від Отця і Сина як із двох окремих принципів та із двох окремих актів, а це, розуміється, було б єресью.

Тому також і наші українські Владики при заключуванні Унії з Римом видвинули вимогу, « щоб нас не примушувано до іншої ісповіді, але щоб ми залишились на тій, яку знаходимо у Святому Письмі, в Євангелії, а також і в письмах Святих грецьких Учителів, себто, що Дух Святий походить не із двох начал і не подвійним походженням, але з одного начала, як із джерела, від Отця через Сина ». Це була точка перша. На жаль, як і інші точки, так і ця залишилась тільки на папері. Вже на берестейській василіянській Конгрегації 1661 р. включено до Символу віри латинський додаток « і Сина », а відтак Замойський Синод 1720 р. цю зміну офіційно потвердив і впровадив до наших літургій. Як ми вже бачили, це є чисто західня концепція Пресв. Трійці, яка різниться від східньої; ось погляньмо на слідуючі богослужбові тексти (яких не можна було справити) із празника Зшестя Святого Духа: « Святий безсмертний утішительний Душе, що від Отця ісходиш і в Сині спочиваєш, Тройце свята, слава Тобі » (стихира на Великій Вечірні); « Всесвятий Душе, що ісходиш від Отця і через Сина прийшов до неосвічених учеників, що пізнали Тебе як Бога, спаси і освяти всіх » (Світільний на Утрені). Тепер, коли ми багато говоримо про повернення східніх традицій в нашій Церкві та про респектування постанов Берестейської Унії, повинні звернути увагу також і на цю справу і домагатись права користуватись нашим традиційно — східнім символом віри, що є також традицією цілої Христової Церкви,

бо в такому виді сформуловано його на двох перших Вселенських Соборах.

Діяння Святого Духа

Із особливим прославлюванням Пресв. Трійці у Східній Церкві тісно в'яжеться також особливий культ Святого Духа, що є неначе завершенням Пресв. Трійці і нашого спасіння. За західними християнами ми часто повторюємо, що «Святий Дух — це невідомий Бог». Не так воно у Східній Церкві. Наші вечірні та ранішні молитви та всі церковні богослужби починаємо молитвою «Царю Небесний». Це одна із найбільш поширених, старовинних молитов нашої Церкви; її взято до загального вжитку із Великої Вечірні празника Зшестя Святого Духа. Слова «Цар Небесний» підкреслюють ту велику правду, що Святий Дух це не якась безособова сила чи еманация Бога Отця, чи твір Бога Сина, але справжній Бог і Володар, «що з Отцем і Сином є рівнопокляємий і рівнославимий». На кожній Утрені у т.зв. степенних антифонах оспівуємо діяння Святого Духа в переображенні людини і природи, от хоч би цей гимн: «Через Святого Духа сходить убожествення на всіх, благовоління, розум, мир і благословення, бо Він є рівний Отцеві і Словові». Тайну Святого Духа, Святе миропомазання, уділює Східня Церква зараз після Святого Хрещення; так дуже необхідними є дари і плоди Святого Духа для кожної людини, навіть маленької дитини. І тут знов треба звернути увагу на деяку неправильну інтерпретацию Тайни Святого Миропомазання східніми католиками в душі латинської Церкви. В наших катихизмах і на науці релігії говориться, що Миропомазання робить з людини Христового воїна. В латинській Церкві таке пояснення є на місці, бо саме слово «Конфірмацію», яким вони називають цю тайну, означає «скріплення». В латинській Церкві цю тайну приймають великі діти і єпископ, уділяючи її, злегка вдаряє по щоці того, що її приймає; а це нагадує середньовічну церемонію уділювання лицарської гідности. В нашій Церкві ця тайна не називається «скіплення», але Миропомазання; св. Миро як символ Святого Духа означає повноту життя, безсмертність, обильність Божих ласк, радість. Крім цього, ту тайну приймає в нас маленьке немовля, тому символіка лицарства тут не підходить, хоч «мужність» — це також один із дарів Святого Духа. Східня Церква так дуже наголошує ролю Святого Духа в Церкві, в ділі нашого освячення і в довершуванні Святих Тайн, що приписує Святому Духові освячування евхаристійних Дарів під час

Божественної Літургії. І тут також виступає різниця двох духовостей: христоцентричного Заходу і пневматичного Сходу («пневма» — це грецьке слово, що означає духа, в нашому випадку Святого Духа). Західні богослови твердять, що євхаристійне освячення відбувається виключно силою Христових слів: «Прийміть, їжте, це єсть тіло моє...» і «Пийте із неї всі, це єсть кров моя...». В наших літургіях після Христових слів є ще молитва про Зіслання Святого Духа (в латинській літургії цього немає) і ця молитва називається «епіклеза», що значить «привинання». У Літургії св. Йоана Золотоустого епіклеза має ось такий зміст: «І сотворив ото хліб цей чесним тілом Христа Твого... А те, що в часі цій, чесною кров'ю Христа Твого... Перетворивши Духом твоїм Святим». Східні православні богослови вважають епіклезу завершенням Христових слів, тобто признають їй співосвячувальну силу, а деякі твердять, що євхаристійна переміна відбувається тільки під час епіклези, а Христові слова установлення переповідають тільки історичні події. Східні католицькі богослови погоджуються в загальному з опінією західних богословів, приписують консекраційну силу тільки Христовим словам, а епіклезу вважають несуттєвим додатком. Догматичні аспекти не будемо тут розглядати, але беручи до уваги ментальність Сходу та духа наших літургій мусимо сказати, що епіклеза не є тут звичайною молитвою, але належить до суті канону-анафори разом із Христовими словами установлення. Тексти і символіка нашої Божественної Літургії часто виявляють важливе відношення Святого Духа до Євхаристійного Таїнства. Ось деякі приклади: перед Святим Причастям священник вкладає верхню частину агнця до чаші і каже: «Повнота Святого Духа», а вливаючи теплоту, говорить: «Теплота віри повна Духа Святого. Амінь». Після Причастя люди співають: «Ми виділи світло істини», ми прийняли Духа небесного...». Тому вже з літургічних рацій треба б прийняти, що епіклеза також належить до суті анафори і має співосвячувальну силу.

Святий Дух діє головно у Святих Тайнах, що є неначе струями Божих ласк, або видимими знаками невидимої Божої ласки. Так Східня як і Західня Церква знає сім Святих Тайн і догматичних різниць тут немає між обома Церквами, але є різниця в уділюванні Святих Тайн та в розумінні тих Тайн. Вже сама назва на означення Святих Тайн на Сході і Заході є різна. Західня назва є «Сакраменти», тобто Святі Речі, Схід говорить про Святі Таїнства, або Тайни, містерії нашого освячення. Захід стремить до реалізму, конкретних форм в довершуванні Святих Тайн, Схід постійно наголошує

таїнственный характер тих священодійств. Латинський священник при Святому Хрещенні говорить: « Хрещу тебе в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, Амінь ». Східній священник вживає пасивної форми, каже: « Хреститься раб Божий в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, Амінь »: в той спосіб зазначає, що тут діє вища надприродна сила, а священник є тільки оруддям. Або св. Тайна Покаяння: в латинській Церкві (а під латинським впливом також і у Східніх Католицьких Церквах) це суд, трибунал, де каянник є підсудний, а священник — суддя, сповідь відбувається в конфесіоналах, без, так сказати б, особистого контакту між священником і каянником. У Православній Церкві священник сповідає у всіх ризах, сповідає стоячи, так як при інших богослужбах, накриває епітрахилем голову каянника на знак Божої опіки, Божого покрову. На увагу заслуговує також той факт, що каянник визнає свої гріхи перед іконою Спасителя, а священник стоїть наче на боці. Східня сповідь — це не трибунал, але таїнство нашого нового народження, щось неначе друге Святе Хрещення. Або Свята Тайна Подружжя: в Римо-Католицькій Церкві це контракт між двома особами, що уділяють собі Тайну Подружжя, священник це тільки свідок, що в імені Церкви благословить цей зв'язок; у Православній Церкві ця Тайна, як і кожна інша — це священодійство, яку уділяє священник.

Клясичним прикладом відмінного наставлення Сходу і Заходу є відношення тих двох Церков до Таїнства Пресвятої Євхаристії, хоч догматично вони погоджуються у суттєвих питаннях. Схід, спираючись на Святе Письмо та слова Спасителя, уділяє вірним Святе Причастя під обома видами: хліба і вина. Захід філософує, слушно вважаючи, що цілий Христос із своєю Божою і людською природою знаходиться в кожній освяченій частинці, подає вірним Святе Причастя тільки під видом хліба, під двома видами причащаються тільки духовні. Як уже вище згадано, Захід розглядає освячення Євхаристійних Дарів, як також і Святе Причастя виключно під христоцентричним аспектом, Схід наголошує тут ролі Святого Духа. Захід почитає Євхаристійні Тайни через виставлювання, адорацію, процесійні обходи. Для Сходу такі форми євхаристійного почитання є чужі, бо противляться самому поняттю таїнства. У розвідці « Східня і Західня Ментальність » Слуга Божий Митр. Андрей Шептицький ось так з'ясовує євхаристійну побожність на Сході і Заході: « На Заході побожність побуджується виставленням Найсвятіших Тайн. На Сході цей самий результат дістається їх закриттям... Звідси всі акти ритуалу, які намагаються заховати Найсвятіші Тайни і тримати вірних у від-

далі від престола... Захід надає Святим Речам деякого характеру реалістичності. Святі Речі стягається вниз до людського рівня, на Сході навпаки, намагається надати предметам свого почитання абстрактний і гієратичний характер, творячи в такий спосіб атмосферу врочистості і достоїнності». Приймаючи Унію з Римом наші Владики застереглися проти впровадження латинських звичаїв євхаристійного почитання. У 7-ій точці висловили вимогу: « Щоб нас не примушувано до процесії в день Божого Тіла, це значить, щоб ми також мали ходити зі своїми Тайнами », бо в нас є інший спосіб Тайн ». Як і інші точки Берестейської Унії, як і Декрет про Східні Церкви 2-го Ват. Собору, так і ця вимога залишилася знов тільки на папері.

Христове Воскресення

Дотепер ми вже вичислили багато духових різниць між Сходом і Заходом, але найголовнішою, найбільш маркантною рисою Східної Церкви, що так дуже чітко відрізняє її від Церкви Західної — це воскресний дух східного християнства. Немає ніякого сумніву, що всі правдиві християни вірять у Христове Воскресення, але ця віра нігде не виявляється так переконливо, так врочисто і захоплюючо, як у Східній Церкві. Не диво, отже, що самі західні богослови називають Східну Церкву Церквою Воскресення. О. Роберт Тафт із Чину Єзуїтів подає ось такий характеристичний приклад, що дуже влучно схоплює східню і західню ментальність: У Святій Землі, на місці похоронення Спасителя, збудовано церкву, в якій моляться всі християни. Для західніх християн це є базиліка Святого Гробу, східні ж називають цей храм Церквою Воскресення Господнього. Воскресення у Східній Церкві це не відокремлена історична подія, але перманентний стан прославлення, в якому перебуває людський рід і ціла вселенна: « Нині все наповнилося світлом, і небо, і земля, і глибини підземні, нехай же празнує вся твар востання Христове, в якому утверджується » — так співаємо на Воскресній Утрені. Західня Церква, що звертає більше уваги на людську природу Ісуса Христа, наголошує також більше терпіння і смерть Спасителя на Голготі. Воскресення відходить тут на другий плян. Це вже неначе другий акт, могутній фінал, в якому Христос доказує своє Божество, але який мало має спільного з хресною жертвою. Відкуплення людського роду завершилося на хресті. Між західніми святими є багато стигматичок. Популярними є на Заході такі релігійні практики, як Хресна Дорога, почитання

Христових Рап, набоженства до Пресв. Серця Христового та Непорочного Серця Марії, до Страдальної Богоматері. Цікавим є також факт, що, наприклад, в еспаномовних країнах католики дуже врочисто святкують Велику П'ятницю, а Великдень це для них звичайна неділя. Коли ми так глибше застановимось над найбільшою ерессю наших часів, т.зв. « богословією смерти Бога », то напевно прийдемо до висновків, що це є властиво послідовне доведення до скрайних меж західньої релігійної духовости, що перенаголошує в Христі чисто людські елементи, а забуває про Його Божество, про Його приналежність до Пресв. Трійці, про Його Воскресення. Секуляризація релігії, обезцінення надприродних і моральних вартостей, гіпівство, співіснування з большевизмом — це ніщо інше тільки вплив цієї т.зв. « богословії смерти Бога » на західне християнство.

Всі християни вірують, що неділю святкуємо на пам'ятку Христового Воскресення, але практично цю ідею здійснює тільки Східня Церква. В Західній Церкві немає, наприклад, воскресної служби на кожен неділю, так як це є у Східній Церкві, яка кожної неділі, особливо на Вечірні та Утрені, прославляє Христове Воскресення такими самими величними гимнами, як на Великдень. Возьмімо хоч би недільний кондак 1-го гласа; скільки там великоднього ентузіазму і оптимізму у слідуючих словах: « Воскреси як Бог із гробу у славі і світ із собою воскресив, і людське єство як Бога оспівує тебе, і смерть щезла. Адам же ликує, Владико, і Єва нині, від узів ізбавляючись, радується, взиваючи: Ти, Христе, той, хто всім подає воскресення ». Тому без пересади можемо сказати, що цілий наш церковний рік — це « вічний Великдень », це — « Великдень, що не кінчається ».

Святі ікони

На основі всього того, що до тепер сказано, зможемо також краще зрозуміти різницю між східньою іконографією і західнім церковним мистецтвом. Захід зображує Святих реалістично, як пересічних людей, взятих із нашого щоденного життя; їхню святість пізнаємо по зовнішніх ознаках, таких, як наприклад, авреоля, скромно спущені, або до неба піднесені очі, побожно зложені руки, тощо. Для Сходу свята ікона — це не тільки зовнішній предмет культу, але багато більше: це таїнство Божої присутности та вияв нашої віри в переображення людини і цілого всесвіту. Іконограф не звертає уваги на анатомічні і індивідуальні прикмети, ані на

простірну перспективу, його завдання це не зображення земської, тілесної, але духової, небесної, богоподібної людини. Східня Церква не вживає також статуй; тривимірна скульптура є надто реалістичною, що так скажу змісловою для одуховленого, теоцентричного Сходу. Дуже важливим і необхідним предметом внутрішнього влаштування наших храмів — це іконостас. Його ціль — це не тільки відгороджувати святилище від храму вірних, але також духово єднати нас із Пресвятою Трійцею, з Пречистою Богородицею, ангелами і ликами Святих. Іконостас — це неначе таїнство Богоявлення Господнього під час наших богослужб, візія Небесного Царства. Тому вірні повинні настоювати, щоб в усіх наших церквах були іконостаси. Також у наших домах повинні бути східні ікони, а не латинські образи, головню такі типово західні, як, наприклад, зображення Пресв. Серця Христа та Преч. Діви Марії і інші.

Почитання Пресвятої Богородиці

Крім Триєдиного Бога, так Східня як і Західня Церква, почитає Святих, особливо Пресв. Богородицю. у Західній Церкві це почитання Божої Матері і Святих прибрало різнородні форми приватних набоженств незв'язаних із Літургією і святами; тепер у пособоровій добі, під впливом протестантів, це почитання майже цілковито зникає. Східня Церква прославляла і далі прославляє Преч. Богоматір і Божих Угодників, треба тільки, щоб це почитання відбувалось у душі східнього обряду і не створювало ніяких конфліктів у нашому церковному році. Звеличування Преч. Діви Марії є на Сході тісно зв'язане із культом Ісуса Христа, є христоцентричне, найбільша заслуга Преч. Діви Марії це Її Богоматеринство, Її найкраща назва — Пресв. Богородиця. Найбільше наших Богородичних празників припадає в осінню пору і ніяка інша пора року, тільки осінь є Богородичною порою і тоді ми повинні особливим способом звеличувати Богоматір. Чому, може хтось спитати? Бо осінь це час збирання плодів, а Пресв. Богородиця принесла нам найцінніший плід — Ісуса Христа. Дуже невідповідною порою для богородичного почитання є місяць травень. Чому? Бо це є великодній час, присвячений Воскреслому Христові, в тому часі припадають також такі великі свята, як Вознесення і Зшестя Святого Духа. Тому ніякі інші релігійні практики не повинні відвертати нашої уваги від тих найбільших подій нашого спасіння. Прошу також завважити, що в травні немає ніодного Богородичного свята, і то не тільки великого, але навіть малого, т.зв. « церковного ».

Також поверховно-сентиментальна символіка травня, як цвітки, зелена травичка, спів пташок та подібні речі не відповідає духові Східньої Церкви, яка виводить свою символіку із глибоких богословських і догматичних рацій.

Відпусти і релігійний комерціалізм

Я тут хотів би звернути увагу на ще одну справу — а саме молитви зв'язані із відпустами. Це значить, що коли прокажемо якісь означені молитви і сповнимо ще інші умовини, то одержимо повне, або частинне відпущення дочасних кар за гріхи. Мусимо виразно підкрислити, що така настанова і розуміння відпустів та таке відношення до Бога є не тільки чуже, але противиться ментальності східнохристиянства. Східній християнин, коли молиться, то не диктує Богові, скільки ласк, скільки прощення має він одержати; це він покірно залишає Божій любові і Божому Провидінню. Також, т.зв. духовні китиці, або дарунки, що складаються із стільки то Святих Причастій, з такого то числа вислуханих Служб Божих, проказаних вервиць, посіщень Найсв. Тайн тощо — в наміренні якоїсь особи — все це релігійний комерціалізм і його ніяк не можна прищеплювати на ґрунт східнього християнства, бо такі практики не тільки спотворюють духа Сходу, але і можуть викликати згіршення. В Галичині, під польським впливом відпустами називано також відвідування святих і чудотворних місць. Правильна українська назва є проща, бо на ній прочани сподіються одержати прощення гріхів.

Цілий наш церковний рік з усіми неділями і святами це не якийсь слабкий відгомін минулого, але справжня, хоч таїнственна дійсність. Наші церковні святкування — це таїнственне уприсутнення минулих актів спасіння та прийдешньої слави. Це вже не наче повнота спасіння, в якій беремо участь через літургічні відправи. Саме тому в наших богослужбах так часто стрічаємо слово « днесь » (сьогодні) та форму дієслів теперішнього часу. Візьмімо хочби різдвяний кондак: « Діва днесь преістотного народжує і земля вертеп неприступному приносить, Ангели з пастирями славословлять, а волхви зо звіздою подорожують ». В чині Водосвяття Богоявлення Господнього є така молитва: « Днесь людські гріхи обмиваються йорданськими струями, днесь Владика поспішає хреститись, щоб підняти людство до неба, днесь Неприклонний схиляється перед своїм слугою, щоб визволити нас із неволі... ».

Так, отже, наші празники Різдва, Богоявлення, Великодня

та інші свята це не якісь залишки даньї минувшини, присипані порохом столігь, але літургічні дії, в яких Христос у таїнственный спосіб рікрічно народжується, об'являється, смертю смерть перемагає і воскресає. Цей актуально теперішній характер Різдва дуже переконливо звучить у першій пісні Різдвяного Канону:

« Христос народжується — славить!
Христос з небес, — зустрічайте!
Христос на землі — величайтеся!
Співай Господеві, вся земле,
І весело заспівайте, люди:
Він бо прославився ».

МАРІЯ ГАРАСЕВИЧ

ТВОРЧИСТЬ АНДРІЯ ЧАЙКОВСЬКОГО

« Для нас вже стало традиційним нарікати на свою слабкість. Насправді ж Україна показала унікальний приклад сили. Інші народи в наших умовах давно зникли, стали Провансом. А ми — витримали! Яка ще заборонена мова дала таку багату літературу » (В. Мороз « Серед снігів »).

Це ствердження В. Мороза звучить яскраво й свіжо, немов відкриття. А тим часом, воно було серед нас завжди, лиш під намулом ворожого наступу на нас зі Сходу й Заходу, який тепер є особливо сильним у поборюванні української духовости, культури й мови, ми часом втрачаємо гостроту змісту цього ствердження. Не бракує нам і своїх « науковців », які не моргнувши оком, не задумуючись над правдою, декларують нам, що ніякої культури Україна за всю свою історію не створила, посилюючи базу для сумнівів і зневіри.

І ось, В. Мороз, із заслання серед снігів, кинув промінь світла на правду, підкреслюючи нашу багату літературу, в першу чергу.

Україна, всупереч всім законам поневолення, творила й творить свою культуру, не відстаючи від інших цивілізованих народів. Ніяке поетичне слово так могутньо не пролунало в світі в обороні найвищих ідеалів людства, як українське (Візьмім до уваги, що неволю зазнали й інші народи у своїй історії, а кріпацтво було загальним лихом). І либонь, саме українська повість, у широкому її розрізі, найглибше, найтісніше пов'язана з життям свого народу, а не з життям чужої панівної верхівки на нашій землі. У цьому аспекті, якраз наша література дала зразки великої вартости, як повість « Земля » О. Кобилянської й інші. Я не знаходжу прикладу в чужих літературах такого письменника, який поставив би перед собою завдання посвятити свою творчу працю повістям з якоїсь історичної доби свого народу, маючи на увазі виховання молодих

покоління у любові до своєї країни й великому гуманізмі. Андрій Чайковський є цим унікальним письменником.

Українські письменники мало дали історичних, а ще менше фантастичних та пригодницьких повістей. Життя в поневоленні вимагало від них бути виразником свого народу в сучасних обставинах та кривдах, у першу чергу. Кріпаччина, соціальний, національний, політичний гніт, штучно втримувана темнота, визиск, зумовлені різними причинами негативні прояви в побуті, жіноча доля, безвихідність людини, а звідси скривлення її життя чи втрата його — все це було полем тематики, яке письменники спішили охопити за своє життя. Вони розкривали корінь лиха й тим самим живим словом були в постійній боротьбі з поневолювачами.

Сучасні російські критики звинувачують українських письменників-клясиків у націоналізмі та антагонізмі до інших народів, бо в їхніх творах всі поневолювачі та визискувачі українського народу це поляки, жиди й росіяни. Мені зустрілася відповідь на ці звинувачення академіка Олександра Білецького, який сказав, що така є історична правда, що над українським народом знущалися чужі, а не свої, що пани й орендарі походили з тих народів: так воно було й так воно змальовано в творах українських письменників.

Правда відбита в літературі — це свідоцтво народами. Наші поневолювачі хотіли б, щоб не було на світі цього свідоцтва.

Слово, від народньої усної творчості, через козацькі думи, до zenіту гніву й любови Т. Шевченка, а потім І. Франка, Л. Українки, В. Симоненка, М. Руденка, як і слово епосу українських повістей завжди було і є сильною духовою зброєю нашого народу. Всі наші окупанти не люблять і поборюють українську літературу. Обезцінювання вартости нашої літератури, протягом всього її існування, було і є засобом боротьби з нашою культурою. Радикальна форма боротьби з нею більш жорстока: цензура, фальшування, конфіскування творів, заслання та фізичне знищення письменників, заборона цілої творчої спадщини письменників або частини її, щоб скарбниця культури українського народу була убога, щоб заховати від нього його правду.

Тяжко сказати скільки літературної спадщини українських письменників нам невідомо, скільки її ще можна буде видобути з конфіскацій та архівів, а скільки пропало безповоротно. Наприклад: із спадщини Івана Нечуя-Левицького видано лише 15%, решта знаходиться у його рукописах і велике питання чи його архіви ще збережені, чи вже погоріли, а якщо ні, то чи в близькому май-

бутньому не сплять як спалили вже багато. Видані його твори теж не повні. З них цензура повикидала цілі розділи, уступи, речення навіть у перших виданнях.

Літературна спадщина Андрія Чайковського зазнала двох шляхів поборювання. Одну з його повістей сконфіскувала ще польська влада. Яка її доля, мені невідомо. Невідомо скільки його твори потерпіли від цензури та які саме. Всі твори після революції були недопущені в Україну за Збруч радянською владою. Коло трьох десятків років про письменника А. Чайковського там не чули. Зроблено це свідомо, щоб його твори не впливали на національне формування української молоді з її ранніх років. Створили для підлітків національну порожнечу серед книжок.

Моє покоління, між казкою й Т. Шевченком, тобто, у віці підлітка, коли говорити про художню літературу, виростало на чужих письменниках, бо всі українські твори для цього віку, крім тих, що змальовували виключно соціальну несправедливість, ні юридично, ні фактично для нас не існували. Ми навіть не чули про «Степового гостя» Марка Вовчка. Жюль Верн, Вальтер Скотт, Конан Дойль, Олександр Дюма, Фенімор Купер, Марк Твейн, Майн Рід і багато інших виповнювали наш світ уяви. Російських письменників — клясиків ми майже не читали, бо вони мало дали книжок саме для цього віку. Цікаво, що коли ми читали недопущених до бібліотек письменників із світової й російської літератури як Майн Рід та Людмила Чарская, нас за це не карали і їхні твори легко можна було знайти. Чужий світ полонив нас, переносючи у свої краї, пригоди, захоплював своїми героями. Створювалось почуття відірваності від свого ґрунту, так, немов рідна земля, і степ, і люди нічого не хотіли розказати про своє минуле, про свої пригоди й змагання, небезпеки й перемоги. У віці між 12-14 років, ми більше знали про англійських та французьких королів, про інтриги при їхніх дворах, про лицарів чи індіан, як про козаків, не кажучи вже про наші княжі часи.

З творами А. Чайковського я вперше познайомилася в Коломиї 1943 р. Тоді я вже була викладачем літератури й підходила до його творів не як пересічний читач, а як фахівець. А. Чайковський та Б. Лепкий були для мене справжнім відкриттям і кожен прочитаний твір приносив нове, значне своєю своєрідною силою, враження. Особливе зацікавлення викликав А. Чайковський. Справа була не в тому, що він був більшим чи сильнішим письменником, а в тому, що його місце в літературі було особливе, як і його літературна манера.

Перш за все, мою увагу притягнуло те, що галицький читач добре ознайомлений з його творами й він був улюбленим письменником всіх суспільних прошарків у кожному віці, хоч вважався письменником для молоді. Всі, хто лиш вмів читати, знали твори А. Чайковського. Не рідкісним явищем було й те, що його твори люди читали кілька разів у своєму житті: цілком молодими, зрілими й старшими.

У мене зродилось питання: чи окреслення « Андрій Чайковський — письменник для молоді » повністю відповідає дійсному значенню його творчості? Чи це не звужене окреслення?

Першим твором А. Чайковського, який попався мені в руки, була повість *На уходах*. Читаючи її з великим зацікавленням, я відразу побачила, що маю справу з оригінальним, талановитим письменником з виїнятково чутливою душею, а при тому письменником дуже вдумливим, який має ясно визначену мету національну й літературну. Мені було ясно, що тема твору *На уходах* не була випадковою, а свідомо вибраною, виношеною й простудійованою дуже уважно й докладно. Письменник заповнював прогалину історичної тематики в українській літературі.

Особлива заслуга А. Чайковського, проте, полягає не так у вибранні історичної тематики з доби козаччини (якраз козаччина була вже піднята в творах Т. Шевченка, П. Куліша, М. Вовчка, О. Стороженка й інших), як у специфічності вибору нових цікавих фрагментів з неї та його особливій літературній манері. Він втягає читача в життя й події минулої історичної доби так близько, що воно хвилює читача, немов воно стає йому сучасним. Особлива заслуга А. Чайковського полягає ще й в тому, що він дуже поширює вік дієвих осіб, даючи можливість підліткам бути активними учасниками у розгорнутих подіях у повісті. Також створює гарний образ героя — підлітка. Цим він близький до творів Бориса Грінченка « Олеся », Марка Вовчка « Степовий гість ».

Сила творів Андрія Чайковського лежить у правдивому зображенні літературними засобами історичних процесів, тла, побуту та дієвих осіб, що багатою уявою письменника оживає плястичними картинами минулого. Наприклад: ніяка лекція про уходників з точними історичними даними та наświetленням не дасть тобі живої уяви, що повість *На уходах*. Вона переносить читача в повне небезпеки й героїзму життя того часу в нашій країні, а при тому і його буднів. У творі змальовані живі люди, в живих обставинах, з їхніми турботами, поглядами, внутрішньою напругою, фізичними й духовними якостями та їхньою оцінкою вартостей у повному розрізі

складу суспільства від дітей до дорослих, зрілих і старих людей. Це наші предки, що відстояли нашу землю.

Друкуватися Андрій Чайковський почав відносно пізно. Перші його нариси з пережитого й побаченого в Боснії, куди він був післяний із 77 полком для приборкання повстання, були надруковані в « Ділі » 1892 р. Письменникові тоді вже було 35 років. На якість цих нарисів звернув увагу Іван Франко та порадив авторові видати їх окремою книжечкою. У 1894 році вийшла з друку перша книжечка нарисів А. Чайковського під заголовком *Спомини з перед 10 літ*. Прихильна оцінка І. Франка відіграла чималу роллю в тому, що А. Чайковський повністю віддався письменницькій праці й за свої творчі 57 років видав 26 повістей та оповідань. Чи лишилися якісь твори в рукописах невиданими, крім *Гетьмана*, я не маю джерел встановити.

Літературну спадщину Андрія Чайковського можна поділити на відрубні дві частини: перший і другий період його творчості, хоч повість першого періоду заходить дещо в другий. Твори першого періоду — це реалістичні повісті й оповідання в основному із життя міщанства та дрібної шляхти тогочасної Галичини. Сюди належать повісті: *Олюшка* — 1895 р., *В чужім гнізді* — 1896 р., *Своїми силами*, *З ласки родини* — 1910 р., *Різні оповідання* — 1904 р., *Малолітній*, *Панич* — 1926 р., *Четверта заповідь* — 1933 р.; оповідання: *Не було виходу*, *Бразилійський гаразд*, *Образа гонору*, *Не піддавайся біді*, *Три казки діда Охріма*.

А. Чайковський у цьому періоді, шукав свого творчого « я » та виростав як письменник. Помітні певні недоліки з літературного боку, не так тому, що авторові бракувало хисту впоратися з твором чи темою, як тому, що він подекуди надавав більше значення повчальності, або розв'язанню проблеми так як йому хотілося, щоб воно сталося, ніж умотивованості та літературній майстерності. Одначе, його твори, особливо повісті, цікаві й цінні в багатьох аспектах, а їхнє пізнавальне значення незаперечне. Не цілком влучно вони у нашому літературному стандарті окреслені назвою « побутові », принаймні, не всі можна туди зарахувати. Для деяких у цій назві слухним є лише те, що тло, на якому письменник розвивав свою повість, взяте з побуту, тобто щоденного життя, якогось прошарку нашого суспільства. Тло ще не визначає повість побутовою. Адже славний роман Томаса Манна « Буденброки » теж побудований на побутовому тлі бюргерського прошарку. Мають його повісті Реймонга « Хлопі » тощо, М. Гоголя « Мертві душі » й інші, й багато світових письменників розгортають найкращі свої твори на побу-

товому тлі, бо змаловання, а вірніше відтворення побуту, якщо це не є як самоціль і не переходить у фольклоризм, роблять твори живими, а часто й зумовлюють той, чи інший хід у формуванні якоїсь дієвої особи, або її вчинків, психічного складу і т.д.

А. Чайковський, цупко тримаючись побуту міщансько — селянського, як ґрунту, на якому творяться питоменні йому обставини у центрі твору *Малолітній* ставить сильну психологічну деструктивну силу — ревності (як проблему твору), що руйнує людину, подружжя, родину.

У драматичному конфлікті цієї повісти, він робить наголос на психологічне руйнування взаємин людини з людиною, на внутрішнє самознищення, самоспалення, що спотворює і зовнішній вигляд людини, але автор не драматизує конфлікту аж до проявів фізичної брутальності. Він посилює відчуття безглуздя наростаючого конфлікту тим, що ревності Зосі зростаються в неї безпідставно. Отрута засіяна ревностями, проростає через все єство людини з нищівною, безоглядною силою.

І залежить від темпераменту людини, якої форми ця нищівна сила набере, якого кульмінаційного психічного напруження досягне та як себе у ньому проявить. Залежить від письменника драматизація напруги конфлікту, його розвиток та розв'язання: Отелло Шекспіра вбиває Дездемону, Андрій А. Чайковського тікає від Зосі. Єднає конфлікти обидвох творів деструктивна сила ревностей, що зродилась і визріла без ґрунту. А. Чайковського хвилювала споконвічна людська проблема ревностей, як і багатьох письменників української й світової літератури: В. Винниченка, В. Шіллера, Ф. Достоєвського, Ромен Роляна, Тейлора Галдвела й багатьох інших. Звичайно, що залежно від суспільного прошарку героїв, від сили цього емоційного почуття, вчинки спричинені ними різні, як і цілковито різні обставини та побутове тло. Я не маю на увазі ставити А. Чайковського обов'язково поруч вищезгаданих письменників, він має своє специфічне окреме місце у нашій літературі, а коли його твори дочекаються добрих перекладів, він знайде й чужого читача. Я маю на увазі ствердити, що повість *Малолітній* належить до ряду творів світової літератури базованих на психологічній проблемі ревностей.

Повісті першого періоду творчості А. Чайковського побудовані на його близькому, уважному спостереженні життя та його проблем у доколiшньому суспільстві. Як великий людинолюбець, він близько сприймав чужі невдачі, страждання, безвихідність, несправедливість. Ми знаходимо у його творах дієвих осіб, яким

довелося зазнати чимало горя, тяжких переживань, невдач, лиха спричинених не лише незалежними обставинами чи причинами, але й лихими, бездушними людьми. Позитивний і негативний тип людини різко в письменника розмежований. Психологічним стражданням своїх героїв у безвихідному становищі, чи стражданням від спричинених злими людьми кривд, письменник переважно приділює центральну увагу.

Письменника хвилювало невідрадне становище українського міщанства, а особливо селянства, що падало жертвою несправедливості, визиску, або й матеріальної руїни, бо закон був у чужих нечесних руках і використовувався, як знаряддя, для своєї особистої користи безоглядно. У повісті *З ласки родини*, побудованій двопланово, автор виводить наростаючу нову українську силу в образі свого героя правника Копача. Він є характеристичним представником нової інтелігенції, що свідомо бере на себе завдання захищати інтереси своїх людей, виборюючи для них більшу справедливість в існуючому становищі. Беззастережно чесний, відданий інтересам кривджених, свідомий свого обов'язку Копач безкомпромісно стає до боротьби з несправедливістю.

А. Чайковський відіграв чималу роль у приципленні інтелігенції почуття обов'язку боронити прав свого народу та працювати для нього. Реалістичні повісті цього періоду цікаві й цінні. У них порушено багато психологічних проблем людини, а також суспільних, соціальних проблем; наголос поставлено на несправедливість чинену людині та яскраво змальовані негативні прояви міщанства, його задуху, примітивізм, дуже добре відтворено побут. Вони відзначаються повчальністю, яку письменник вводить зумисне, як виховний елемент.

З літературного боку можна знайти недоліки у повістях А. Чайковського цього періоду. Але справа не в цьому. Його твір як цілість добре написаний, він приковує до себе читача, довго лишається в пам'яті (зміст переважно пам'ятається ціле життя), й герої не губляться з нього. Кожен прочитаний твір лишає незатерте враження. Ось у цьому й полягає мистецька правда твору А. Чайковського.

Не задовольняли письменника повісті із сучасного життя, не знайшов він себе в них повністю, якимось тісно було йому в них — не міг піднятися на повний свій письменницький літ. Згущена задуха під владною рукою чужинців, яка лежала на всій Україні, а зокрема й в Галичині, де народився й творив письменник, не давала нашому народові розвиватися, здобувати, досягати. У соціальному

й духовому безпросвітті, марніли кращі поривання людини; в національному гнобленні, наступ чужих культур зморою лягав на Україну, національно винародовлюючи її. Треба було вирвати наростаючі покоління із цієї задухи, вирвати із під впливів чужих культур, показати силу, славу, високі якості свого народу та навчити своєї історії, бо молодь більше знала чужу історію, як свою.

Андрій Чайковський свідомо, із розумінням справи й ентузіазмом, починає другий період своєї творчости:

« Я поклав за ціль мого життя переповісти в белетристичній формі нашу історію козацького періоду і тим заповнити цю прогалину в нашій літературі. До того часу мало хто до того брався. Праця така вимагає багато труду й студій, багато легше фантазувати на теми буденні з життя ».

У цих словах лежить початок сильного творчого підйому А. Чайковського, який цілим рядом історичних повістей, розрахованих на широкого читача та впершу чергу на доростаючу молодь, вписує себе в історію української літератури на окрему її сторінку.

До історичних творів А. Чайковського належать *За сестрою* – 1914 р., *На уходах* – 1921 р., *Олексій Корнієнко* – 1924 р., *Віддячився*, *За чужі гроші* – 1931 р., *Чорні рядки* (спогади) – 1930 р., *Сонце заходить* – 1930 р., *За наживою* – 1934 р., *Богданко*, *Червоне п'ятно* *Полковник Кричевський*. За малим винятком, — це повісті. Найбільше літературне полотно, яке задумав А. Чайковський була історична повість у шести томах під назвою *Сагайдачний*. Перший том *Побратими* вийшов у світ десь в першій половині 20 років, другий том *До слави* сконфіскований польською владою, третій том — *Гетьман* — недрукований.

Йоден український письменник не викликав такого захоплення серед читачів шкільного віку як А. Чайковський. У своїх листах до письменника, вони щиро дякували « за гарні книжечки » та просили « писати ще ». Вони у його творах знайшли свій рідний український світ, пульсуючий небезпеками й відвагою, у якому дієві особи, герої (часто близькі до їхнього віку), проявляли себе активно, шляхетно, героїчно. Це був світ боротьби й перемоги, світ лицарських вчинків, великих душевних підйомів, шляхетних почуттів. З кожного твору промовляв дух нашої землі й волі, прагнення до неї, здобування її в тяжких змаганнях. Твори показували боротьбу з насильством, соціяльним гнобленням, жорстокими, дикими кривдами та боротьбу з ворогами, що з усіх боків нападали, загарбували Україну, поневолювали її народ. Сильний наголос

автор робив на боротьбу із загарбниками та вчив великої абсолютної любови до батьківщини.

Тема з козацької доби, за яку б не брався А. Чайковський, була ним добре вивчена, продумана, виношена. Життя й події тієї доби письменник зображує правдиво, а повість розгортає цікаво й природньо. Багато можна пізнати, навчитися з його творів, щільно підійти до тих бурхливих часів, що так яскраво, монументально викарбувалися в нашій історії. У них оживають уходники, з цілим процесом цього складного історичного явища, татарські напади — моторошно тяжке й криваве нещастя, чуже ярмо, силою накинене нашому народові й боротьба з ним. Запорозька Січ і козацтво, як сила і воля, потягали до себе автора найбільше й все, що з ним пов'язане так кольоритно й захоплююче змальовано в його творах, з такою любов'ю виведені герої, що враження після прочитання твору лишається незабутнє. Дуже цікаво описано Запорозьку Січ та її життя з особливими унікальними звичаями й побратимством. Прекрасні людські взаємовідносини по куренях, тверді закони козацькі стають законами й учнів школи на Січі, а разом з тим козаки ставляться до дітей з розчулюючою теплою ніжною любов'ю, дбайливо опікуються ними. Образ козака викутий з найкращих людських якостей: чесність, вірність, людинолюбство, безмежна відвага й героїство абсолютна віра в Бога, ревна оборона своєї віри та свого народу й землі це той приклад, який ставить письменник для молоді. Оці якості мають й інші герої його історичних творів. Образи батьків, дідів, сотників, покловників виведено вдумливо в гарному позитивному світлі, але ніколи не в тенденційно-стереотипному. Між батьками, дідами й дітьми є тісний зв'язок базований на щирій родинній любові й добрі.

У А. Чайковського нема схеми ні в будові повісти, ні в її задумі, ні в створенні героїв твору й персонажів. Не дивлячись, що всі герої твору позитивні, як і більшість його персонажів, вони різні тим, що кожен з них жива, тепла справжня людина і як такі по — своєму інакші. Чомусь так воно є, що для письменника легше створити образ негативний. Він виходить яскравіший і в своєму злі сильніше відбивається від загально схильного до добра оточення. Якраз у тому й письменницька майстерність А. Чайковського, що він вміє плястично вирізьбити словом своїх позитивних героїв, персонажів, образів стільки, скільки вимагають його повісті і всі вони природні, вміщені в життя й історичні події якраз такими, як вони могли бути.

А. Чайковський став улюбленим, популярним письменником

Галичини й Волині ще за свого життя (можна висловити великий жаль, що його твори не пустили через кордон в усю Україну). Він осягнув тісного контакту з читачем в гармонії думок, настроїв, прагнень. Задумана ідея «переповісти в белетристичній формі нашу історію козацького періоду» здійснена ним дуже успішно. Його твори хвилюють, сприймаються близько й рідно як один з етапів життя нашого народу, як живий і вічний подих нашої землі. Вони є тим джерелом звідки можна черпати багато добрих прикладів та національної наснаги.

Історичні повісті А. Чайковського лягли в підвалини національного виховання молоді: «Ми всі виростили на творах Андрія Чайковського» свідчать цілі покоління. Його твори — це добрі, міцні, конструктивні підвалини для формування світогляду молодого української людини з раннього періоду її життя під кожним оглядом: національним, релігійним, ідейним, моральним, етичним, гуманістичним.

Забрання творів такого письменника з бібліотек в Україні — це великий злочин вчинений над нашим культурним надбанням. Вся літературна спадщина А. Чайковського повинна бути власністю нашого народу, як і вся літературна спадщина українських письменників, а не лише частина її. Ніхто не має морального права забороняти, чи нищити культурне надбання нації — вона є частиною скарбниці культурного надбання всього людства.

Ми маємо відомості, що в Україні, десь у 50 роках, видано твори А. Чайковського одним томом. Які саме й що з них викинула цензура, нічого сказати не можу, бо не бачила ніякого радянського видання.

Творчість А. Чайковського характеризують такі основні риси: він добрий повістяр. Вміє оповідати безпосередньо, легко, цікаво, кольоритно. Розповідь розвивається динамічно подіями, добре збудованими діалогами, окремими плястичними картинами.

Його мова — це мова галицького інтелігента. Вона дещо діалектична з малою кількістю польонізмів, германізмів, але це не є задубілий діалект. Він свідомо прагне писати тогочасною українською літературною мовою і в історичних повістях, має в цьому відношенні добрі осяги. Треба зазначити, що правопис видань його творів стоїть на рівні трагічному, але суть не в цьому. Ми мусимо дбати, щоб кожне слідуєче видання мало добре зроблену коректу, а не зашкодить і добра літературна редакція.

Головне, що робить його твори особливо цінними — це солідне глибоке знання теми, базоване на доброму вивченні доби, обставин,

життя, подій, та його багата письменницька уява й тонке чуття.

Широке знання українського фольклору, а зокрема вірувань, переказів, які автор вміло використовує, відіграють своєрідну мистецьку роль у розповіді. Вони вносять відчуття глибокого коріння нашого народу, що сягають у сиву давнину та відчуття присутності усної творчості, яка в той час відіграла ту саму роль, що потім художні твори. Добрий оповідач полонив увагу слухачів, як і згодом добрий повістяр. Використанням фольклору автор вводить у твори світлий здоровий гумор, споконвіку притаманний українцям.

А. Чайковський вміло використовує вставні оповідання, часом вони так мистецько викінчені, що можуть існувати як окремі мініатюри (наприклад, оповідання Прокопа в *Козацькій помсті* й багато інших). Ці оповідання насичені сильним драматизмом, побудовані на трагічних подіях чи героїчних вчинках, які відіграли в чомусь вирішальну роль, або спонукали героя до якихсь прагнень. Вставними оповіданнями, автор збільшує засяг часу в розгортанні повісти та зумовлює розвиток подій.

А. Чайковський твердо стоїть на засадах соціальної справедливості: ніхто не має права визискувати людину — ні свій пан, ні чужий. Людина мусить бути вільна від будь чийого визиску й насильства. Віра в Бога, християнська релігія у його творах виступає як невід'ємна частина ментальності українського народу і вся його філософія оперта на цій базі, суть якої висловлено коротко в нашій приказці: « Без Бога, ані до порога ». А. Чайковський художніми засобами правдиво наświetлив побожність, як тривалу, міцну основу, на якій твердо стояла мораль і духовість в Україні.

Провідна ідея, яку проповідує й ставить письменник понад усе в житті — це абсолютна непохитна вірність Україні:

« Не дай заманутися спокусам сатани, не злячись, не змосквись, не дай себе заманити панам на почесі й багатства, а служи вірно своєму народові, тій бідній неньці Україні, розшарпаній ворогами на шматки. Пам'ятай, що лиш той тобі брат, хто твоєю мовою говорить, однаково з тобою Богові молиться... коли б ти відступив від цього мого заповіту, то я хоч як тебе люблю, проклянну тебе, як Каїна » (*Козацька помста*, стор. 77).

Поруч безкомпромісної ідеї вірності Україні, через всю творчість А. Чайковського проходить, з великим наголосом, ідея гуманізму. Людинолюбство й людяність мусять бути в душі людини невідступно як і віра в Бога це єдиний нероздільний найвищий закон. Переможених ворогів не вбивають: « то не лицарське діло

пов'язаним голови рубати». Герої його повістей не чинять брутального насильства непотрібно, вони милосердні, а негативні типи, жорстокі люди гинуть у спричинених ними ж обставинах, зі своєї вини.

Гуманізм А. Чайковського найближчий гуманізму Б. Лепкого (його молодшого сучасника), який за них обидвох чітко сформулював співвідношення між посвятою для ідеї та людяністю:

« Ідеєю треба перейнятися аж до забуття про себе, до божевілля ... Без цього ідея не здійсниться. Ідея це страшна річ, це найбільший деспот, якого собі уявити можна, неблаганний тиран. Але навіть найбільша ідея не звільняє нас від обов'язку бути людьми » (*Від Полтави до Бендер*, стор. 279).

Про художню вартість творів А. Чайковського можна говорити багато, а коротко можна сказати так: якщо повість читається з живим зацікавленням до кінця, її герої зискують симпатії й хвилюють читача, якщо з книжки такої можна багато чого корисного навчитися, пізнати, здобути, є над чим подумати, а прочитавши один твір, читач шукає за другим того самого автора, то письменник у своїх творах досягнув високого мистецького рівня.

Андрій Чайковський, особливо історичними повістями, належить до українських письменників — класиків. На жаль, його літературна спадщина ще мало опрацьована літературознавцями й належно повністю не оцінена, як і багато з українських письменників. Загально вироблений погляд серед нашого суспільства, що А. Чайковський письменник для дітей, далекий від повної правди. В тому й полягає оригінальний письменницький геній А. Чайковського, що його твори із зацікавленням буде читати читач, від 12 років починаючи й поважним віком кінчаючи. Щось так як твори Конан Дойля: якщо хто їх не читав у віці підлітка, буде із зацікавленням читати в кожному віці. І так як твори Конан Дойля, історичні повісті А. Чайковського можуть бути основою для цікавих фільмових сценаріїв. *Козацька помста*, при добрій постановці, була б одним з кращих і сильніших кінофільмів.

Твори А. Чайковського ніколи не перестаріють, вони завжди будуть живими й хвилюючими.

Лев Бемко

МІЙ ДІДО — АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

Мої спомини про Діда тісно зв'язані з Коломиєю. Це повинно бути зовсім ясне: там був Народний Дім (де мешкали Дідо і Бабуся) з великою площею, де завжди можна було бавитись; там була ріка Прут, до якої ми завжди ходили купатися, і там Дук, мій тіточний брат-ровесник, невідлучний товариш наших дитячих забав (а пізніше «юнацьких пригод»).

Мов крізь сон пригадується, як ми з Дуком сиділи на колінах у Діда, що завжди мав щось цікавого нам сказати: про коників, котиків, особливо їх війни зі щурами, про козаків, що вічно мусіли воювати з татарами або поляками, а деколи про джунглі, де жили страшні тигри, вужі-давуни і взагалі всякі страшні звірі, так що без рушниці туди шкода й заходити. Не рідко говорив нам Дідо і про війну Січових Стрільців з поляками; в тій війні були також наші тати (мій і Дуковий) і всі вуйки.

Я приїздив до Коломиї тільки на вакації (що завжди були вліті) і « мешкав » у Діда й Бабусі, але цілий день був у Дука. Його батьки, тітка Виня і вуйко Ромко, мешкали « далеко », але мали великий сад і город, де ми будували замки-твердині з глибокими тунелями (тітка Виня завжди дозволяла нам будувати замки на одній грядці!), деколи полювали на тигрів, або їдовитих змій, що про них оповідав Дідо, часто зводили завзяті бої з татарами, турками, поляками чи москалями. Але завжди так, « як казав Дідо », що був нашою енциклопедією і арбітром, навіть у таких важних справах, як: хто був сильніший, Хмельницький чи Кармелюк, або скільки тигрів міг би Довбуш застрілити зі свого пістоля...

По полудні здебільшого приходив до нас Дідо. Вдень він мусів бути в канцелярії, або йти до суду боронити бідних людей, що називалися « клієнтами » і яких суд і поляки завжди хотіли замикати до в'язниці. Так, бодай, оповідали нам тітки... Але коли Дідо приходив, було справді гарно. З ним завжди можна було погово-

рити, показати йому наші тунелі, похвалитись, хто скорше може вилізти на горіх-дерево. Потім ми йшли на прохід: на цегольню, « туди, як до П'ядик », або на Воскресінецьку Гору, але найчастіше на Прут — купатися. Дідо теж з нами купався. Опісля ми вганяли поміж лозами, або по зарінку, доки не почули « Левку!... Андрійку! (Дідо завжди кликав Дука Андрійком)... підемо! ». Тоді зачинався властивий « прохід ». Ми йшли спокійно з Дідом, що розказував про те, як козаки на уходи ходили, про москалів, що спритно красти вміли (це про перехід російських військ через Галичину 1848 р.), про бій під Хотином, про Хмельницького, про джунглі (Кіплінг), про індіан (у версії Карла Мая), про чарівника і відважного Івася... Слухати Діда було цікавіше, ніж навіть казок Братів Ґрімів, що їх нерозумно старші читали. І часто ми вертались додому « довшою дорогою » (Дук знав усі вулички й вулиці!), щоб Дідусь міг скінчити оповідати.

Правда, не завжди проходи вдавалися. Не раз зустрів нас якийсь « знайомий » (що можливо теж ішов на прохід!). Дідо завжди був чемний до всіх і ввічливий; тож і слухав, що хтось там « став на ноги, відколи зачав брати ті пігулки », або що « вона йому кілки на голові струже, а він ні ду-ду »; часом зачиналось від « і що ви скажете, французи таки поставили на своїм... » і т.п. Нас з Дуком не раз лють брала на такого « знайомого », що його біда принесла, як казав Дук, якраз тоді, коли « Івась почав свяченою крейдою хрестики на дверях робити », або « Кривоніс какавав козакам підступати з драбинами під мури... ». Наші негодування на всяких « знайомих » тітки збували тим, що Дідо « популярний серед людей і... люблений ».

Не краще діялось і в Бережанах, коли Дідо час від часу приїздив до нас. Вийти з ним на прохід не було й мови. На кожному майже розі можна було сподіватись « а! кого ж я виджу! » або « ну, і хто би подумав!... скільки ж то літ... ». Дідо перед першою світовою війною жив у Бережанах і, як виглядало, й досі був « люблений і популярний ». Те « люблений і популярний » на довгий час мало для мене неприємну коннотацію, бо ж що варта проходи без Дідових оповідань?

Мій Дідо був адвокатом у Коломиї від 1919 р., переїхавши сюди із Самбора, де проживав від 1910 р., після переїзду туди з Бережан, славного міста, в якому родилась моя мама та всі тітки й вуйки. В Бережанах Дідо відчинив 1882 р. адвокатську канцелярію, що була третьою українською адвокатською канцелярією в тодішній Галичині (після Степана Федака і Костя Левицького, Дідових то-

варишів з університету). Переїзд до Коломиї був зумовлений війською; думалось, що « поляки так далеко не зайдуть ». Все ж таки в родинній хроніці ця « втеча із Самбора перед поляками » була нерідко предметом спогадів і я справді ними гордився, бо ж я теж утікав (маючи шість тижнів). В одному із своїх спогадів Дідо навіть згадав про мене, мовляв « моя жінка сиділа посередині плятформи (бо їхали тягаровим автoм) і держала на руках малого Бемка, що ревів цілу дорогу ».

Дідова канцелярія була на першому поверсі Народного Дому, а заходилося до неї від подвір'я, з галерії. По другому боці подвір'я, на протилежному крилі Народного Дому, була теж галерія, що провадила до приміщення, де якийсь час мешкав вуйко Богдан і тета Юрка з Миросею і Ромком. Мов крізь сон пригадую, як ми з нашої галерії перекликувалися з Ромком. Дідо назвав раз цього рода комунікацію « босняцьким телефоном ». Але Ромко і Миросея незабаром зникли; і ми з Дуком осталися самі на нашій галерії, якою входилося до великого передпокою з двома дверима: одні провадили до канцелярії — то було для « гостей і клієнтів », а другі до кухні, з якої входилося до спальні Бабусі й Діда. Насправді не була це спальня, бо крім ліжок (з накасликами) по обох сторонах вікна і святих ікон у головах та портретів по обох боках ліжок, там був великий креденс і ще більший овальний стіл, при яким ми завжди (навіть « коли були гості ») обідали і вечеряли. Із спальні входилося до кімнати тітки Талі (потім це була кімната вуйка Андрійка, коли він вернувся з Праги); ліжко, отомана, столик і пара гарних крісел, шафа, етажерка. А далше ішлося до канцелярії, що мала окремий вхід (для « гостей і клієнтів ») з передпокою. Великий, яких 6 x 9 метрів покій, з бюрком Діда більш-менш посередині стіни, що була напроти входових дверей; коло бюрка велика етажерка з безліччю всяких кодексів тощо. По лівому боці, в куті під одним вікном, була канапа з двома фотелями і столиком, а праворуч від бюрка, при стіні і коло другого вікна, стояла величезна, ошклена шафа з книжками (і то якими!). В однім розі, при тій стіні з входовими дверима з передпокою, було бюрко пана конципієнта, а в другому розі була піч, а коло неї пульпіт на судові акти. Машина до писання і шафа на акти (теж судові), і ще одна шафа на книжки доповняли умеблювання.

На стінах був « В'їзд Хмельницького до Києва », « Богун під Берестечком », « Запорозьці пишуть лист до султана » і ще пару портретів. Послідний покій, що до нього входили з канцелярії, це був сальон, де все було гарне: килим на підлозі, стіл, фотелі,

навіть портрети (Шевченка, Франка, Лисенка, проф. Олександра Барвінського) були в гарних рамах. Була теж ще одна ошклена шафа з книжками в чудовій оправі. Взагалі книжки були всюди, крім кухні. Як не в шафі, то на етажерках. Наприклад, у спальні були дві величезні книги «Пісмо Сьвенте» Старого і Нового Завіта кс. Вуйка, а також прекрасна книжка про життя Святих Угодників з кольоровими ілюстраціями. В канцелярії було, мабуть, двадцятитомове видання всесвітньої історії Бонде, як також Історія України Аркаса, Енеїда (берлінське видання), Оповідання про славне Військо Низове Кащенка. Знову ж у салоні було також двадцятитомове «Тірлсбен» і «Вельтгеографі». От тут жив мій Дідо, що зранку сидів за бюрком і «приймав клієнтів», а ввечері «писав» при тій же бюрку. Дідо теж любив майструвати, тобто робити з дерева всякі гарні речі, як шафочки, чі столики, направляти крісла, а зокрема опрацювати книжки. В тій ділянці Дідо був неперевершений.

День зачинався словом «Добрийдень» усім, хто був близько. Опісля слідувало миття «до половини» в холодній воді, зима чи літо. Більш-менш пів восьмої Дідо стояв перед іконою, що висіла над ліжком, і з грубого молитовника відчитував ранішні молитви включно з «Помилуй мя», «Вірую» і «Богородичном дня». Опісля було снідання: Дідо, Бабуся, що здебільшого вже була в кухні, заки Дідо встав, тета Таля, опісля вуйко Андрійко, і я, а в рядигоди і Дук, коли ночував «у нас». Потім Дідо йшов до суду, звичайно з клієнтами, що вже чекали на нього в канцелярії або на галерії. Десь около полудня Дідо приходив на друге снідання: булочка-кайзерка з маслом і помідорчиком та горнятко квасного молока. При тій нагоді можна було почути цікаві, а то й комічні історії на тему судових розправ, які постійно зачинались: «Але знаєш, Наталю...» (то до Бабусі). Деякі речі тоді мені не зовсім були ясні, як наприклад: «Прокуратор сказав, що він буде й даліше цікавитись підсудною, без огляду на вердикт присяглих. Оборонець завважив півголосом: 'Я цікавий, що на це сказала б пані прокураторова-добродійка...'. Всі, з трибуналом включно, розміялися, але предсідник покарав оборонця гривною». Обід був около другої. Часом по обіді була філіжанка чорної кави, коротенькі розмови про «що нового» і Дідо й Бабуся ішли відпочивати. Година четверта-п'ята був підвечірок (здебільшого чай з молочком), а потім прохід, або — як це раз замітила Бабуся — «час для хлопців» (тобто внуків).

Теми «проходових» розповідей росли, в аспекті серйозности,

з нашим, тобто внуків, ростом. Теми Кіплінґа про життя в джунглях замінили розмови на тему нових досвідів у науці (Пастер), чи відкриття на Близькому Сході (розкопки пірамід), знову ж індійські історії уступили місце оповіданням про громадянську війну в Америці, будову трансамериканської залізниці. Очевидно, домінувала історична тематика. Але, говорячи про походи Сагайдачного на Крим, було легко звернути на історію турецької експансії в Європі, чи на політичні цілі династії Вазів у Польщі, чи навіть на балканські війни. Взагалі, завжди було « щось нове ». Дідо не повторявся. На всякі наші « Як то... », « А чому...? » і т.п. Дідо завжди терпеливо і — що найважливіше — цікаво й ясно відповідав. Ми мали необмежене довір'я до Діда, бо ж на принагідні зауваги старших: « Та ж перестаньте Діда нудити! », Дідо завжди обурювався: « Але ж дайте їм спокій! Як хлопці хочуть знати, то чому не мають запитати? ». Дідо, мабуть, любив своїх внукав і тому кожного року об'їздив усі « внучачі станиці »: Сокаль, Рогатин, Бережани, навіть Дрогобич, де жив братанич Бабусі, вуйко Стефан, із доростаючими синами.

Неділя, чи свято різнилися від будного дня передусім тим, що по сніданні ми всі йшли до церкви, « на дев'ятку ». Там Дідо більшу частину Служби Божої стояв і весь час слідкував за відправою із свого грубого молитовника. Відмовляв усі тропарі й кондаки, але Апостола і Євангеліє читав із свого українського перекладу. Раз навіть мені подав книжку з Апостолами: « Маєш, читай от тут, ліпше зрозумієш... ». Обід у неділю завжди був довший, тобто по обіді всі довше сиділи при столі. Коли були гості, то обід затягувався часто таки довго, але й розмови були цікаві. Говорили про « політику » і здебільшого звертали на старі часи, перед війною, чи в Бережанах, про польсько-українську війну.

Те, що почулось при обіді, здебільшого вилазило під час проходів з Дідом у деколи невинній формі: « А як то було, Дідусю... ». І Дідусь розказував. Виявилось, що бути « любленим і популярним » не тяжко, якщо кожному притакувати. Одначе, кожний чоловік мусить мати свою думку і її боронити. Найгірше, коли маєть рацію, тоді таку людину очорнюють, оплюгавлюють. « То, тебе, Діду, в Бережанах очорнювали?! ». « Ой, чи раз ». « А чому ж ти їх не заскаржив до суду? ». Дідо вияснявав: очорнювати когось може тільки людина підла; чесний, хоч і противник, цього не зробить. З нікчемною людиною не варто по судах тягатися; її направить або й покарає саме життя; від падлюки краще здалека стояти, а то й утікати.

При іншій нагоді виявилось, що в Бережанах Дідо мав, як то кажуть, « на пеньку » з церковними кругами. Це справді було дивно почути; адже Дідо побожний, і в Бога вірить, і до церкви ходить... Ще дивніше було довідатись, що Дідо є « на ворожій стопі » з єпископом Хомишином і єпископом Коциловським. І справді, якось незадовго опісля бачили ми припадково в « Новій Зорі » (ред. І. Назарук) таку погану статтю проти Діда, у зв'язку з його повістю « Корівенко »; згадувалось і про « напастливу » брошуру Чайковського п.н. « Жонатий чи безженний клир ». Повість « Корівенко » ми обидва з Дуком читали, але ту другу « брошуру » аж згодом ми знайшли в бібліотеці Діда і її також прочитали. Не багато зрозуміли, але ясне було, що « жонате священство це привілей, який нам загарантував Рим в акті Берестейської Унії, що саме цей жонатий клир причинився до того, що ми так скоро піднялись з темряви, в якій перебували до 1848 р., що безженний клир це немов військо кожного єпископа, одначе, ніхто не зупиняє кандидата на священника жити в целібаті; для кожного кандидата відкриті брами монастирів, які відіграли немало ролі в нашій історії... ». Таки годі було нам дошукатись чогось напасного в тій брошурі.

Але періодичні критичні статті в « Новій Зорі » на Діда пригнітуюче не поділяли. Відносно газетних статей Дідо казав, що до цього рода критики « привик ще з-перед війни. Краще, коли критикують автора, замість його книжку ».

Якось відрадно було бачити, що священники в Коломиї вдержували з Дідом товариський контакт та відносились до нього з пошаною. Так само відрадным був і факт листування з митрополитом Андреем Шептицьким, зокрема в « день Ангела » — Андрія Первозванного. Дідо завжди говорив про Митрополита з великою пошаною.

Я знав, що Дідо пише книжки. Деякі з них ми бачили в Діда в бібліотеці, і коли нас навчили читати, було дуже легко « відгадати, котра є Дідова книжка »: треба було тільки знайти « на горі книжки — Андрій Чайковський ». Зрештою моя Мамця мені не раз читала Дідові книжки — « Козацька помста », « За сестрою »... Ніде правди діти, нам присніше було Діда слухати, ніж його книжки читати. Це й було далеко легше. Але « Одарку » я прочитав таки сам, як уже « був великий », тобто ходив до другої класи народної школи. Одначе, з наслідками Дідової письменницької діяльності я зустрівся ще перед тим, як от котрогось року мої вакації продовжились. Шкільний рік уже зачався. Я бавився на площі Народного Дому, і тут несподівано на площу вийшов цілий гурт панночок із

учительської семінарії УПТ, що приміщувалася на другому поверсі Народного Дому. Видно, була перерва. Одна з панночок мене зачіпила, питаючи: Як ти називався? Чи ходиш до школи? Що ти тут робиш? Я сказав, що бавлюся, що мешкаю в Діда. «Якого діда?» Я назвав, і от я опинився в гурті панночок, які мене обступили, оповідаючи одна другій, що «це внук Андрія Чайковського». Моє збентеження дійшло до кульмінаційного пункту, коли котрась із них запитала: «Чи ти вже читав яку книжечку свого дідуся?». Я щось пробурмотів і якимось вибрався з того, немов зачарованого, кола. Але хотілось сказати, що не читав нічого, бо Дідо і так нам все, що напише, оповідає...

Подібне трапилось і в Бережанах, де навіть старші гімназисти, особливо ті, що були на станції і жили недалеко від нас, не раз мене переймали, питаючи «Левку (частіше було "слухай, малий"), то Андрій Чайковський є твій дідо?». Зчасом мені це зачало імпонувати, а вміру, як я підростав, ця авреоля «внук Чайковського» робила мене самопевним, може й арогантним. Я знав історії більше, ніж хтобудь у класі. Часом говорили про те, як то треба книжку писати, і я тоді, річ ясна, був арбітром: треба передусім знати те, що пишеться; добра книжка, то так, як шкільна задача — добре написана... Такі упрощування зустрічались із застереженнями моїх товаришів, особливо, коли між ними були деякі з вищих клас. Отже, я постановив їх переконати й написати самому «якусь коротку новелю про козаків або князів». Але якимось мені не хотіло йти. Я пару разів зачинав і завжди доходив до якої півтори сторінки. Властиво про що писати? Ага! Таж треба зробити диспозицію, так як до звичайної задачі! Але і з цього не було користи. Ех, найкраще поспитати Діда. Може це й справді не така проста справа... Отже, я зачав нетерпеливо ждати вакацій.

«Писати, душенько, то так, як оповідати. От побачиш щось цікаве і розповіш...» Ясно, як хочеш розповісти яку казочку, мушиш її цілу вже знати. І так само про щонебудь інше: треба мати в голові цілу новельку...» — «Значить, треба написати собі перше диспозицію?». Дідо посміхнувся, мовляв, і диспозиція небагато допоможе, коли не знаєш, що хочеш сказати. «Ну, а як ти, Дідусю, пишеш, звідки ти знаєш, що ти хочеш сказати?». Я поглянув на Діда трохи непевно; прийшло мені на думку, що я справді Діда нуджу. Дідо поглянув на мене якимось так, не то весело, не то жартівливо і сказав: «Бачу, що ти хочеш бути письменником. Отже, слухай, я тобі скажу, як це робиться». Я зовсім знякотив, але Дідо таки справді почав говорити про те, як то пишуть книжки:

Перше й найважливіше, щоб написати добру книжку, є знати її зміст, поки її зачнемо писати. Дуже часто трапляються повісті без закінчення, просто тому, що автор сам не знав, як закінчити, просто не передумав фабули. А даліше, треба знати місце, обставини й дієві особи, зокрема їх підхід до життя. Не знаючи місцевих обставин, з книжки-повісти вийде байронівська поема, хоч і гарним віршем написана, як наприклад, його поема про Мазепу. Знову ж, не знаючи осіб, роблять із новелі щось у роді романтичних буколік, де селяни-кріпаки жнуть панське жито і співають веселі пісеньки про весну або лицарські подвиги свого таки пана. Таких «твориків» було без ліку і ще й досі можна їх подибати. На інтелегентного читача вони роблять гнітуче враження. А в додатку: читача не можна нудити, розповідаючи щось «без кінця», або гублячись у деталях, що нічого, або мало спільного мають із власливою темою. Автор може щось переповісти або розповісти. Перше — це просто опис якоїсь події, здебільшого недовга новелька, як от Дідові оповідання із судової залі, чи з життя хоначкової шляхти. Розповісти — це сказати щось нове, що не конечно мусіло заіснувати, як от оповідання «Не піддавайся біді», «Козацька помста», «Панич». Тут автор хоче читача не тільки забавити чимсь цікавим, але хоче йому щось сказати, перестерегти. Такими творами російські автори пропагували між інтелігенцією гасла лібералізму, а поляки свій, часто дешевенької марки, патріотизм... «От маєш віз і перевіз. Тепер знаєш, як писати книжку?», закінчив Дідо свою першу лекцію, яку можна назвати «теорією літератури», чи як там... Це було цікаве, але «я все ж таки мав рацію»; треба знати, що хочемо написати (хай уже і без диспозиції), і треба знати про те, що пишемо. Про те я й сказав Дюкові, коли ми були самі. А Дук поглянув на мене не то з докором, не то із здивуванням, сказавши: «А не думаєш, що до того всього треба мати ще дар до оповідання; таже знаєш — одна книжка написана цікаво, а друга — нудно. То так, як співати: кожний любить співати, але один має гарний голос, а другий співає так, що пожалься Боже. До посяння треба мати талант, а таланту не можна навчитись, з ним треба вродитись».

Наступна лекція Діда («як писати книжки») прийшла якось сама від себе. На проході ми говорили про книжки. Я якраз скінчив читати «Чету крилатих» Юри Шкрумеляка, а Дук докінчував Дідову повість «З ласки родини». І от Дідовий підхід: «Чета крилатих» це фантастична повість, основана на тлі епопеї УГА. Але всі постаті в ній — живі й дійсні; «чотирикутник смерті» описа-

ний вірно й докладно, бож Шкрумеляк був вояком УГА і знав усі обставини та людей, як свою кишеню. І хоч виступають там фантастичні, тобто нереальні моменти, книжку можна читати з зацікавленням. Знову ж у Дідовій книжці є теж деяка доза фантазії, хочби вже те, що подія там описана ніколи не заіснувала, але всі діючі там особи взяті з життя, бож це просто фотографія людей, яких Дідо знав особисто. « З ласки родини » має закінчення сумне, але, наприклад, друга повість Діда, з подібною тематикою, « Своїми силами », має приємне закінчення.

« Чому, Дідусю? » — « Бачите, хлопці, письменник завжди хоче читачеві щось сказати, чи це буде повість оперта на дійсних, чи видуманих фактах; звичайно те, що автор хоче сказати, виходить з акції діючої особи, декількох таких осіб... », Дідо додав ніби жартом, « і часто, коли таку книжку читають у школі, як лектуру, учні нерідко дістають задачу: відповісти, що автор хотів тим сказати? ».

« Ну, а що ти, Діду, хотів в одній і другій повісті сказати? ».

« Ет, ви ще такі дівчаки », засміявся Дідо, « таже в одній книжці є постать злющої жінки, що використовує добродушність свого чоловіка і просто насилу видає заміж свою молоду братову за старого жениха, для того тільки, щоб позбутися її з хати. А у « Своїми силами » є завзята молода людина, що таки свого добивається, не зважаючи на великі перепони ».

« То так », як у « Не піддавайся біді? ». « Еге ж », відповів Дідо.

— А « Олюнька » або « В чужім гнізді? » — І там і в « Малолітний » є показана людська каївність з одного боку, а людська злоба, впертість і захланність з другого боку. Бачите, хлопці, багатьох, як то кажуть, свербить рука до писання. Але письменник має велику відповідальність перед своїми читачами. Книжки й белетристика мають публіку виховувати, а не зводити її на манівці.

Такі розмови, а радше « лекції », як я любив їх називати, нас фасцинували. Скільки ж то я вже прочитав був тоді різних у першу чергу детективних романів, чи т.зв. пригодницьких повістей, які я по тижневі забував! « Чому ж їх пишуть, Дідусю? ». « Для грошей, синку ». А потім, ніби жартом, додав: « Та ж кожний хоче з чогось жити. Хто має хист до писання, той і пише. Шкода тільки, що таке писання безвартісне. От, купив книжку, прочитав та й викинув, як стару газету ».

На тему фантастичних повістей — Дідо якраз тоді написав одну таку новельку, що була надрукована в « Неділі » — були теж цікаві лекції. Кожний, хто пише, навіть журналіст, мусить мати бодай дрібку фантазії. Фантазія може бути творча, або

« буйна ». Перша, це властиво передбачування, оперті на сучасній дійсності, як от в « Автоматах » (Дідова новелька): що станеться з людьми за сто років, якщо технічний розвиток буде продовжатись у такому ж темпі, як сьогодні. Ясно, люди розлінивлуться, перестануть ходити пішки, останеться тільки групка ентузіастів, які не будуть їздити автами... Те саме і з варенням. Яка жінка захоче морочитись, щоб борщ зварити, коли можна буде їсти самі вітаміни? Типічним представником такої творчої фантазії — Жюль Верн. — Навіть його повість « Подорож навкруги сонця? » — « Ой, хлопці, я певний, що ви доживете того часу, коли перші люди полетять на місяць! ».

« Буйна » фантазія часто мішається з простим браком логіки. От у Шкрумеляка є мова про телепатію, про окультизм. Але це бодай пасує до загальної теми. Але в інших діються справжні чуда, де герої перескакують з хмародера на хмародер, зникають або перемінюються у вовків. Що ж, видумувати можна всяке. Але найгірше те, що часто читач сам мусить догадуватись, « як то сталося ». Чи ж не краще купити собі книжку з загадками, замість витрачуватись на того рода фантастичні повісті? « А втім, хлопчики, де густібує нон ест діспутандум. Левку, ти зрозумів? ».

Тепер мені виглядає парадоксальним те, що, говорячи про Дідові книжки, авторський підхід, що був там віддзеркалений, ми зовсім не зачіпали Дідових історичних повістей. Ми багато говорили про історію, але не про історичні твори. Коли вийшла друга частина « До слави » і ми з Дуком просто кинулися її читати, розмови на проходах взяли напрямом на часи Сагайдачного. І саме при тій нагоді вияснилась « техніка писання історичних повістей ». Десь пару років раніше вийшла з друку Дідова брошурка « Гетьман Петро Сагайдачний » накладом видавництва « Око » в Коломиї. Там я вичитав м.ін. що « прозвали Конашевича Сагайдачним, мабуть, на Січі », а далі « якийсь час перебував молодий Петро в Києві, де, здається, був учителем у домі українського вельможі Аксака ». Про Марка Жмайла-Кульчицького, побратима Сагайдачного, була тільки дуже побіжна згадка. Отже, вийшло зовсім логічне питання: звідки Дідо дізнався про всі ті деталі з життя цього гетьмана?

« Ох, дитино, щоб ти знав, скільки то часу й енергії коштувало, щоб про всі ті, як ти кажеш, деталі довідатися! До першої книжки ("За сестрою") я приготувався, як до адвокатського іспиту. То була перша книжка, що по її виході я мав трему... аж поки не появилася перша рецензія... ». Дідо мав трему!

Виявилось, що трема була оправдана. Писати історичні повісті, про це Дідо мріяв ще в гімнізії. Тоді попадались йому всякі історичні твори, польські, в яких усе польське вихвалялось, а понижувалось усе наше; в яких козак тільки й те знав, що на бистрім коні гнатись та полагоджувати всякі справи свого пана. Коли ж цей козак не захотів панові служити, тоді могутня рука польського лицаря «ставила його на місце». Знову ж у російських творах козацька слава була невідлучна від вірності цареві. Пушкінський «гетьман злодей» — Мазепа, просто «не давав спати». Думалось тоді: чому в нас ніхто не напише якої історичної повісти?

Пишучи «За сестрою», Дідо мріяв про те, щоб вирвати з рук українського юного читача польські пашквілі в роді трилогії Сенкевича. То й не диво, що хоч уже і «заангажований» у нашій літературі, Дідо таки «мав страх», як ми з Дуком опісля собі сказали. Це ж так само, як починати щось, прив'язуючи до висліду величезну увагу. Що Дідо солідно приготувався, про те свідчила його бібліотека, де були м.ін. твори Бобжинського, Лозінського, Шайнохи, кс. Калінки, Костомарова, оповідання Стороженка, Грушевського, очевидно, Липинського («З дзюф України»), такі білі круки, як «Война Хоцімска» Потоцького (написана при кінці 17-го ст.). Годі вчислити всі ті джерела.

«Щоб ти знав, скільки книжок мені пропало, як ми втікали з Самбора!» сказав мені раз Дідо, коли я бушував у його бібліотеці. «Дідусю, то ти так багато мусів прочитати, щоб написати 'За сестрою'?». «Синку, таж не можна пускатись на бистрі води фантазії. Якже ж можна писати про Крим, чи Бахчесарай, не знаючи міста?». Справді, Дідо ніколи не послуговувався «буйною» фантазією. Що описи в Дідових історичних повістях були точні, про те я переконався вже багато пізніше. Вже на еміграції в Австрії я зустрічався з декількома земляками з-над Дніпра-Славути, яким тяжко було повірити, що Андрій Чайковський це галичанин. Один з них, який живе тепер в Ірвінґтоні (Нью Джерзі) остаточно переконався, що Дідо це «репаний галичанин»; але от другий, з яким я розстався в Бремені, мені просто сказав: «Степ може описати той, хто там жив. Я сам із Чигирина, там — дескать — родився та й проживав, знаєте. Так що ж, у його «Корнієнку», цей же самий Чайковський, Чигирин, повірте, краще від мене знає! Тож киньте ви дурака валять із вашим дідом Чайковським! А його мова, неважко вона галичанська...». Я зустрічався ще з декількома того рода знавцями. Але навіть у советському виданні «За сестрою» і в кількох інших оповіданнях (1958, Книжково-журнальне видавництво,

Львів; книжку видано заходом вуйка Миколи) впорядчик, чи може видавець, якийсь Юрій Мельничук, зганивши Діда за «нерозуміння революції» і співпрацю з реакційною ЗУНР, так і признає, що «Бахчесарай, з вузькими провулками, зеленими дахами, такий, як був кількасот літ тому, мов описаний очевидцем. Але Андрій Чайковський ніколи там не був».

Перші історичні повісті — «За сестрою», «Козацька помста», «Віддячився» — «це радше історичні романи. Різниця між історичним романом та історичною повістю є така сама, як між оповіданням, що його собі автор просто видумав і описом якоїсь правдивої історії чи події», пояснював нам Дідо.

В історичній повісті описані правдиві події, з історичними постатями. Автор звичайно додає якусь видуману постать, але вона мусить «пасувати» до обставин. В повісті «Корнієнко» герой, Олексій Корнієнко, це немов критичний голос автора, або його коментар. Це щось в роді хору в класичних драмах. Деякі твори Олександра Дюма (сина) є історичними повістями, але от «Тарас Бульба» Гоголя, це історичний роман. «На уходах» це історичне оповідання про початки козацтва, важко там дошукатися дійсних історичних постатей. Але чи в романі, чи повісті, обставини треба конечно знати. «Інакше вийде щось у роді оповідань Івана Урльоупника, що, вернувшись з війська, оповідав, як то він був у Відні і мав ваху на бурґу (зн. був на варті коло цісарської палати) і вдив через вікно самого цісаря-татуня, як він сидів коло стола і заїдав із сметаною питльовані вареники та ще й попивав запинкою з великої фляшки, бож то пан! А цісарева сиділа на припічку і латала дітискам сорочки, але з чистого, панського шовку...».

Ідея писати про Сагайдачного постала ще перед першою світовою війною, коли то заносилось, що Дідо має кандидувати на посла до австрійського парламенту («Слава Богу, та честь мене якось оминула; я все був поганим політиком», говорив Дідо). Прийшлося тоді їздити по селах з промовами. В Кульчицях, рідному селі Сагайдачного, Дідо говорив про цього великого сина України. «І от я переконався, що властиво про нього майже нічого не знаю».

Дідо підготував опісля невеличку доповідь-студію про гетьмана Сагайдачного, що по війні була видана у формі малої брошури у видавництві «Око» в Коломиї. Але тоді прийшла Дідові ідея написати про цього великого земляка повість. Твір був запланований у формі трилогії. Перша частина, «Побратими», появилася зараз після війни (написана ще в Самборі); друга частина, «До

слави », в двох томах вийшла друком при кінці двадцятих років; третя, « Гетьман », осталась у рукописі. Справа в тому, що польська влада сконфіскувала другий том « До слави ». Дідо їздив на судову розправу до Тернополя, але справа затягалась і була відложена « ад календас грекас ». Я читав « Гетьмана » в рукописі, що був уже готовий приблизно 1930 р.

До 1934 р. появилось багато Дідових оповідань, між іншими « Три казки діда Охріма », присвячене внукам; оповідання і новельки друковані в календарях « Просвіти », чи « Золотий колос » (Тиктора), а декілька і в канадському « Українському голосі » (чи може та газета називалась « Наш голос »?). Появилось довше оповідання « За наживою » і повість « Четверта заповідь ». В 1932 р. я відвідав Діда в Черчі коло Рогатина, де він « підліковувався чудотворними черченськими водами ». Дідо якраз скінчив тоді історичну повість із часів зруйнування Січі, « Сонце заходить ». Послідну повість, « Полковник Михайло Кричевський », Дідо закінчив у 1934 р. Я помагав Дідові робити коректу. Йшлося не так про друкарські помилки, як про кореґування мови, проти чого Дідо протестував. Дідо послуговувався словником Грінченка. З огірченням він писав мовному коректорові, знаному тоді « мовознавцеві »: « Я пишу цею мовою вже понад пів століття... За ваші заввати я вдячний, але залишіть мені мій власний стиль. Хай закиди за незнання своєї мови впадуть на мою сиву голову ». Але книжка так і появилась з « виправленою мовою ».

Мені було незрозуміле Дідове негодування, а то й обурення на « мовознавця ». Дідо ніколи не чванився своєю письменницькою діяльністю; я ні разу не чув такого характеристичного у декого « ми письменники », « ми, працівники пера ». Дідо був дуже толерантний супроти поглядів других, з якими не погоджувався. Так у чому ж діло?

« Книжка, хлопці, цікава, коли її автор інтересний, що може бути тільки в тому випадку, коли він є сам собою, коли в нього є свій власний спосіб оповідати. Навіть як він щось переповідає, але переповідає це по-своєму ». Переповідати можна все, але треба подати « джерело », бо інакше це плягіят. У побутових повістях майже кожна особа говорить « по-своєму », у кожного є свій спосіб говорення і навіть думання.

« Поки напишеш книжку, вона вже готова в голові. А всі особи — докладні, як на фотографії. І якраз ті особи не дають спати і товчуться в голові, поки їх не поставиш на папір... І треба уважати, щоб не помішати дієвих осіб; чим більше їх і кожна з них інакша,

тим більший ризик, що їх помішаєш. Я звичайно обмежувався до двох, трьох точно зарисованих постатей... Інші особи, то так — приходили і забірались... ».

« А тепер скажіть самі, хлопці, чи міг такий гультіпака Кривоніс говорити і думати так, як вишліфований Кричевський, що здобув освіту на Заході? Або порівняти буйного й нетерпеливого Тимоша Хмельниченка з розважним Чорнотою! ».

« А в "Паничі", Дідусю, той старенький священик і молодий Абрамович? » — « Атож! в таких книжках спеціально, коли виступають представники двох генерацій... Я ж пригадую, як от ще перед війною (першою, світовою) можна було, слухаючи когось, зараз відгадати, з якої він партії: радикальної, чи демократичної, чи клерикалів, тобто т.зв. суспільників ».

« Мову треба знати; вона міняється. Для нас взірцевою мовою, найчистішою була мова полтавців. Але от тепер один із наших мовознавців ствердив, що найчистіше говорять на Волині... Та ще й скільки в нас намножилось тих знавців! Скажеш щось, чи напишеш, один тебе похвалить, а другий зганить. Треба ще почекаати. Буде наша держава, тоді наша Академія буде рішати, як треба говорити чи писати ».

Інколи Дідо « філософував ». Але оце філософування, що зачиналось у сфері моралі, переходило почерез етику і кінчалось в естетиці. « Найбільший моральний злочин це зрада (Хлопці, ви знаєте, що значить слово "мораль"? Воно походить з латини, мос — звичай; те, що противилось звичавві предків, було заборонене, було "неморальне"). Зрада, це корінь усіх злочинів, караних на підставі кримінальних кодексів по всьому світі: обману, крадежу, навіть убивства або грабежу...; бо зрада це зловживання довір'я інших для особистої користи, а без взаємного довір'я не може встоятися ніяка громада, чи група людей. Чи ви можете собі представити село, де один другого оббріхує, обкрадає, а то й вбиває? ».

Моральні приписи кажуть, що треба, а чого не вільно робити, щоб люди могли « просто жити один коло другого і не боятися, що хтось тебе ограбить, чи підпалить. Мотиви до злочинів, чи навіть малих проступків, можуть бути — і звичайно є — погані: жадоба слави, чи багатства, амбіціонерство, а навіть недбальство. Але мотиви можуть бути і шляхетні, як от Довбуш, що грабив багатих, щоб бідним помагати, чи реєстрові козаки, що ошукали поляків під Жовтими Водами і перейшли на бік Хмельницького, чи навіть той малий хлопчина, що пробував украсти у багача буханець хліба для своєї мамі, що нездужала й голодувала... Мотиви

всіх дій, байдуже, чи ці мотиви "добрі чи злі" — це ділянка етики (нормативної). Це є те, чим здебільшого в суді послуговуються оборонці, щоб підкреслити т.зв. "облегшуючі обставини", а судді, щоб відповідно могли інтерпретувати даний параграф. В житті, чи співжитті людей етика, чи деякі етичні критерії необхідні. На жаль, ті критерії мають дуже широкий діапазон: від дикунської етики ("зле, коли мене ворог уб'є з'їсть; добре є коли я його з'їм"), почерез макіявелівське "ціль освячує засоби", аж до "ад майорем деї гльоріям"; але навіть слово "деї" часто змінювали на "peric" (короля), "патріє" (батьківщини), чи інші подібні слова. Лишається остаточно таки людське сумління, що часто називають "гуманністю". Є ще один критерій для класифікування людських учинків: коли свідок у суді говорить неправду, то є зле, але коли син оббріхує батька, це не тільки зле, але й погано. І так само погано є очернювати другого, говорячи про нього неправду».

Взагалі, такий підхід Діда оригінальний. Наприклад гріх, образа Бога, це не тільки зле, це погано. «І тому, хлопчики, я ніколи читача не ошукував, не пробував кормити його всякими нісенітницями. Над кожною новелькою я працював, щоб герої і акція були правдиві, реальні, бо інакше, я читача ошукав би, а це негарно...». Так само негарно підшиватись під чиесь ім'я тобто не так його наслідувати, як просто від когось відписувати: це плягіят. Це простий крадіж, але, на думку Діда, це прямо національний злочин. Мені довелося раз бачити такий плягіят. Дідо, повертаючись з купелевої місцевости Черче, вступив до нас, до Бережан. Привіз із собою польську історичну повість «Око пророка» (автора не пригадую). Дідові книжка подобалась, то й оповідав її при обіді. Я теж слухав і от прийшло мені на думку, що я ту цілу історію вже знаю, з нашої, української повісти «Злощасний самоцвіт» — М.Ц. Я не втерпів і почав Дідові підказувати, «що було потім». «То ти також читав "Око пророка", спитав Дідо? Я не читав, але знаю ту цілу історію з книжки "Злощасний самоцвіт". — "Ану, покажи мені ту книжку!", сказав Дідо. Я приніс. Дідо почав її карткувати. "Щось такого!", сказав ніби до себе. Книжку Дідо забрав із собою, а незабаром потім появилась у "Ділі" статейка Діда: "Як можна легко стати письменником". Показалось, що наш автор перебрав польського короля Яна Казимира за гетьмана Сагайдачного, далі слідував дослівний переклад з польського. "Що я це пишу?", говорилося у статті. Я хотів би звернути увагу шановного автора "Злощасного самоцвіту", що цього рода творами він робить ведмежу прислугу нашій літературі... Чи ж не краще

було б додати під наголовком маленьке "за" або "на основі"? І нікуди правди діти, це було б чесно супроти читача ».

Тема Визвольних Змагань була часто порушувана. Дідо, їх очевидець і сучасник, пережив наші змагання і невдачу. Поодинокі фрагменти й деталі ми з Дуком знали, бож це була стала тема при обіді (коли були гості), або коли з'їжджалися всі вуйки. І це було зовсім природне: всі три Дідові зяті і наймолодший син були в УГА, старший син, Богдан, був урядовцем у міністерстві внутрішніх справ, а найстарший, Микола, був повітовим комісарем у Раві Руській. Знову ж Дідо був повітовим комісарем у Самборі. А коли, бувало, завітав якийсь «нерідний» вуйко, чи старий приятель ще з Бережан, то звичайно, по якимсь часі було: «А ви пригадуєте, тоді...», і сипались історичні події 1918-20 рр.

Дідо звичайно переповідав події, говорив про знані тоді постаті: Петрушевича, Вітовського, ген. Тарнавського, Грекова, Петлюру, Грушевського, Скоропадського. Оповідання про ті славні часи звичайно переходили в, так би сказати, аналізу подій і кінчались сумовитим коментарем: «Ми ще не були готові... якби так світова війна прийшла 10-15 літ пізніше, тоді... може...».

«Дідусю, а наші Січі, а УСС, Січові Стрільці, а Перший Листопад у Львові?» — «Хлопчики, ми не були готові, не мали ще фахівців. Звідки ж ми мали їх взяти? Чи ви знаєте, що наших усіх фахових, вищих старших можна було тоді порахувати на пальцях одної руки? Ми послуговувались німцями, та й то не завжди найкращими. От пролом нашого фронту коло Рави, де командантом був німець, майор Л.; це ж була його помилка, та ще й яка! А візьміть нашу адміністрацію: якщо не дилетант, то амбіціонер... Але ми росли, хлопчики! Чи ви знаєте, перед 1848 роком говорити про повідь у місті «по-руськи» не годилося, а вже 60 років пізніше навіть на залізничних білетах написи були в трьох мовах, а в 1917 році ми мали дістати свій університет у Львові... Треба було двох генерацій, щоб наш селянин привик до того, що не кожного "пана" треба в руку цілувати, і що "паном" не конче є той, хто має краватку. На початку нашого століття серед нашої інтелігенції була просто нехоть до військової кар'єри. Багато молодих вірили в "світову справедливість", що мала прийти з соціалізмом, а старші в більшості споглядали з довір'ям на Відень».

«А на Україні? Там же були наші генерали!».

«Були, але політичний провід не дописав. То були чи не більш наївні, як наші соціал-демократи, що вірили в братерство всіх народів. Незалежність проголошено майже рік по революції в

Росії і то аж після того, як москалі не хотіли нам дати автономії... Таж на Україні до самого кінця не було примусової військової служби! Світова війна прийшла для нас заскоро». Рефлексії Діда з 1919 р. описані в « Чорних рядках », виданих у 1930 р., дійсно сумні, майже пригноблюючі. — « Коли ж, Дідусю, ми будемо готові? ». « Ви виростете і зробите те, що вашим татам не вдалося... ».

У час одного проходу Дідо оповів про плян нової повісті. Молодий чоловік, що саме скінчив гімназію, голоситься до війська; це час кампанії в Боснії. Опісля переходить до чинної служби, кінчає старшинську школу, одним словом, вибирає військову кар'єру. Не зважаючи на опозицію серед тодішньої інтелігенції, він пропагує серед нашої молоді ідею військової кар'єри й добивається успіхів. З вибухом війни, він уже генерал, а коло нього багато старшин-українців... « Бачиш? То повість на тему: що б було, якби було... ». Ця повість, що мала назватись « Знехтований шлях », осталась недокінченою. Її ідея зродилась, як це дідо зазначив у передмові, після прочитання повісти А. Черняви « На Сході – ми ».

Ми говорили, а радше Дідо оповідав, про аспірації сербів, про повстання мешканців Боснії проти австрійської окупації 1878 року. Опісля вже вдома Дідо витягнув із шафи книжку: « Маєш, прочитай, і будеш знати про босняцьку кампанію стільки, як я », сказав Дідо, даючи мені книжку, що називалась « Спомини з-перед десяти літ », видана 189 — котрогось року у Львові. Бабуся побачила книжку в моїх руках. « О, то літературний бакциль! Пам'ятаєш? » сказала, звертаючись до Діда. Дідо підсміхнувся...

По maturі Дідо відбув військову службу, а деякий час пізніше його, як поручника резерви, покликали до служби й післали до Боснії приборкати повстання сербів. Повернувшись щасливо з цієї кампанії, Дідо докінчив правничі студії, а там і почав адвокатську практику в Бережанах. При кінці 80-их років попереднього століття Дідо написав до « Діла » пару фейлетонів-споминів зі свого перебування в Боснії. Припадково, будучи у Львові, стрінув свого старого знайомого, Івана Франка. « Слухайте, сказав Франко, пишіть дальше! То має літературну вартість ». — « Та я вже написав усе, що може бути цікаве », відповів Дідо. — « Але, що там, написав усе! Пишіть дальше! Ви маєте знаменитий хист до оповідання, пишіть! ». Такий був вердикт Франка. Добре говорити « пишіть », подумав Дідо, не кожний може мати в голові цілу бібліотеку Осолінських... Але рада Франка таки найшла послух, і так на галицькій сцені з'явився новий письменник, який, заразившись літературною бакцилею, задержав її до кінця життя.

У 1929 році Дідові влаштували ювілей 25-тиліття письменницької діяльності. Імпрези відбулися в Коломиї і у Львові. На комерсі у Львові був консул ССРСР, Лапчинський, що вітав Діда « від імені Радянської України ». Опісля Дідо згадував з несмаком промову-привіт проф. Антона Крушельницького, знаного тоді в Галичині радянофіла: « Зломи перо, ювіляте! Візьми напрямок на світле майбутнє країни Рад! ». До країни Рад Дідо ніколи не мав довір'я: « Поперше, ми ще ніколи не виграли на ніякій федерації, зачинаючи від Ягайла, а кінчаючи на переяславській угоді. Подруге, москаль завжди буде москалем, білий він чи червоний, і скорше, чи пізніше заморгне петлю, що висить нам на шиї. Потретьє, що варта режим, що обіцяє свободу всім працюючим, а рівночасно забороняє їм вірити в Бога? ». Дідове недовір'я виправдалось уже пару років пізніше. Тоді м.ін. арештовано і засуджено на 10 років і вуйка Миколу, що виїхав в Україну 1929 року, повіривши у « світле майбутнє » країни Рад.

Мій Дідо завжди був здоровий, бадьорий. Він не пив від молодих літ. Курити люльку перестав уже за моєї пам'яті. То й тяжко було повірити, коли прийшла вістка, мабуть, весною 1934 року, що Дідо перейшов операцію кишок. Це був рак відходової кишки. Остома... Якийсь невпинний оптимізм « щоб тільки та діра зрослася, а тоді... ». Дідо докінчував свою « фантастичну » повість « Знехтований шлях ». Деколи ходив на проходи. Осінню 1934 р. я ходив до гімназії в Коломиї. Що далше, Дідо все більше відпочивав у ліжку. « Левку! Зробив уже лекції на завтра? Ходи сюди, сідай і читай... ». Ми читали повісті Карла Мая по-німецьки. Час від часу Дідо переривав: « Ти зрозумів? А що то значить? Гарно. Ну, читай ще трошки! ».

Я поїхав додому перед Різдом. І тоді я Діда бачив востаннє. Наступне півріччя я перебув у Бережанах. В червні 1935 року ми відпровалили Діда на місце вічного спочинку. Спочив поряд із гробом тети Дзюні, що померла 1926 р. Похорон тривав понад чотири години. Який здвиг народа! Скільки вінків, промов! Опісля ще дописи-некрологи у всій галицькій пресі, включно з « Новою Зорею » Назарука. Потім ще поминки всюди, навіть у Кракові з ініціативи проф. Богдана Лепкого, бережанця і далекого свояка.

Яр Славутич

ПРАЦЬОВИТИЙ НАУКОВЕЦЬ

(До 60-річчя Володимира Жили)

1979 року минуло 60-річчя із дня народження Володимира Тараса Жили, професора Тексас Тек Університету в Луббоку й дуже діяльного науковця. З такої нагоди варто пригадати читачам про цю небуденну особистість.

Народився В. Жила 1919 року в м. Збаражжі у традиційній міській родині. Після закінчення польської гімназії там же, 1938 р. вступає він на правничий факультет Львівського університету, але через війну не щастить йому закінчити правничу освіту. Під німецькою займанщиною береться він за видавання журналів «Україна» і «Вояцька слава», які пропагували національну свідомість та ідею незалежності України, що дуже не подобалась нацистам.

Після війни В. Жила опинився в Австрії, де організує табір для переміщених осіб у м. Філляху, керує громадським життям і там же видає часопис «Українські вісті». У 1948 р. він переселяється з родиною до Бразилії. Тут у м. Сан Павлі, разом із іншими, редагує тижневик «Наша думка» й бере діяльну участь у товаристві «Соборність», в українському церковному житті тощо. В. Жила — дуже релігійна людина.

Прагнучи ширших обріїв для своєї різноманітної праці, 1952 р. переїжджає В. Жила до Канади, де відразу ж поринає в громадську діяльність: організовує шкільництво, дає поради вчителям народних шкіл, секретарює на четвертому Конгресі Українців Канади, редагує пропам'ятну книгу цього конгресу (1954), як також починає займатися літературною критикою. Одночасно береться він за докінчення вищої освіти. 1959 р. отримує ступінь бакалавра, а в 1962 р. — ступінь магістра в Манітобському університеті. Спеціалізуючись у славистиці, завершує свої студії 1967 р. докторатом в Українському Вільному Університеті в Мюнхені. Тема його

дисертації — «Іван Франко як дослідник церковно-полемічної літератури XVI-XVII ст. ст.».

Учителювання в середніх школах Вінніпегу, що було єдиним заробітком для утримування родини, стало для В. Жили трампліном у його педагогічній та науковій діяльності. 1963 р. впливає він на ширші води, переходить до Тексас Тек Університету, де ось уже 16 років викладає слов'янські мови, німецьку мову та порівняльну літературу. Протягом цього часу В. Жила розгорнув таку широку діяльність, що не лише догнав, а й перегнав багатьох своїх колеґ, що мали нагоду раніше включитися в педагогічну й наукову працю.

Наукова діяльність В. Жили зосереджується довкола таких трьох галузей: українська література, порівняльна література, назвознавство. Беручи участь у міжнародних назвознавчих конгресах, надрукував він немало цінних статей, переважно в англійських симпозиумах, зокрема на такі теми: антропонімія в Харківському переписі 1660 р., українські прізвища в цьому переписі, назви Дніпра та його приток, походження назви «Карпати», І. Франко як назвознавець. Це лише головніші його праці (з практичності для часопису не подаю їхні назви мовою ориґіналу).

Але найбільше проявив себе В. Жила в дослідженні української літератури. Його перу належать кілька статей про різні аспекти творчості І. Франка, зокрема «Образ Івана Вишенського в однойменній поемі» (див. «Записки НТШ»), книжка «Ідейні основи Шевченкового Гамалії» (видання УВАН у Вінніпезі), статті про українську версію Дон Жуана в творчості Л. Українки та різновид «Енеїди» в І. Котляревського (обидві англійською мовою — в «Південно-центральному Бюлетені» й «Клясичному журналі»), статті про українську радянську літературу чи критику (напр., про перекручення літературної дискусії 1873-78 рр. в радянському літературознавстві — див. альманах «Північне сьйво», 1964, кн. I), як також про нашу літературу поза Україною. Є в нього дослідження про Ф. Кафку як письменника XX ст. англійською мовою. Бібліографія наукових праць В. Жили вміщена в «Західньоукраїнському збірнику НТШ», част. I (Едмонтон, 1973). Протягом останніх шести років ця бібліографія значно збільшилась, бо наш учений не сповільнює своє багатогранне діяльність. Для його наукових праць властива метода об'єктивного насвітлення з багатою документацією, що охоплює передусім першоджерела, часто дуже рідкісні.

Особливо визначився В. Жила як редактор та упорядник англо-

мовних сипозіумів із порівняльної літератури (видання Тексас Тек Університету), яких вийшло десять томів. Тут брали участь також українські науковці з українськими темами, виводячи україніку в англомовний світ, напр., стаття про українські переклади творів Е. Гемінґвея та його інтерпретацію в Україні (автора цієї статті). Незабаром з'явиться велика двотомова публікація про Збарражчину за редакцією В. Жили. Треба згадати ще й те, що він часто поміщує в пресі рецензії на українські видання: англійською мовою в чужинецьких наукових журналах, українською — в наших щоденниках чи журналах.

Найновіший здобуток В. Жили — це його переклад на англійську мову, у співпраці з д-ром Вендрельом М. Ейкою, книжки Івана Зілінського «Фонетичний опис української мови», яка вийшла у світ заходами Українського Наукового Інституту в Гарварді. Ця праця свого часу була віхою у вивченні українських діалектів. Тепер нею можуть користуватися студенти американських і канадських університетів, що всебічно вивчають українську мову.

Своєю працьовитістю та організаційним умінням В. Жила здобув загальне визнання серед науковців. Член багатьох наукових товариств, український соборник, демократ у політичних поглядах, об'єктивний у дослідженнях, людина лагідної вдачі, інтелігент високої кляси.

Відзначаючи 60-річчя д-ра Володимира Тараса Жили, українська громада в Америці й Канаді бажає йому доброго здоров'я, довгого віку та нових здобутків у його дуже цінній науковій діяльності для добра української нації.

Уляна Климишин

КІНЦЕВА ФАЗА ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ, АБО: ЩО СТАЛОСЯ З ТРИПІЛЬСЬКОЮ КУЛЬТУРОЮ?

Трипільська культура займає цікаве та важне місце не лише в науковій літературі про передісторичні часи, але й зокрема у роздумуваннях над подіями та життям тих часів, і то, не виключно тільки серед українців. Багато причин складається на це. Серед них є довготривалість трипільської культури як теж краса й зміст орнаментів на трипільській кераміці. Та найголовнішою причиною це те, що трипільська культура займає одне із ключевих місць у дискусіях на тему етногенези народів Східної Європи та розвитку їхнього соціального й економічного устрою.

З цим останнім в'яжеться тема цієї статті, а саме питання: Чи трипільська культура вимерла, вичерпавши свою творчу енергію? Чи поселення трипільців були завойовані носіями якоїсь нової культури? Чи може, трипільська культура перемінилася в нову, або розплилася в морі скотарських культур кінця енеоліту,¹ та початку доби бронзи? Поки почнемо дискусію над кінцевою фазою трипільської культури, хочу поділитися думками про причини, чому так тяжко дати конкретні відповіді на ці питання.

В першу чергу археологи уживають слово «культура» в дещо відмінному значенні ніж воно звичайно вживане. Цитую широ-коприняту в археології дефініцію: «Культура це збір або група матеріальних виробів людини, які багаторазово знаходяться разом та все з будівлями того самого типу та з такими самими похо-

---

¹ «Енеоліт», «мідна доба»; та «пізній неоліт» це терміни на означення передісторичного періоду, коли вже були сталі поселення із відтворюючою економічною системою, та коли поселенці вже виробляли, або принайменше користувалися приладдям із міді. Вживання одного, або другого терміну відзеркалює поняття даного археолога про важливість ролі вживання цього нового матеріалу (міді) у розвитку праісторичних суспільностей та культур.

ваннями (гробами). Специфічна, але властиво довільна характеристика знарядь праці, зброї, орнаментів, домів, поховань та ритуальних предметів, вважається виявом спільної традиції, яка в'яже групу людей».²

Як бачимо, передісторичні, культури окреслюються виключно на підставі залишок матеріальної культури. Це значить, що не маємо безпосередніх даних ані про духове життя, ані про соціально-економічний устрій, ані про етнічну чи лінгвістичну приналежність даної групи людей. Далі, окреслення культур базується на зовнішніх прикметах тих виробів, домів та поховань. Таке окреслення буває довільним через те, що різниця між прикметами виробів двох, або й більше культур не все буває, дуже велика, або дуже чітка. Наприклад, кількість форм, які можна виліпити з глини є досить обмежена. Отже глечики подібної, чи навіть тієї самої форми, часто знаходяться в культурах віддалених не лише простором, але й часом. Подивімося на цю проблему з іншого боку. Кожна область України має свій притаманний збір взорів, красок та їхнього розміщення на писанці. Чи на цій підставі маємо говорити про кілька різних культур, чи маємо вважати всі ці різноманітні писанки виявом одної української культури? Якби кожний із тих різних способів укладу взорів та красок був знайдений на кераміці з іншої групи передісторичних поселень, багато археологів вважало б, що це кілька, можливо споріднених, культур. Взори на кераміці так часто застосовувано, як одинокий критерій окреслення культур, що часами здається, що це не люди, а глечики і черепки були носіями передісторичних культур.

На щастя щораз то зменшується число археологів, які відмежовують культури на підставі обмеженої кількості матеріальних виробів та їхнього зовнішнього вигляду. Паралельно зростає число археологів, що базують свої окреслення культур на підставі знахідок, які вказують на цілий комплекс способу життя та поведінки. Для цієї групи археологів найважливішим є не поодинокі знахідки, але їх розміщення, яке вказує на їх співвідношення та контекст, в якому вони були вживані. Це зосередження на повному контексті стосується не лише у вивченні предметів, але й цілої системи поселень даної культури. У цей спосіб можна висвітлити не лише повніший, але й багато певніший образ розвитку передісторичних культур.

---

² V.G. CHILDE, *Prehistoric Migrations in Europe*, Oslo, 1950, p. 2.

Все ж таки багато питань лишається нерозв'язаними. Це тому, що всі археологічні пам'ятки в першу чергу є залишками матеріальної культури. Навіть предмети ритуального вжитку є власне предметами, які, залежно від контексту їхнього вжитку, можуть мати різнорodne значення. А власне це значення є археологові рідко доступне. Отже, не диво, що археологи так часто зупиняються на відтворенні технологічного ступення та економічного устрою. Це нам найлегше. Відтворення соціально-політичного устрою це вже багато трудніше завдання. А розв'язка питань відносно значення символіки чи відносно духового життя, лежить вже у сфері спекулятивній. Багато археологів взагалі не заторкають цих питань, вважаючи, що вони лежать поза засягом наукової методи, т.зн., що немає можливості конкретно перевірити гіпотези зв'язаної з цими питаннями. Це саме відноситься й до питань етногенези та етнічно-лінгвістичної приналежності. У найліпшому випадку можна лише поставити гіпотези, які кожночасно треба перевіряти, коли приходять нові дані.

Та вернімося до трипільської культури. У дальших частинах цієї статті зреферую зміни між початковими та кінцевими фазами Трипільля й подам характеристику важніших сусідніх культур кінцевої фази. На кінець зупинюся над питанням: що сталося із трипільською культурою?

Перші трипільські поселення знайшов В. Хвойка у 1890-их роках на Кирилівських Висотах у Києві та у селі Трипільля поблизу Києва.³ З початку дослідники вважали, що трипільська культура була першою із неолітичних культур в Україні. На цій підставі виринуло питання відносно походження цієї культури. Ці питання виринули через те, що в поселеннях трипільської культури знайдено залишки вже повнорозвиненого т.зв. «неолітичного комплексу».⁴ Отже, на підставі знахідок не було можливо відтворити на місці переходу з економічного устрою, базованого на мисливстві та на збиранні диких плодів землі, на відтворюючий економічний устрій, базований на хліборобстві та на освоєнні тварин. Між археологами є прийнятим, що, коли не можна на місці відтворити еволюції даної зміни, тоді треба віднайти місце, звідки вона була імпортована. Отже, виринули питання: чи трипільську культуру прийняли ав-

---

³ Пастернак, Ярослав, *Археологія України*, Торонто, 1961, ст. 122.

⁴ У «неолітичний комплекс» входять сталі поселення, хліборобство та освоєння тварин, керамічні вироби, ткацтво, шліфоване кам'яне знаряддя, зернотерки та інші знаряддя для обробки землі та жнив.

тохтони та звідки, чи ця культура була принесена імігрантами та звідки, які були відносини між автохтонним населенням та імігрантами? Сьогодні ці питання в основному розв'язані. Перші зародки освоєння тварин (свиней та худоби) знайдено у пізньо-мезолітичних стоянках на Дністрі та на Криму.⁵ Далі, перед розвитком трипільської культури хліборобство в Україні розвинули вповні носії ранніх неолітичних культур: Бого-Дністровської, Лінійно-стрічкової, та інших.⁶ Археологи тепер вважають, що трипільську культуру розвинули автохтони між Дністром та Богом, під деякими впливами із південного-заходу. Ці впливи видно переважно у способі виробу й декорації кераміки, та в уживанні мідяних виробів.⁷

Через недавні зміни у вживанні радіовуглевої методи датування передісторичних пам'яток, початки трипільської культури тепер подається дещо раніше, около 4500 літ перед Христом. Як згадано, трипільська культура досить довготривала — два тисячоліття, до приблизно 2500 років перед Христом.⁸ Трипільську культуру ділиться на три головні фази: ранню, середню т.зв. розвинену, та пізню. Переходжу до опису характеристики цих етапів.⁹

---

⁵ TRINGHAM, RUTH, *Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe, 6000-3000 BC*, London, 1971, pp. 50-51.

⁶ *Археологія Української РСР*, том I: «Первісна Археологія». Інститут Археології Академії Наук Укр. РСР, Київ, ст. 82-145.

⁷ В.Н. Даниленко, *Енеолит України*, Київ, 1974, ст. 7-29.

⁸ S. MILISAUSKAS, *European Prehistory*, New York, 1978, p. 125.

⁹ Щоб не повторяти кожноразово, подаю тут список літератури, на якій базовано цей опис: С. БЕРЕЗАНСЬКА, Ю.М. ЗАХАРЧУК, О.М. ЛЕСКОВ, Д.Я. ТЕЛЕГІН (відп. ред.), У.Г. ШОВКОПЛЯС, *Археологія Української РСР*, том I: «Первісна Археологія». Інститут Археології Академії Наук Укр. РСР, Київ, 1974; GIMBUTAS, MARIA, *Prehistory of Europe*, part I, 1956. Mesolithic, Neolithic and Cooper Age Cultures in Russia and the Baltic Area, American School of Prehistoric Research, Bulletin Nr. 20 (Peabody Museum, Harvard University); В.Г. ЗВЕНОВИЧ, *Оборонні споруди та зброя у племені трипільської культури*, Археологія, ч. 15: 1975, ст. 32-40; О.Ф. ЛАГODOVСЬКА, *Пам'ятки усагівського типу*, Археологія, т. VIII, 1953, ст. 95-103; MILISAUSKAS, SARUNAS, *European Prehistory*, New York, 1978; J. MURREY, *The First European Agriculture*, Chicago, 1970; Т. ПАССЕК, *Трипільська Культура*, Інститут Археології Академії Наук Укр. РСР, Київ, 1941; ПАСТЕРНАК, ЯРОСЛАВ, *Археологія України*, Торонто, 1961; TRINGHAM, RUTH, *Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe, 6000-3000 BC*, London, 1971.

Ранній етап (ок. 4500-4200 до Хр.)

Поселення ранньої фази трипільської культури знайдені на території від р. Серет на схід до р. Богу і Росі, сягають на північ до верхнього Дністра та Богу. Найліше досліджені поселення над Дністром: Лука-Врублевецька, Ленківці, Солончене I, Бернове-Лука та поселення Извоаре в Румунії. Ці поселення розміщені або в самій долині ріки, або на найнижчих терасах над рікою.

Із цих поселень, лише у Луці-Врублевецькій розкрито ціле поселення. Знайдено сім пів-землянок, розміщених в ряді вздовж ріки. Натомість у Ленківцях, К.К. Черниш знайшла 15-20 хат, розміщених в коло, на вищій терасі над Дністром. Хати раннього етапу двоякі. Перші, це овальні напів-землянки. На підставі величини пів-землянок можна припускати, що в кожній мешкала одна родина. Другий рід хат це т.зв. «площадки», вповні над землею. Своїм розміром площадки є настільки великі, що в кожній могли мешкати 2-3 споріднені родини. На це вказує теж те, що кожна площадка поділена на кімнати та кожна кімната має осібну піч — або вогнище. Оборонні споруди бувають рідко, також дуже рідко побудовані оселі на природно оборонних місцях. Важне тут те, що є тут два роди хат та що люди жили, як і осібними родинами, так і сім'ями чи родами.

Мідяні вироди в цій ранній фазі є досить рідкі; це здебільшого особисті орнаменти. Часами стрічається збрарддя з міді, нпр. шила, гачки на риби, дрiт, та шпильки, а вже дуже рідко сокирки. Руда видобута з Карпат та гір Балканського півострову. Можливо, що деякі предмети імпортовані з Балкану. Спосіб виробу це обпалювання. Отже, видно, що ні обробки, ні вживання міді не були дуже розвинені. Окрім міді, для декорації вживали звірячі кості й зуби та черепашки.

Кераміка ділиться на два роди — кухонна та столова. Оба роди вироблені ручним способом та з домішкою піску у тісті. Кухонний посуд тяжкий та грубший, був вживаний при варенні та часами для переховання зерна й інших продуктів. Кухонний посуд декорований мало, врізаними зобразами або пальцевими витисками. Столова кераміка звичайно менша та більше вигладжена. Декорація столової кераміки багато старанніша; вживали теж врізаних орнаментів, як і малювання цегляною краскою між врізаними геометричними зобразами, подекуди спіралями. Видно, отже, що в ранньому етапі розписна кераміка також не була високо розвинена. Дуже цікаві з того часу є антропоморфні і зооморфні глечики.

Окрім цих фантастичних глечиків, людська та звіринна форма представлена теж у статуетках. Статуетки жінок переважають на багато статуетки звірів та чоловіків. Статуетки випалені із глини, та не дуже обережно. Голови статуеток найменш реалістично вироблені. Зооморфні статуетки представляють биків, свині, кози, собак та птиці. Вони трапляються досить рідко.

Кам'яне знаряддя вироблене переважно з кременю з місцевих покладів. Знаряддя виготовлене частинно на місцях, де видобували кремень, а вже викінчене у поселеннях. Знаряддя буває різного роду, переважають скребки, також частини серпів, сокири, мотики, шила і т.д. У кожній хаті та при майже кожній печі знайдено зернотерки. Багато знаряддя, переважно для риболовства, вироблене з костей. Оленячі роги були вживані як мотики, молотки та лопати. Зброю-наконечники, стріли і т.д. стрічасмо рідко.

Хоч, як уже згадано, хліборобство та освоєння тварин були повні розвинені, мисливство й риболовство все таки грали досить велику роль у господарстві. Між 20-60% м'яса здобували в часі полювання. Свійські тварини не дуже численні; це переважно худоба, свиня та собаки, хоч бувають вівці й кози. Вирощували чотири роди пшениці, овес та ячмінь. Спосіб хліборобства базувався на т.зв. підсічно-вогневій системі. Цей спосіб полягає в тому, що вирубується ліс, дерева спалюється на місці, вживаючи попіл, як добривач. Таке поле за кілька років втрачає свою вартість і його треба лишити під паром. Коли в даній околиці вичерпані всі поля, тоді поселення переноситься на інше місце. В енеоліті ще не були вироблені методи регулярного відживлення поля. Наприклад, не було плуга, щоб глибше зорати землю та перемішати органічну й мінеральну поживу. Також стада не були настільки великі, щоб користуватися їх гноєм. Стручкові городини вирощували, та видно у за малій кількості, щоб цілковито спинити вичерпання землі. У ранньому етапі число поселень було настільки мале, що було місце на заснування нових осель. Та пізніше населення зросло й землі почало бракувати. Поховань із першого етапу властиво нема. В деяких площадках знаходять перепалені людські кості, але їх замало, щоб могли дати повний образ похоронних звичаїв.

Підсумовуючи ранній етап Трипілля, треба сказати, що він відрізняється від попередніх неолітичних культур вживанням обпаленої міді, формою хат-площадок, розміщенням деяких осель у коло та статуетками. Видно теж зародки розписної кераміки. Економічний устрій т.зв. мішаний, базований на хліборобстві (яке

переважає), освоєнні тварин та мисливстві й риболовстві. Соціальний устрій є можливо у переходовій фазі між згрупованими поодинокими родинами та створенням родів. Про політичний устрій важко щонебудь сказати. Немає даних, що існувала політична структура поза родовою. Також немає даних на існування кляс, хіба, щоб твердити, що люди, які жили в пів-землянках бідніші ніж ті, що жили в площадках. Та цей « доказ » далеко недостатній. Хоч є деякі локальні різниці між поселеннями на території раннього Трипілля, ці різниці замалі та замало досліджені, щоб говорити про оформлення в кілька племен чи в етнічні групи.

Близькими сусідами ранніх трипільців були носії культури Гумельніца при гирлі Дунаю та Дніпро-Донецької, переважно на середній та північній частині, лівобережної України. Культура Гумельніца це найбільш північна із культур енеоліту Балканського півострова. Можливо з носіями цієї культури торгували трипільці за мідну руду та мідні вироби. З Дніпро-Донецькою культурою трипільці мали небагато зв'язків. Обі сусідні культури також рільничі; найбільша різниця це те, що люди Дніпро-Донецької культури більше полягали на мисливство й риболовство ніж трипільці. Далі, кераміка Дніпро-Донецької культури виглядає більше споріднена з культурою ямково-гребінчастою розміщеною на схід від Десни та Дону. Це важне, тому, що ямковогребінчасту культуру вважається « предком » пізніших скотарських культур.¹⁰

Середній етап (ок. 4200-3600 до Хр.)

Середній етап називається теж « розвинутим », через те, що в цьому періоді трипільська культура була в найбільшому розквіті. Поселення трипільців у цьому часі займають цілу лісо-степову смугу Правобережжя, від басейнів Пруту та Серету до Дніпра коло Києва. У лісовій смузі хліборобам було тяжко поселитися через брак чорнозему. А на степову смугу було не практично йти тому, що бракувало плуга, яким могли б перетяти густу та глибоку сітку коріння степових трав. Найбільше число поселень далі зна-

---

¹⁰ Ще згадаю, так сказати б, найближчих сусідів трипільців. Це культура Кукутені в Молдавії та східно-північній Румунії. Всі залишки культури Кукутені є настільки подібні до залишок Трипілля, що їх майже всі дослідники вважають тією самою культурою, відділеною лише кордонами, які не мали жадного значення у п'ятому тисячолітті перед Христом.

ходиться вздовж рік та — відмінно від раннього етапу — часто на високих терасах або над долиною.

Головні різниці між раннім та середнім етапом це зріст населення, збільшення числа поселень та збільшення території зайнятої трипільською культурою. Важною є також поява маркантних різниць у зльокалізованих стилях декорації кераміки, на підставі яких можна поділити середнє Трипілья на три головні райони. Далі, в середньому етапі видно розвиток металургічного ремесла та розквіт розписної кераміки.

У цьому етапі зросло не лише загальне число населення й кількість поселень але й збільшився простір поодиноких поселень. Пересічне число хат між 20-30; тому, що в кожній хаті жило по кілька родин, число населення могло доходити до 700 осіб. Хати розміщені в коло, середина якого незабудована. Деякі дослідники, нпр. Тринггам, припускають, що в середину поселення зганяли худобу. Деякі поселення, переважно на південно-західній частині, були обведені ровами. Ці рови бувають до 5м. широкі на горішній частині та 2.5м. глибокі. Багато дослідників, в тому всі советські археологи, вважають, що це рови оборонні, базуючися на тому, що багато поселень положені на природно укріплених місцях.

Хати цього етапу це переважно площадки. Вони бувають досить великого розміру, до 150м². В такій хаті могло жити по п'ять родин, або 25-ро людей. Майже всі площадки переділені на кілька кімнат, кожна з яких має піч та всі господарські приладдя. У такій кімнаті часто є підвищене місце в одному кінці, коло якого є піч, зернотерка та інше знаряддя пов'язане із приготуванням їжі. Окрім підвищення буває також округлий або хрестоформний т.зв. жертівник, який також дещо підвищений. Багато з тих статуєток, які знаходять у хатах, є коло й у печі, або на підвищеннях, або коло жертівника.

Металургія середнього етапу високо розвинена. Руду далі добувають із Карпат та гір Балканського півострова. Окрім обпалення металю, вживали також спосіб вилиття у формках. Лиття металю дійшло до того ступеня, що виробляли аляж із срібла та міді. Також лили золото. На деяких поселеннях знаходять печі для обробки металю. У цьому етапі почали виробляти наконечники стріл та списів із міді. Стрічається теж дуже притаманні для енеоліту Східньої Європи дволезові сокири, т.зв. сокири-мотики. Не є певним, чи їх вживали, як зброю, чи як знаряддя праці.

Як згадано, на підставі кераміки територію середнього Трипілья ділять на три області: Подністров'я, Південне Побожжя та

Середнє Подніпров'я. Головні оселі Подністров'я це Незвисько, Солончене II. На Південному Побожжі це Сабатинівка I та Володимирівка. На Середньому Подніпров'ї найліпше вивчена Коломийщина II. Різниця в кераміці це число фарб, якими розмальована поверхня посудин. На Середньому Подніпров'ї вживали переважно чорну краску, та тут розписної кераміки відносно мало. На Подністров'ї знаходять червоно-чорний та три-кольорний посуд, а на Південному Побожжі переважають посудини розписані трьома фарбами. Орнамент складається з різних геометричних wzorів, переважно спіраль, меандрів та вісімки. Найчастіше на Подністров'ї між геометричними wzорами розміщені постаті жінок і зображення биків та інших звірів. На Південному Побожжі часто видно заглиблений орнамент, в який впущена фарба. Окрім грушовидних та майже сферичних глечиків, найцікавіші т.зв. «бікони́чні». Примінення цих глечиків незнане, можливо ритуальне. Кухонний посуд прикрашений врізаним орнаментом. Цікаве те, що починається вживання черепашок, як домішку до тіста. Це практиковане головно носіями Середньо-Стогівської культури на Лівобережжі, до яких повернемо пізніше. На деяких поселеннях (нпр. Жванець) знайшли велике число гончарських печей. На цій підставі можна вважати, що мешканці деяких поселень спеціалізувалися у гончарстві та торгували своїми виробами. На жаль, ще не досліджено, чи інші поселення спеціалізувалися в інших ремеслах.

Статуетки середнього етапу досить реалістичні, хоч все таки стилізовані. Переважають статуетки жінок. На відміну від ранніх, вони стрункі та часто розмальовані. Бувають також зооморфні статуетки, переважно бика.

Кам'яне знаряддя подібне до того, що в ранньому етапі. Різниця та, що багато частіше знаходять наконечники стріл. На Подністров'ї знайдено кілька крем'яних шахт (штольнь), які зачисляються до найраніших в Європі. Економічний устрій також подібний до раннього етапу, лише що, очевидно, через зріст населення мусіла зрости й продукція. Можливо, тому власне поселення знаходяться на плавах над ріками, де більший простір. Хоч зросли стада, все таки перевагу в харчуванні мали рослинні продукти. Найважливішою твариною це худоба. Важливість полювання зменшилася, можливо також через зріст населення. Хліборобство було орним, але вживали рід плуга, який не є дуже ефектовний, спеціально на степу.

Відкопаних поховань далі дуже мало. Жадного трипільського цвинтаря ще не знайшли. В. Хвойка твердив, що в середньому

Трипільці на Коломиїщині II практикували трупоспалення та поховання в урнах під долівками площадок. Думки дослідників на цю тему дуже розбіжні тому, що бракує даних на певні твердження.

Підсумовуючи, в середньому етапі Трипільця видимо зріст населення та збільшення території. Все ж таки трипільські поселення положені лише в лісостеповій смузі, а не на степу. Треба також завважити, що поодинокі села правдоподібно довше-тривалі ніж у ранньому етапі, можливо тому, що переважно розміщені над долинами, де є більший простір землі. Хоч збільшилося число наконечників стріл та поселень на укріплених місцях, то ці явища не так легко інтерпретувати.

Як згадано, середній етап називається «розвинутим». І справді, коли уявляємо собі типові залишки Трипільця, то саме думаємо про кераміку й інші знахідки цього етапу. Але вагнішим тут те, що в цьому етапі устійнився соціальний устрій. Це видно по тому, що вигляд хат і поселень не є такий різноманітний, як у ранньому етапі та не змінюється, лише удосконалюється аж до кінцевої фази. На підставі площадок та їх поділення на осібні кімнати, кожна з власними господарськими приладами, можемо сказати, що головною клітиною соціального устрою були не осібні родини, а цілі роди. Ще не видно жадних різниць у економічному або соціальному становищі, ні між мешканцями поселень, ні між поселеннями. Одинокі різниці, які бачимо між поселеннями, це різниці у величині та спеціалізації. Різниці у величині не конечно зв'язані із різницею в економічному чи соціальному становищі. На такі різниці вказує можливість, що деякі села спеціалізувалися у даних виробках і через це могли збагачуватися торгівлею. Та докази на це наразі рідкі й неясні. Бракує також доказів на існування зцентралізованого політичного й релігійного життя. Щодо першого, не відкопано жадних залишок, які вказували б на правління над групою провідних членів роду. А щодо релігійного, то пригадаймо собі, що в кожній кімнаті знайдено статуетки та т.зв. жертівники, а поза ними не знайдено інших ознак релігійних обрядів, окрім поховань. Лишається теж до розв'язання питання, як інтерпретувати те, що на підставі кераміки територію середнього Трипільця можна поділити на три головні групи.

Сусідами в часі середнього етапу були носії культур Тиса-Польгар на південний захід, пізньострічкової на захід та північний захід, дніпро-донецької III та ямково-гребінцевої на північ та північний-схід і середньостогівської на схід та південний-схід. Найбільші подібності, особливо культові, економічні та технологічні, є між

культурами Тиса-Польгар і пізньострічковою та трипільською. Між цими культурами були торговельні зв'язки: трипільці діставали від тих сусідів мідну руду, подекуди й мідні вироби; а чим вимінювали, неясно. Культури дніпро-донецька III та ямково-гребінцева мали цілком відмінні від трипільців кераміку та ритуальні знаряддя, мало розвинене хліборобство та спеціалізувалися в риболовстві й полюванні. Можливо, що трипільці торгували з ними різними продуктами, але докази на це не дуже певні. Для цієї статті найбільше важною й цікавою культура середньо-стогівська.

Середньо-стогівська культура однозначна середньому та першій частині пізнього етапу Трипільля. Поселення цієї культури сконцентровані на степу по обох боках Дніпра. Советські археологи вважають, що носії цієї культури були скотарями, впровадили вживання т.зв. шнурового орнаменту на кераміці та були одною з основних груп індо-європейців.

Середньо-стогівську культуру ділимо на два етапи. Поселення раннього етапу, досить малі, знаходяться переважно на скелистих берегах рік та на островах. Хати, це напів-землянки, в яких мешкали поодинокі родини; хати розміщені переважно рядами. Металевих виробів мало, це переважно малі, особисті орнаменти. Кераміка виліплена з тіста з домішкою черепашок та піску. Найбільш поширена форма це гостродонний горщик. Орнамент на посудинах, це переважно врізані та втиснені лінії та чертки. Бувають статуетки жінок та звірів. Статуетки жінок, яких відносно мало, дуже схематизовані; статуетки звірів більш натуралістичні. Між кам'яним знаряддям часто бувають наконечники списів та стріл; рідше буває знаряддя для виготовлення рослинних продуктів, зернотерки і т.п. Взагалі доказів на розвинення хліборобства дуже мало. Виглядає, що у харчуванні переважали м'ясні продукти на передовсім освоєна худоба. Поховань, т.зв. цвинтарів, знайдено багато. Поховання переважно поодинокі, в ямах, часами під камінними закладами. Із небіжчиками клали в землю глечики та інше знаряддя. Тому, що деякі з поселень та цвинтарів знайшли над шарами, в яких були залишки культури дніпродонецької II, вважається, що носії середньо-стогівської культури витиснули носіїв дніпро-донецької культури на північ. З цього видно, що носіїв середньо-стогівської культури вважають не автохтонами, а мандрівниками із сходу.¹¹

¹¹ Із заходу вони не могли прийти з двох причин: 1) на заході були розташовані трипільці та 2) середньо-стогівська культура споріднена формою кераміки із культурами східними та північно-східними.

Пізний етап, т.зв. дереївський, різиться від раннього переважно під двома аспектами: освоєння коня та вживання шнурового орнаменту на кераміці. Поселення в цьому етапі положені в долинах та дещо більші ніж у ранньому. Хати дальше однородинні-півземлянки. Металеві й кам'яні вироби, як і статуетки подібні до тих у ранньому етапі. Велика кількість знаряддя є з костей та рогу. Форма посуду не змінється, все ще переважають гостродонні горщики з високим вінцем. Хоч продовжують вживати врізаний та втиснений орнамент, часто вживають теж шнуровий орнамент, т.зн. лінії довкруги горщика та у формі ялинки зроблений втисненням шнура у ще невипалену глину. Цей спосіб орнаменту є притаманний кераміці переважно скотарських культур пізнього енеоліту та бронзового віку. Поховання цього етапу подібні до раннього, отже поодинокі в ямах, часами під кам'яною закладкою, але без насипу. Скелети часто посипані охрою. Бувають також ритуальні поховання свійських тварин, коня та собаки. Як вже згадано, у поселеннях середньо-стогівської культури знаходяться найстарші кості освоєного коня. Взагалі кінь був дуже важним у житті цієї культури: з усіх розкопаних костей тварин, 83-96% належить свійським тваринам. Із цих 50-60% є кінські, около 20% бика, та лише менше, як по 10% свиней і дрібної рогатої худоби (овець і кіз). Окрім скотарства, носії середньо-стогівської культури займалися риболовством та збиранням черепашок. А хліборобство було слабо розвинене.

Советські археологи мають рацію, коли твердять, що освоєного коня та шнуровий орнамент у Східню Європу впровадили середньостовігці. Їх вважають однією з основних груп індо-європейців, тому, що вважають їх предками або спорідненими з носіями скотарських культур із курганными похованнями (т.зн. під насипом). Носії цих культур (ямна, катакомбна, зрубна, шнурова та скитська), між іншим, вважають індо-європейцями, які із степу на північно-східнім побережжі Чорного Моря помандрували, завойовуючи автохтонні культури, на території нині замешкані вживачами індо-європейських мов. Питання про походження індо-європейців дуже складне й далеко ще не розв'язане. Не місце в цій статті в нього входити, хоч воно пов'язане із зникненням трипільської культури та етногенезою народів Східньої Європи. Тут лиш пригадую сказане на вступі про труднощі зв'язані з ідентифікацією передісторичних культур з етнічними чи лінгвістичними групами. Я вважаю, що рівняння черепків із мовами є в найліпшому випадку спекуля-

цією, тим більше небезпечною, що вона часто зв'язана з сучасною політичною ситуацією.

Питання щодо відношення між трипільцями та середньо-стогівцями ще не цілком розроблене. Можливість існування торгівлі базується на трипільській кераміці, яку знайдено в середньо-стогівських поселеннях. Вплив середньостогівців на трипільську культуру базується на вживанні черепашок у керамічному тісті на південно-західній території середнього Трипілья. Те, що відносини не все були мирні базується на збільшенні наконечників стріл, бойових сокир та укріплених поселень у середньому Трипільлі. До цього питання повернемо ще в останній частині статті.

Пізній етап (ок. 3600-2500 до Хр.)

Як і оба попередні етапи, цей останній ділиться на два періоди. Це важне тому, що зміни у соціальному та економічному устрою припадають на другий період цього етапу. Перший період подібний до середнього етапу, але з деякими важними різницями.

Поселення першого періоду пізнього етапу можна поділити більш-менш на ті самі групи, що поселення середнього етапу: Подністров'я, Побожжя та Подніпров'я. Поселення розложені в різних топографічних умовах, та переважають ті, що положені на високих терасах рік або над ярами. У цьому періоді повертаються знані із раннього етапу напів-землянки (нпр. Солончени II) та уклад жител у ряд замість у коло (нпр. Кунисівці).

Найбільше цікаві поселення ті, які знайдено недавно на Уманщині при допомозі аерофотознімок. Хоч ці поселення ще не цілком розкопані, на підставі знімок та слідів забудовань на поверхні можна устійнити, що число будівель доходить до 3000. Отже дослідники припускають, що число населення могло доходити до 15.000.¹² Найбільші поселення це Майданецьке, Доброводи та Таллянки. Далі на підставі знімок знайдено понад 250 поселень на самій Уманщині. Не певне ще, що всі ці поселення належать до цього періоду. Якщо так, то кількість поселень є справді несподіваною та цікавою, беручи до уваги обставини пізнього енеоліту.

Металеві вироби з цього часу чомусь досить рідкісні. Цікавим

---

¹² Хоч число населення велике, то ще завчасно говорити, що це міста. Міста характеризовані не лише кількістю населення, але й установами, на які в цих поселеннях наразі бракує доказів.

та важним є те, що мідь у тому періоді імпортована з Кавказу, а не з Карпат та Балкану, як у ранньому та середньому етапі. Приладдя із кременя, каменя, кости та рогу подібні до тих із середнього етапу. Появляються кінджали з кости. Кераміка цього першого періоду досить відмінна від середнього етапу в усіх околицях менше стрічається росписну кераміку, зате зростає кількість кераміки із врізаними та втисненими зображеннями. Взорні, навіть на розписній кераміці, бувають переважно прямокутні геометричні, отже зазначає вживання спірального мотиву.

Статуетки далі представляють переважно жінок та звірів (хоч на Подніпров'ї майже нема зооморфних). Стоячі жіночі постаті менше реалістичні ніж сидячі. Обидві бувають мальовані, декоровані врізаним орнаментом, або взагалі не декоровані.

Інформацій про поховання із того періоду є дещо більше ніж із попередніх. Далі знаходять сліди тілоспалень у площадках. Крім цього частинно розкопано цвинтар коло поселення Чапаївка на південь від Києва. Місце, на якому знайшли поховання прилягає до поселення, але всі 31 ям є поза поселенням. Всі поховання є в ямах без насипів. Всі небіжчики поховані із знаряддям або керамічними посудинами. На підставі цих гробних дарів не видно між похованими жадних різниць у соціальному становищі. Малий відсоток скелетів вказує на помазання померлих червоною вохрою.¹³

У другому періоді пізнього етапу поселення просуваються в досі незаселені ними території: на Лівобережжя коло Києва, на східню Волинь та на степ на нижньому Подністров'ї та Побожжі. З того часу постає дуже гостра різниця між лісо-степними та степовими трипільцями. Гострість різниці настільки помітна, що деякі археологи вважають, що степовий варіант трипільської культури взагалі немає прямого відношення до головного кореня культури, а становить цілком нову культурно-етнічну групу.¹⁴ Різницю між лісостепними та степовими трипільцями видно в положенні поселень, у формі хат та їх розміщення в поселеннях, у похованнях, в економічному устроєві та у знаряддях.

Лісо-степні поселення другого періоду пізнього етапу трипільської культури діляться на такі групи:

---

¹³ В.Д. Круц, *Трипільський могильник з обрядом тілокладення поблизу Києва*, Археологія, ч. 15: 1975, ст. 41-50.

¹⁴ С.С. Березанська та інші, *цитована праця*, стор. 178.

вихватинська середнього Подністров'я,
кастрівська середнього Подністров'я та верхнього Побожжя,
городська на східній Волині та
софіївська на Київщині.

Хоч ці групи різняться між собою, подаю їх загальну характеристику, підкреслюючи ті риси, якими різняться від усагівської групи на степу. В загальному, лісо-степні варіанти в більшій мірі задержують черти раніших етапів Трипілья, ніж степовий варіант.

Більшість поселень лісо-степних варіантів цього останнього періоду Трипілья розташовані на високих терасах та над ярами-балками. Поселення часто фортифіковані природними спадами берегів та ярів або ровами, подібно до поселень середнього етапу. Але треба тут зазначити, що у статті Збеневича зі всіх поселень згадано лиш одне софіївського типу (Козоровичі), в якому досліджено оборонні рови.¹⁵ На цій підставі треба осторожно ставитися до часто поданого твердження про потребу укріплення поселень кінцевого Трипілья перед нападами степових кочовиків. Незаперечним лишається факт, що поселення знаходяться на природно укріплених місцях. Але поселення могли бути побудовані на цих місцях із мотивів не зв'язаних з обороною.

Поселення бувають менші ніж у середньому етапі та першому періоді пізнього. Навіть на Уманщині великі поселення, згадані вище, тепер незаселені. На їх місце приходять досить малі поселення й виглядає, що ті поселення були досить коротко замешкані. Цю зміну можна різно інтерпретувати. Можливо, що хліборобська система не могла на довгий час утримати таку кількість населення. Або можливо, що соціальна структура потрібна для співжиття такої кількості людей не виробилася й поселення остаточно розпалося на менші групи. І також можливим є, що степові кочовики відіграли якусь роль в цій зміні. Хати бувають напівземлянки й площадки, та останніх відносно менше. Далі, хати розташовані не великими колами та еліпсами, як колись, а переважно рядами.

Як у першому періоді, мідь імпортували з Кавказу. На середньодністровських та волинських поселеннях знайдено мало виробів із міді. На софіївських знайдено зброю і знаряддя праці. У софіївських поселеннях знайдено також вироби із балтицького янтару. Присутність янтару та більша кількість мідних виробів вказує

---

¹⁵ В.Г. Збеневич, *цитована праця*, стор. 33.

на те, що київські поселення брали жвавішу участь у торгівлі ніж дністровські та волинські. Інвентар кам'яного знаряддя лишився подібний до раніших періодів трипільської культури, лише що у софіївських поселеннях знайдено кам'яні бойові сокири. У всіх варіантах лісо-степового Трипільля цього періоду є мале число розписної столової кераміки. Переважає кухонна посуда, якої мале число є декороване шнуровим орнаментом. Також зникають при-таманні Трипільлю грушовидні горщики, а на їх місце приходять округлі амфори. Часто зустрічаємо керамічні пряслиці та грузила. На Волині, пряслиці є декоровані врізаними орнаментами. У всіх лісо-степних поселеннях знайдено стилізовані жіночі статуетки. Господарство лісо-степних трипільців цього періоду є мішане. Хліборобство далі відіграє важну роль, та значення скотарства зростає. Стада складаються з великої та дрібної рогатої худоби, свиней та коней. Свині відіграють менше важну роль ніж у попередніх періодах, а за те дрібна рогата худоба дещо більшу. Ця роль дрібної рогатої худоби позначена також у розвитку ткацтва. Коней у стадах відносно мало, немає наразі слідів вживання возів.

Поховання знаходимо у формі тілопокладень і тілоспалень. У софіївських поселеннях знаходяться тілоспалення в урнах. На Київщині тілопокладень із цього періоду наразі ще не знайдено. Кілька тілопокладень знайдено на Волині. Деякі із них обведені кам'яними плитами (кромлехами), та без насипів. Бувають також дольмени. На середньому Подністров'ї розкопано могильник Вихватинці. Тут знайдено кілька десятків тілопокладень. Всі вони у ямах, скорчені на лівому боці. Гробний інвентар складається переважно з розписної кераміки, на відміну від поселень. Буває також кухонний посуд декорований шнуровим та штамповим орнаментом. Хоч всі гробні ями без насипу, деякі обведені кромлехами. Майже всі дослідники вважають, що на вихватинському могильнику немає доказів на різниці в соціальному становищі померлих. Але мені видається, що на підставі того, що деякі ями обведені кромлехами, а деякі ні, таки можна говорити про соціальні різниці.

Як вже згадано, на степу наразі виділено лиш один тип — уса-тівський — другого періоду пізнього етапу трипільської культури. Цей степовий варіант кінцевого Трипільля є найбільше відмінний від усіх інших і попередніх та найбільше подібний до степових культур північно-східного Причорномор'я. Усатівські поселення знаходяться на степу на нижньому Подністров'ї та Побожжі. Вони розташовані на високих берегах рік та лиманів. Хати є переважно одностовпні з легкого матеріалу та надземні. На поселенні Усато-

во-Великий Куяльник знайдено залишки кам'яних будівель, які недостатньо досліджені.

У двох усатівських поселеннях (Маяки та Фолтешті) розкопано оборонні рови. Цікаво, що у Маяках оба роби були закопані заки поселення ще було заселене. Хто їх закопав та чому? Взагалі, тут є та сама проблема, що заторкнена в дискусії оборони лісо-степних поселень цього етапу. Дослідники твердять, що «Характерною рисою поселень усатівського типу слід вважати наявність глибоких ровів, що їх оточували».¹⁶ Але в літературі згадано лише два поселення, в яких досліджено ці рови (як сказано, Маяки та Фолтешті). Подібна проблема із зброєю. Збільшується число мідних ножів-кинджалів. Із першого періоду пізнього етапу знайдено три в поселеннях на Румунії. Із усатівського періоду знайдено 17, всі в могильниках.¹⁷ Так число збільшилося, але воно все ж таки дуже мале. Знайдено також кістяні кинджали. Окрім цього збільшилося знову число кам'яних наконечників стріл та списів. Але списи й стріли вживається також і при полюванні, яке все ще було важним.

У поселенні Усатово-Великий Куяльник знайдено залишки металургічних варстатів. Мідь правдоподібно спроваджували з Кавказу. Зв'язки усатівських поселень із кавказькими видно також у присутності т.зв. мікролітичного крем'яного знаряддя, подібного до знаряддя знайденого в Майкопі на південь від ріки Кубань.

Менше як 12% кераміки усатівського типу це кераміка розписна. Переважає кухонний посуд із домішкою товченої черепашки в тісті та декорований шнуровим та врізаними геометричними орнаментами. Часто знаходяться керамічні пряслиці та грузила до ткацьких варстатів. Усатівські статуетки є дуже цікаві, майже дивовижні. У них схематизація доведена до абстракту. Статуетки мають кубічну підставу, над якою зноситься «шийка» або «тулуб», а на кінці кнопка-голова. Ці статуетки декоровані врізаним орнаментом, але без зазначення черт лица або частини тіла. Очевидно, що питання про статеву приналежність цих статуеток лишається нерозгаданим. Окрім статуеток знаходять також кубики без шийки та кнопки. Із зооморфної плястики переважають зображення бичка. Цікаво, що ще наразі не знайдено зображення коня.

У господарстві переважає скотарство. Склад стада подібний до лісо-степних, лише, що свиней дуже мало, а зате більше коней.

---

¹⁶ С.С. Березанська та інші, *цитована стаття*, стор. 187.

¹⁷ В.Г. Збенович, *цитована стаття*, ст. 37-39.

Хліборобство виглядає менше важним. Важну роль відіграло риболовство та полювання. Високо розвиненим було ткацтво. Варта щераз згадати про металургійні варстати. Вони, можливо, вказують на виділення спеціалістів, які весь час присвячували ремеслу, а не брали участі в хліборобстві чи скотарстві. Розвиненою також була торгівля, переважно із культурами північно-східнього Причорномор'я та північного Кавказу.

Знайдено два роди усаївських поховань. Одна група це тілопокладення в ямах без курганів і кромлехів із малим гробним інвентарем. Друга група, це багаті поховання під насипами-курганами часто обведені кромлехами. З цими тілопокладеннями знайдено багатий гробний інвентар включно із статуетками, мідними кинджалами та керамічним посудом. Найбагатші поховання чоловічі, а не жіночі. Часто бувають у могилах ями із по жертвами — кераміка, знаряддя або звірі. В одній могилі буває 1-5 поховань. Ці могили вказують не лише на існування багатшої верстви населення, але і на спроможність цієї групи зорганізувати спорудження могил та кромлехів, вклад праці в яких був відносно великий.

Підсумовую: В часі останнього етапу трипільської культури видимо кольосальні зміни не лише в господарській системі, але й у соціальному устроєві. Під кінець середнього розвиненого етапу, трипільці були переважно рільниками, між якими не було якихсь спеціальних соціально-економічних різниць. В часі останнього етапу передусім постають дві дуже відмінні групи населення: лісостепові та степові. У лісо-степових господарство базоване на рільництві переходить у т.зв. мішане, в якому важну роль відіграє скотарство. Далі населення лісо-степу переходить фазу скупчення населення в досить великих поселеннях, які згодом у кінцевому періоді замінені малими, коротко тривалими поселеннями. Окрім обведення деяких поховань кромлехами, властиво нема доказів на вирізнення соціальних шарів або на створення політично-релігійної еліти. Натомість на степу є на це докази. Передусім, господарство мешканців усаївських поселень базоване на скотарстві, що вже само по собі вносить зміни в розподілі праці та організації цілого способу життя. Подруге, з усаївських металургійних варстатів можна припускати, що існувала спеціалізація в роботі. А це означає, що була надпродукція харчів та система обміну продуктами різних галузей економічного життя. Потретє, різниця між бідними та багатими похованнями вказує на соціальні різниці між населенням. Ці поховання вказують також, що провідну роль в соціальній структурі грали мужчини. Самі могили вказують на зародки по-

літичної централізації. Як уже згадано, саме спорудження могил та кромлегів вимагало зорганізованої праці, подібно — та, очевидно, на далеко меншу скалю — як збудування пірамід. Далі виглядає, що до могил поверталися на відправлення певних обрядів пов'язаних із померлими. На це вказують такі дані: 1) більше, як одне поховання в могилах, 2) ями із пожежними вкпані в могили після їхнього спорудження, та 3) знайдено в одній могилі гріб мужчини, до якого пізніше спущено тіло жінки.¹⁸ Можливо, що в усатівських могилах, подібно до скитеських, ховали вождів-царів.¹⁹ Доречна тут інтерпретація подібних споруд в Англії, на підставі етнографічних та історичних даних про племена із політичною системою, базованою на особі вождя (chief). У цих племенах, усі члени племена зїжджаються коло могил вождів, не лише щоб віддати пошану померли вождям, але щоб своєю співучастю в цих обрядах зазначити свою приналежність до племена. Збір усіх членів племена при цих обрядах немов відновляє соціяльний факт існування племена та його єдності. Самі могили є немов символом існування й єдності цих суспільностей.²⁰ І, вкінці, хтось відправляв ці обряди. Отже, можна припускати, що або самі вожди їх відправляли, як часами буває, або була група жерців-священиків.

На сході, сусідами в останньому етапі були носії культур середньо-стогівської, « Михайлівка », ²¹ та ямної. Про середньо-стогівську культуру на середньому та нижньому Подніпров'ї вже була мова. Вона тривала впродовж середнього етапу та першого періоду пізнього етапу Трипілья. Не дуже ясним є хронологічне положення культури « Михайлівка ». У деяких поселеннях її знаходимо над шарами середньо-стогівської, з інших даних виходить, що « Михайлівка » синхронна культурі середньо-стогівській. Отже, не певним є чи культура « Михайлівка » тривала через оба періоди пізнього Трипілья, чи лише в часі другого періоду.

Є багато подібностей між культурою « Михайлівка » та усатівським варіантом трипільської. Поселення михайлівської також положені над високими берегами або на горбках над ярами на нижньому Подніпров'ї. Поселення невеликі з одно-родинними землянками. Кераміка представлена переважно плоскодонними горщи-

---

¹⁸ О.Ф. Лагодовська, *цитована стаття*, стор. 100.

¹⁹ HERODOTUS, *The Histories*, Translated by A. de Selincourt, Penguin Books, 1954, pp. 264-265.

²⁰ RENFREW, COLIN, *Before Civilization*, New York, 1973, pp. 120-166, 214-247.

²¹ Повна назва цієї культури: Культура типу нижнього шару Михайлівки.

ками, які слабо декоровані шнуровим або штамповим орнаментом. Про статуетки згадки нема. В економічному житті головну роль відіграло скотарство. З усіх звірячих костей 87-95% це кістки свійських тварин, з яких найбільше чисельна це дрібна рогата худоба. На різництво доказів властиво нема. Поховання бувають під кромлехами з насипом або в кам'яній скрині в ямі без насипу. Тому, що михайлівських поховань та поселень наразі знайдено дуже мало, тяжко зробити якісь висновки про політичну чи соціальну структуру, чи навіть торгівлю. Залишки цієї культури досить подібні до залишок культури ямної, отже можливо, що були подібності і в інших аспектах, нпр. соціальному устроєві.

Для цієї теми найважливішими сусідами кінцевого Трипілля це носії т.зв. «ямної» культури. Назва походить із форми поховань у ямах, які не вистелені ані каменем ані деревом. Ямна культура властиво вже належить до початку бронзового віку. Але в деяких поселеннях, напр. у Михайлівці, знайдено пізньотрипільську кераміку разом із ямною. Ямну культуру деякі археологи виводять із ямково-гребінчастої культури (між Дніпром та Волгою в часі раннього та середнього Трипілля). Можливо, що ямна культура споріднена із середньо-стогівською та «Михайлівкою». Із ямної культури виводять культуру катакомбну бронзового віку та культуру зрубну на зрубежжі бронзового та залізного віку. А зрубну культуру часто уважають безпосереднім предком скитів. Отже, ямна культура має одне із ключевих місць у питаннях про розвиток скотарських-войовничих племен та про етногенезу народів східної Європи, та взагалі індоевропейців.²²

Залишки ямної культури подібні до середньо-стогівської та культури «Михайлівка». Поселення розташовані на високих плаях рік у природно укріплених місцях. Поселення переважно малі й тимчасові, але бувають і досить великі й сталі. Горішні шари поселення «Михайлівка» вказують на досить велике поселення обведене ровом та кам'яною стіною. Знайдені ступки та ковадла вказують на вироблювання металевих знарядь та орнаментів. Руда переважно привезена із Кавказу. Кераміка ямної культури декорована переважно шнуровим орнаментом. Глечики бувають плоскодонні (як трипільські), а також і гостродонні. Про статуетки згадки нема. Поховання є двоякі: плоскі, т.зн. не насипані, ями, поде-

---

²² Термін «ямна культура» можна вживати як загальний на окреслення всіх цих культур степової смуги, які мають поховання в могилах, від кінця неоліту аж до половини залізного віку, т.зн. перед скитами.

куди прикриті камінними плитами та під курганами. Майже всі могили-кургани мають, як основні так і впуцнені ями. Це вказує на вживання цих могили через довший протяг часу, можливо родами. Всі кістяки мають залишки вохри. Про рільництво є мало згадки в описах ямної культури, зате скотарство все підкреслене. Із усіх костей тварин, до 90% це свійські. Із цих: 38% – худоба (між тим і бики), 32% – вівці та кози, 17% – коні. Коней буває більше, до 70%. Цікаве те, що в одному із поселень (Сторожева Могила) знайдено залишки дерев'яного воза. Очевидно маючи віз, носії ямної культури могли і торгувати і кочувати на великому просторі. Залишки ямної культури знайдено від Дунаю до Оренбурзької області у лісостеповій, як і степовій смузі.

Заки приступимо до заключень, подам ще характеристику т.зв. шнурової культури. Значення тієї культури подібне до значення ямної культури. Термін «шнурова культура» часто уживають на окреслення всіх скотарських культур Середньої та Східньої Європи від кінця енеоліту через цілий бронзовий вік. Важні ці культури між іншим тим, що багато археологів вважають, що носії цих культур це скотарі, індоевропейці, які примандрували в лісостепову смугу Середньої та Східньої Європи із степів північно-західнього Причорномор'я. Отже, культури шнурові та ямні тісно споріднені. Деякі археологи виводять шнурову культуру із ямної. Головна різниця між цими двома культурними групами це те, що носії культури ямної жили на степу, носії культури шнурової жили в лісостеповій смузі. Через це, очевидно, є різниця в господарстві: носії шнурової культури більше займаються управою рільлі, ніж носії ямної культури; дальше, носії ямної культури більше кочують ніж носії шнурової культури.

Крім скотарства та шнурової кераміки, притаманні риси шнурової культури це: вживання бронзи та виріб чотирикутних у розрізі крем'яних сокир.²³ Поселення шнурової культури коротко тривали з малими надземними куренями. Поховання переважно в курганах-могилах. Треба зазначити, що є велика різниця між багатими та бідними похованнями. Із гробних дарів видно, що найважливішими членами суспільства були воїни-ватажки.

---

²³ Через це ці культури подекуди називають «культурами боввих сокир».

Заклучення

Ми переглянули головні етапи трипільської культури, їх варіанти та сусідні культури. Які зміни перейшла трипільська культура за час її існування протягом мідної доби-енеоліту?

1. Розвинулася техніка обробки металу, спеціально міді. Це є важна технологічна зміна, яка за собою потягає далекоюсяжні соціальні та політичні зміни. Це тому, що металургія, почавши від здобуття руди до остаточної « продажі » готового продукту, затруднює багато різних спеціалістів-майстрів та поширює міжкультурні торговельні зв'язки. Координація цих усіх людей та діяльностей вимагає до певної міри сцентралізованого політично-соціального життя, шонайменше на рівні племінного роду із ватажком на чолі. З початку Трипільля на існування ватажків немає доказу.

2. Змінилася господарська система з такої, де переважає обробка землі, в таку, в якій скотарство є принайменше таке важне, як рільництво, як не більше. Чому саме? На це складається кілька причин. Поперше, через зріст населення та вичерпання плодючості землі, деякі трипільці почали пересуватися у степ. На степу їм було легше випасати худобу ніж управляти рілляю; також на степу, спеціально над лиманами, були більші можливості на риболовство та мисливство ніж у лісо-степовій смузі. Подруге, на степу трипільці стрінулися із скотарями середньо-стогівської та ямної культури. Ці культури належать до групи культур, які неолітичний комплекс розвивали спочатку на підставі скотарства радше ніж рільництва. Потретє, у лісо-степовій смузі худоба почала грати головну роль через потребу гною та винахід плуга й воза. Через зріст населення, щораз менше було можливостей переносити оселі на нові поля й щораз менше землі могло лежати під паром. Отже, щораз більше був потрібний гній і худоба. Але за те треба було мати до диспозиції пасовиська й пашу. Збільшується змагання за землю. А це також сприяє зростові централізації сил під проводом ватажка.

3. Зміни у транспортації уможливили вживання більшого простору даною групою кочовиків. Маю на думці освоєння коня та виплекання їздних коней, як і винахід воза. Опісля легше було кочувати цілими родинами, а спеціально можливо було на довшу віддаль провадити торгівлю.

4. Перехід деяких груп трипільців у степ теж сприяв розвиткові торгівлі. Ще Т. Пасек вважала, що Усатово це торговельний

центр, де торгували сіллю, м'ясом та рибою, мідяними виробами та шкірами й тканинами.

5. Зріст (розвинення) торговельних зв'язків витворив між-культурні зв'язки. Також прискорив темпо змін через частіші виміни сирівцем, продуктами та думками зі сусідами, чи навіть з дальшими чужинцями.²⁴

6. В часі трьох етапів трипільської культури бачимо щораз гостріше вирізнення етнічних груп. В часі першого етапу, етнічних груп вирізнити неможливо. В другому етапі археологи відділюють три групи на підставі малих різниць у кераміці. В третьому етапі можна відділювати групи не лише на підставі кераміки, але й на підставі різниць у господарстві. Далі, різниці між етнічними групами кінцевого Трипілля видні також в тому, що усатівська група має більше зв'язків із «східними культурами» ніж лісостепові групи Трипілля. Ці зв'язки видні в міді, імпортованій із Кавказу, та вживанні керамічних форми подібних до культур північно-східного Причорномор'я.

7. Головною соціальною зміною це зміна в «клясовій» структурі. Спочатку енеоліту не було соціально-економічних різниць між поселеннями. При кінці енеоліту була різка різниця між групами населення. Бачимо не лиш зріст клясового, економічного вирізнення, але й формування політичної еліти. Ця еліта це бойові ватажки, на що вказують найбагатші поховання мужчин зі зброєю.

8. У всіх дискусіях енеоліту, початку бронзового віку, говориться про зріст чи збільшення військової активності. Як підставу вживається збільшене число фортифікованих поселень та зброї. Це так. Але всеж таки фортифіковані оселі в меншості, а зброї не аж так дуже багато. Число знищених чи спалених осель також невелике. Отже, властиво тяжко твердити, що трипільці були завойовані кочовиками.

9. У мистецтві видно зміни виробу та декорації кераміки, як і зміни в формі та кількості статуєток. Це тяжко інтерпретувати. Передусім не знати, що означали символи вживані трипільцями.

---

²⁴ Цей чинник — торгівля, проваджена на довгу віддаль — сприяє поширенню мови. Деякі дослідники, нпр. Рут Тринггам, в той спосіб пояснюють поширення індоевропейської мови.

Можна на підставі зміни символіки сказати, що є важні світоглядні зміни, але специфічно, які вони, не знати.²⁵

Отже бачимо, що при кінці доби енеоліту культура на території Трипілля в дуже важних аспектах цілком інша ніж початки Трипілля. Чи зникла трипільська культура? Ні не зникла, лише перейшла розвиток спричинений деякими економічно-господарськими чинниками та контактами із сусідами. Але зміни настільки великі, що тяжко цю культуру даліше називати трипільською. Та люди-нащадки трипільців залишилися й далі розвивали свою культуру.

БІБЛІОГРАФІЯ

- С.С. Березанська, Ю.М. Захарук, О.М. Лєсков, Д.Я. Телегін (відп. ред.), У.Г. Шовколас, *Археологія Української РСР*, том I: «Первісна Археологія». Інститут Археології Академії Наук Укр. РСР, Київ, 1971.
- В.Н. Даниленко, *Енеолит України*, Київ, 1974.
- В.М. Даниленко та М.М. Шмаглій, *Про один поворотний момент в історії енеолітичного населення південної Європи*, Археологія, ч. 6: 1972, ст. 3-20.
- В.Г. Збеневич, *Оборонні споруди та зброя у племен трипільської культури*, Археологія, ч. 15: 1975, ст. 32-40.
- К.В. Зінковський, *До проблеми трипільського житлобудування*, Археологія, ч. 15: 1975, ст. 13-22.
- В.О. Круц, *Трипільський могильник з обрядом тілопокладення поблизу Києва*, Археологія, ч. 15: Київ, 1975, ст. 41-50.
- О.Ф. Лагодовська, *Пам'ятки усатівського типу*, Археологія, т. VIII, ст. 95-108.
- Т. Пассек, *Трипільська культура*, Інститут Археології Академії Наук Укр. РСР, Київ, 1941.
- ПАСТЕРНАК, Ярослав, *Археологія України*, Торонто, 1961.
- І.К. Свешніков, *Історія поселення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III та на початку II тисячоліття до нашої ери*, Інститут суспільних наук Академії Наук Укр. РСР, Київ, 1974.
- Д.Я. Телегін, *Середньо-стогієвська культура епохи міді*, Інститут Археології Академії Наук Укр. РСР, Київ, 1973.
- К.В. Шимкін, *З практики дешифрування аерофотознімків у археологічних цілях*, Археологія, ч. 10: Київ, 1973, ст. 32-41.
- М.М. Шмаглій, В.П. Дудкін та К.В. Зінковський, *Про комплексне вивчення трипільських поселень*, Археологія, ч. 10: Київ, 1973, ст. 23-31.

---

²⁵ Статуетки часто вживають як доказ на існування матріярхату та «Богині-Матері». Можливо що так і було. Але, на жаль, не знаємо ні з історії, ні з етнографії жадної матріярхальної культури. Отже, тяжко знайти порівняння, на підставі якого ми могли б сказати, чи залишки трипільської культури подібні до залишків матріярхальних культур, чи ні.

- HERODOTUS, *The Histories*, Translated by Aubrey de Selincourt, Book IV, pp. 264-265, Penguin Books, 1954.
- GIMBUTAS, MARIJA, *The Prehistory of Eastern Europe*, Part I. Mesolithic, Neolithic and Copper Age Cultures in Russia and the Baltic Area, American School of Prehistoric Research, Bulletin No. 20, Cambridge, 1956 (Peabody Museum, Harvard University).
- MILISAUSKAS, SARUNAS, *European Prehistory*, New York, 1978.
- MURRAY, JACQUELINE, *The First European Agriculture*, Chicago, 1970.
- RENFREW, COLIN, *Before civilization*, New York, 1973, pp. 120-166, 214-247.
- TRINGHAM, RUTH, *Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe 6000-3000 BC*, London, 1971.
- V.G. CHILDE, *Prehistoric Migrations in Europe*, Oslo, 1950.
- A.G. SHERRATT, *Socio-economic and demographic models for the Neolithic and Bronze Age of Europe*, in: D.L. CLARKE, ed., *Models in Archaeology*, London, 1972, pp. 477-542.

ШІВ СТОЛІТТЯ ТОМУ

КОНФЕРЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ГР. - КАТ. ЕПИСКОПАТУ В РИМІ

Передруковуємо цю статтю, надруковану 50 років тому в журналі « Нива » у Львові, зберігаючи її правопис. Як бачимо, Митрополит Андрей вже тоді робив старання про органічне об'єднання нашої Церкви в Галичині й діяспорі під одним проводом.

Це саме робить тепер Патріарх Йосиф.

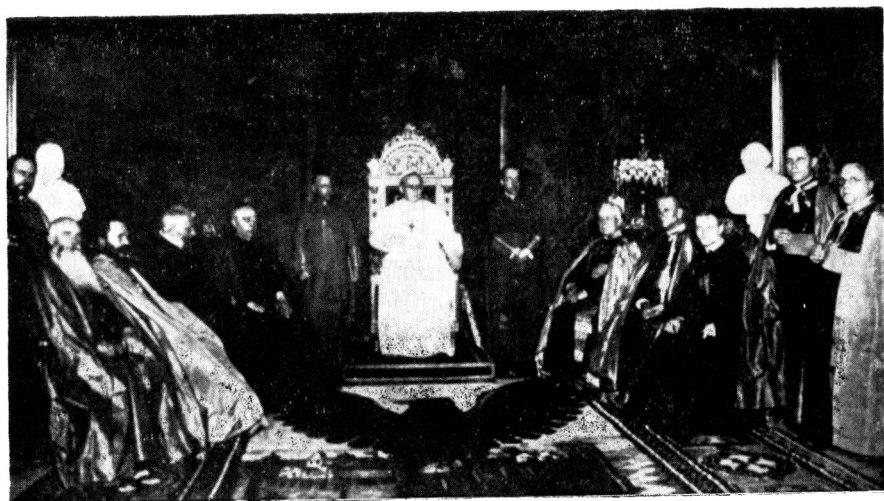
Чергова конференція наших єпископів відбулася в днях 21-29.X.1929 в Римі. Перша така конференція, що започаткувала нову добу в життю нашої Церкви в напрямі консолідації поодиноких її частин, відбулася два роки тому назад, себто у грудни 1927. року у Львові, осередку одної області уніяцької Церкви зі словянським богослуженням. Була се важна, а заразом і світла хвилина, коли після трьох соток літ зіхалися і то — як колись — знова до Львова всі владики української зєдиненої Церкви, навіть ті із діяспори, з далекої американської землі, щоби засвідчити перед своїми і чужими невмирущу силу тієї Церкви, що в часи важкого народнього лихоліття не тільки зуміла зберегти своє добро, передане предками і оборонити його перед наступом усіх ворожих сил із Сходу і Заходу, але й ще вєпіла стати осередком для усіх словянських зєдинених Церков, притягаючи під свій вплив і зєдинену Церкву братніх Болгарів. Се була справді радісна хвилина не тільки для наших Владик і духовенства, але й для цілого народу.

Та конференція не була останньою, але започаткувала цілий ряд зїздів і нарад, що мають за мету зєдинену Церкву спосібною до виповнення її історичної місії на Сході. Бо коли наша зєдинена Церква має стати не лиш у теорії, але й на ділі помостом, що повинен лучити церковний Схід зі Заходом, коли вона має собою репрезентувати перед очима Заходу церковний Схід з його літургією, обрядами, дисципліною і загалом церковною традицією,

СВІТЛИНА З КОНФЕРЕНЦІЇ НАШИХ АРХІЄРЕЇВ

Конференція українського католицького Єпископату у Львові в 1929 р. *Сидять зліва направо:* єп. Д. Ніяді, єп. Г. Хомишин, митр. А. Шептицький, єп. Н. Будка, єп. Й. Коциловський. *Стоять зліва направо:* о. Й. Гануля, єп. В. Такач, єп. П. Гебей, єп. Кирило Куртев, єп. П. Гойдич, о. мітрат А. Бачинський.

Конференція українського католицького Єпископату в Римі в 1929 р. *Сидять зліва направо:* єп. Й. Коциловський, єп. Д. Ніяді, митр. А. Шептицький, кард. Сінчеро, Папа Пій XI, єп. Г. Хомишин, єп. П. Гебей, єп. П. Гойдич; *стоять:* єп. Г. Лакота, єп. І. Бучко.

а перед очима незєдиненого Сходу католицьку Церкву з її могутою організаційною єдністю, з її великою релігійною активністю та великими досягненнями на усіх ділянках релігійно-суспільного життя, то ся Церква мусить — річ ясна — мати в собі усі ті найголовніші прикмети обох Церков.

А щоби се осягнути, мусить вона сама в собі як найкрасше зорганізуватися, мусить обєднати усі розкинені частини і поодинокі епархії, що досі жили, чи починають жити своїм власним життям на шкоду цілості, — і таким чином створити одну міцно зорганізовану цілість, єдну в нутрі і на зовні під зглядом літургічним, обрядовим і дисциплінарним. Се було і буде найголовнішим завданням таких конференцій.

За сим найголовнішим завданням приходять дальші, не меншої ваги. Так зорганізована і обєднана Церква мусить дати з себе тахітим праці і зусиль для витворення усіх тих духових і матеріяльних цінностей, якими може і повинна заїмпонувати так церковному Заходови як і Сходови. А тоді й історичні слова папи Урбана VIII «*Per vos mei Rutheni* і т.д.» перестануть бути виключно святочним гаслом, але збудять нас із довголітної дрімоти та повсякчасної дефензиви, а спрямують нас на шлях активности для обновлення власного і для поширення своїх впливів — через привернення до церк. єдности наших братів.

Щойно тоді станемо в кат. Церкві чинником, що буде докруги себе обєднювати усі дрібніші уніяцькі організації церковні словянського богослуження.

Під такими кличами був зорганізований зїзд наших Владик у Львові, під тими самими гаслами відбулася і друга така конференція у жовтні с.р. в Римі. Сьогорічний зїзд відбуто в Римі тому, щоби одночасно зложити поклін Св. Отцєви з нагоди ювілею його 50-літнього священства.

Близько гробу св. Ап. Петра, під радісний гомін ювілейних торжеств, у Вічному Місті, центрі Вселенської Церкви розпочали Владики української зєдиненої Церкви свої наради. На зїзд прибули: Впр. митрополит Шептицький, Преосв.: єп. станиславівський Григорій Хомишин, єп. перемиський Йосафат Коциловський, єп.-пом. Григорій Лакота, єп.-пом. Іван Бучко — з Галичини; єп. Петро Гебей і єп. Павло Гойдич з Закарпаття; єп. крижев. Діон. Наряді з Югославії і єп. Конст. Богачевський з Америки. Не прибули на зїзд: єп. Такач з Америки і єп. Ладика з Канади. День перед відкриттям конференції, себто в неділю 20.Х відбулося торжественне свячення о. Д-ра Івана Бучка на єпископа, що його до-

вершив митрополит А. Шептицький в сослуженню еп. Хомишина і еп. Коциловського.

Предметом конференції — як і перед двома роками — було: єдність обряду, літургія, церк. дисципліна, безженність духовенства і фінансові справи. Часописи помістили відомости, подані Католич. Пресовою Агенцією про ту конференцію, подаючи, за тою ж агенцією ширше освітлення справи celibату. Те освітлення не відповідає ходови чи рішенням конференції, а то тимбільше, що Кат. Прес. Агенція видала свій комунікат ще перед конференцією, а вже подала все як доконані факти. Безженний стан священників поставлено як ідеал, до якого треба стреміти, бо повні посвяти безженні священники скріплять і двигнуть нашу Церкву, однак на загал полишено свободу вибору стану. Щодо літургічних справ, то всі Владики прийняли остаточну редакцію тексту літургії св. Йоана Золотоустого. З інших справ належить піднести рішення щодо основи катехитичних курсів і катех. шкіл для простолюду з метою, утвердити його в правдах Христової віри та зробити його відпорним на агітацію протестантських сект. Постановлено також, що у всіх епархіях буде при богослуженнях на властивих місцях поминатися імя митрополита. Народи були овіяні братньою згодою і любовю і видадуть вже вневдовзі свої благодатні плоди.

По скінчених нарадах відбулося торжественне посвячення і положення угального каменя під будинок нової Українсько-папської Колегії ім. св. свящ. Йосафата, що має стати близько Ватикану, в тій частині міста, що зветься Джанікольо. Грунт під будову і сама будова — се жертва св. Отця для Українців. Будинок колегії має бути триповерховий, збудований по найновішим технічним вимогам та буде коштувати кільканадцять мільонів лір. Заразом буде при ній збудована і церква нашого обряду. Колегія обчислена на 70 питомців. Се справді княжий дар св. Отця для нас. Торжество посвячення відбулося 28. X о 4. год. по пол. Довершив його Преосв. еп. Хомишин в заступстві Впреосв. митрополита А. Шептицького при численній асисті. На свято прибули кардинали: Петро Гаспаррі, секретар стану, Альойз. Сінчиро, секретар св. Конгрегації для справ Східної Церкви, крім них кардинали Ерле і Скапінеллі, багато єпископів і церковних достойників східної і західної Церкви, всі наші Владики, що брали участь у конференції, урядники конгрегації східн. Церкви, представники монаших чинів, ректори колегій і багато гостей, духовних і світських. По освяченню каменя зложено у видовбаній в ньому заглибині пергамін з підписами приявних достойників. Вложив його кард. Сінчиро і перший ки-

нув цементу. На пергаміні був уміщений ось який напис в латинській мові:

NOVAE SEDIS COLLEGII
CUI AB IOSAPHAT EP. ET MART. NOMEN
PRO CLERICIS RUTHENIS
MUNIFICENTIA PII PP. XI. EXCITANDAE
LAPIDEM AUSPICALEM
ADSTANTIBUS RUTHENORUM EPISCOPIIS
RITE LUSTRATUM
ALOYSIUS SINCERO CARD. SECR.
SACRI CONSILII NEGOTIIS ECCL. ORIENTA-
LIS PRAEPOSITI IECIT SOLEMNITER
A. D. V. KAL. NOVEMBRES ANNO
MDCCCXXIX
SACERDOTII SUMMI PONTIFICIS QUINQUA-
GESIMO

По відправі відспівано многолітствіє св. Отцеви, кард. Сінчєро і всім приявним Архієреям і гостям.

Слїдуєчї днини, 29.X прияв. Св. Отець усіх Владик, що брали участь в нарадах на спільний авдієнції. Впреосв. митрополит А. Шептицький здавав перед св. Отцем звіт із відбутих нарад, дякував за княжий дар, жертвований на збудовання нової колєгії та в імени всіх приявних Владик, в імени духовенства та цілого українського народу зложив св. Отцеви сердєчні побажання з нагоди його ювілею.

На сю промову, націховану щирою любовю і сильним привязаням до світляної особи Папи-ювілята, відповів св. Отець рівнож сердєчно і з батьківською любовю.

Порушені на конференції справи і винєсені рїшення — за Божим благословєнням — певно обновлять нашу Церкву та спонукають її до ще активнїшої праці на всіх ділянках церковно-релїгійного життя, щоби вона, єдна і суцільна у себе дома, могла вже у найближшїй майбутности взятися за виповнення тих величнїх завдань, які вложила на неї історія.

о. П. Хомин

РЕЦЕНЗІЇ

НА МАРГІНЕСІ ЗІБРАНИХ ТВОРІВ 1938-1978 ЯРА СЛАВУТИЧА

Тематика творів Яра Славутича дуже різноманітна. Та й сам Яр Славутич багатогранна людина. Його літературна творчість охоплює поезію, рецензії різних видань, редагування і видавання збірників, альманахів і підручників до науки, він теж пише чимало на теми літературознавства й мовознавства, їздить багато по різних країнах світу, відбуває наукові конференції, дає доповіді й познайомлює чужинців з нашою українською правдою.

Треба з приємністю признати, що Яр Славутич з успіхом виконує величне післанництво, яке він собі в житті визначив і до якого зобов'язався ще малим хлопцем, складаючи присягу своєму дідові, що серед буревіїв збереже своє життя та понесе в чужий світ нашу Правду. Завдяки своїм здібностям й феноменальній працьовитості він є сьогодні не тільки одним із найталановитіших поетів свого покоління, але й одним із найпопулярніших. Його твори вже сьогодні діждалися перекладу на чужі мови. Щедро обдарований поет, а до того літературознавець і мовознавець, Яр Славутич уже здобув собі тривке місце в новій українській літературі. З природи він лірик, інколи навіть сентиментальний, із нахилом змальовувати події нашої історії.

Цінні в поезії Славутича є картини рідного краю, жагуча туга за соняшною Херсонщиною, з якої він родом. Його поезія повна творчого динамізму й оптимізму, наснажена бойовим духом. Поет боровся колись у рядах УПА, а коли минула війна й можливості зброєю інформувати чужинецький світ про наші права і змагання, то він вибрав собі за зброю своє поетичне слово й науку і ними несе правду про Україну серед земляків на скитальщині й серед чужинців західного світу.

У творчості Славутича вражає нас широчінь і різноманітність мотивів. Деякі його поезії такі милозвучні, що до них наші композитори склали музику. І так Фоменко доробив музику до кантати « Слава Мазепі », « Монолог перед шаблею » з опери « Мазепа », « Пісня про отамана Стрільця », « Партизанська » й « Діва Марія ». Китастий склав музику до « Карпатських січовиків », що здобули собі широку популярність, і до « Думи про Кемптен », що стала окрасою наших академій. Яременко музично опрацював « Дует Мазепи й Мотрі » та « Саскачеванку », Бородівнич твір « Київ » і « Полтавська битва », Лепшинський скомпонував мелодію до « Юнацького маршу », а Білогруд поклав на ноти романс « Ти прийшла ».

В багатьох лірично-епічних віршах Славутича відчуваємо бурхливий драматизм, напр., у « Кальнишевій молитві » в поемі « Соловецький в'язень », чи « Монолог перед шаблею » в поемі « Мазепа ». Славутич чудово малює картини природи, особливо рідної Херсонщини. Можна його назвати співцем

степової України, єдиним досі й неперевершеним, бо другий херсонець, Є. Маланюк, у своїй тематиці мало приділяв уваги Херсонщині. Коли вже був у Канаді, дав чудові малюнки чужої природи, канадських прерій, зокрема канадської півночі. В них природа живе своїм буйним життям. Особливо гарно змалював поет (у «Завойовниках прерій») зиму в півн.-зах. Канаді, коли довкола панує безмежний смуток, гуде видмами буревій, а «вітер ставить намети по крутих кутах».

В 1945 р. видав Славутич збірку *Співає колос*, переважно любовної і пейзажної лірики, де в одному з «Херсонських сонетів» склав своєрідну присягу:

Степи Херсонщини, степи родимі,
Соломоверхі клуні на току,
Розлогі верби в ранішньому димі,
Вас не забуду на своїм віку!

Поетія Славутича сповнена глибокого патріотизму й наснажена глибокою вірою в перемогу правди й волі України. Це особливо бачимо, коли поет пише про воїнів УПА. У збірці *Правдоносці* показана наша еміграційна дійсність, а українські емігранти виступають у ролі носіїв української правди на чужині, до якої тепер глухі інші народи:

Вчувай, о світе!
Зло несамовите!
Гримить Сибір скелетами борців!

Майже всі поезії Славутича пронизані глибокою вірою в силу й витривалість нашого народу, яким поет гордиться і звеличує його в далекій праісторії. Яр Славутич-романтик героїзму, але героїзму спокійного й холодного. В перші роки своєї творчості він захоплювався неоклясиками й до деякої міри був із ними пов'язаний. Але насправді важко Славутича приділити до якогось одного літературного напрямку.

Особливо цінні в його творчості картини рідного краю, якими він висловив свою гарячу любов до рідного краю. Поет вірить у призначення України, вірить у Творця всесвіту. Він, як і багато інших поетів, особливо колишні «вісниківці», поет-месіяніст. Він оспівує багато морів і Тихий океан. Але найближче йому такі Чорне море, бо з ним в'яжеться героїчна історія нашого народу. Балтик-море вікінгів, предків шведів і балтійських народів, Озівське море нагадує йому турецько-татарське лихоліття, а з ним упадок Запорізької Січі. Щоправда, морська тематика не домінує в творчості Славутича, бо він переважно поет безкрайого степу та історичних подій на ньому.

У творі *Донька без імени* бачимо багато драматичної напруги, яку поет створює якими малюнками епізодів та ліричними депресіями. Поезії Славутича мають багато своєрідності: його слова ніби точені, образи яскраві, раз-у-раз натрапляємо в нього на словотвори. Тематика в нього багата: він описує дитячі роки, в нього виступає і любовна лірика, він приділяє увагу монгольським ордам і Козаччині, підсоветській дійсності й життю на чужині. Володіючи різними жанрами, Славутич написав навіть «Думу про Кемітєн» де зобразив із рисами гострої сатири, як московські людолови з допомогою американських «жуїців гуми» по-звірячому репатріювали наших людей на «родіну». При цій нагоді зачитую вірш «Чужа весна», написаний у Швабії 1945

року, де поет думає про свою скитальщину та згадує рідну матір, з якою розпрощався назавжди:

Узятий з дому від гінкого поля,
Де рідна мати, як суха тополя,
До неба руки з пут підняла,
Марнує міць і час робочу спину,
Щоб на роздоллі цвіту і тепла,
Як ждану долю, стріти домовину.

У Славутича безліч метафор, порівнянь, контрастів, алітерацій, риторичних питань, апостроф, асонансів тощо. Свою лексику він часто черпає з народньої мови. Його сонети «Зілійник», «Кам'яна баба», «Тарпани» та інші відзначаються яскравою плястичністю і дбайливим добром нових конкретних слів. Сонет, тріолет, рондо та інші неоклясичні форми часто трапляються в нього, але такі найбільше виступає катрен. У збірках поета дивує уважно різьблена форма віршу й добірний словник, прикрашений де-не-де архаїзмами. Своєю збіркою *Гомін віків* Славутич заживізував багато призабутих старих слів, зв'язаних із княжою давщиною, напр., гридень, гридниця, румак, зегзиця, потала, ненаглий та інші. У творчості Славутича виступають 5 характерні риси: дбайлива техніка, різноманітність тем і напружена філософська думка. Маємо в Славутича багато канадизмів, які в його поезії мають свою стилістичну функцію.

Дуже цікава з цього погляду його збірка *Завойовники прерій* (1968), присвячена «пам'яті перших українських поселенців». Стилістичний кольорит виявляється в тій збірці передусім у назвах. Хоч Славутич відомий як мовний пурист, то все ж у тій збірці, крім канадського назовицтва, є деяка кількість канадизмів-апелативів. Подібного матеріалу є теж багато в збірці *Мудроці мандрів* (1972), де маємо розповідну форму, але переважає сонет. Є в тій збірці добірні й незвичайні рими та часто виступають алітерації. Ось уривок із триптиху «Чорне море»:

Для мене ти, нескорений причале,
Могутня звага і життєдайна кров,
Незчерпна плодь, буття багатопале,
Розгін чайок і лопіт корогов.

Тут поет часто повторяє звуки *Ч* і *Ш*, бажаючи наслідувати шум морських хвиль. Здається мені, що поет часто користується «поетичною свободою», і через те в нього інколи стрічаємо незвичну форму слів або зміну наголосів, напр., очми, своєму. Назagal мова Славутича чиста й соковита, поетикою він володіє знаменито. Він знає добре всі форми віршування і є мистцем октав і сонетів, хоч сонет є найважчою поетичною формою. Поетичні рядки Славутича характерні багатством ритміки. Він уміє користуватися трохеєм, ямбом та іншими комбінованими формами. Він-майстер у творенні епітетів, новотворів та інших поетичних засобів. Ритміка його поезії змінюється залежно від змісту віршів; вона багата й різноманітна. Для прикладу, звернім увагу на такі гарні персоналіфікації і порівняння: «Шепчуть шестигранні ячмені», «Палають соняшники», «Ходить літо, як господар», «Сонце, як на струнах, золотим промінням грас». «Погайдуються після дощу рожеві колоски». З ліричних творів збірки *Сніває колос* треба відзначити цикл сонетів «Перша

любов» та «Херсонські степи». Багаті на образність, написані доброю мовою, вони прикметні як зразки справжнього поетичного мистецтва.

З формального боку характеризує збірку *Гомін віків* різноманітність. В ній нема одноманітності; тут масмо гексаметр, сонет, чотирирядкові строфи, а навіть верлібр. Щодо літературних жанрів, стрічаємо у Славутича поеми, балади, думи тощо.

В поемі «Соловецький в'язень» у декількох картинах показав автор трагічну долю останнього кошового Запорізької Січі, його 25-річне ув'язнення в Соловецькому монастирі. Тут усе витримано в суворому тоні-від описів природи до образу самого в'язня. Він «душею стомлено рида», коли «здається, мозок висихає і замерзає в жилах кров». Глибину страждань Кальнишевського побільшує образ чайок, які перелітають понад Соловками. Він просить їх:

Чайки! Чайки! Ласкаві птиці
Давно небачених країн!
Несіть, жадані вістівниці,
Хоч подув запаху степів!

А сам автор в епілозі до поеми каже:

Моїй землі здавили серце чорні болі.
Тож відплатімо за жалі
І двісті літ тюрми й неволі!

В поемі «Донька без імени» (Буенос-Айрес, 1952) поет втрачає дружину й одноденну доньку, що їх німці спалили в замкнутій хаті. Тут Славутич оповідає про боротьбу польських партизан з гітлерівськими наїзниками, а на цьому тлі дає «сюжетну» долю молодого подружжя Оксани й Гордія. Ця поема належить до найкращих творів, і тому була відзначена літературною нагородою на конкурсі «Америки» в 1951 р. Поема має характер лірично-драматичний. До неї спонукала Славутича його власна трагедія, бо його дружину із щойно народженою дитиною спалили німці.

Збірка *Спрага* (1950) повна роздумів і філософських рефлексій, яких поет не може втихомирити. Ту спрагу не може він погасити і в збірці *Оаза* (1960), яка є філософічною збіркою поезій. Власне своє життя і творчість поет розуміє як мандрівку, яка навчить його «мудрости людської» і дасть нагоду пізнати і розгадати світ. Але чужі краї не можуть у його душі затерти образу рідної землі.

П'ята зчерги Славутичева збірка, *Оаза* (Едмонтон, 1960), це вислів поетового патріотизму, до якого він знову повертається після подорожей по Європі й Америці. Вже перші 2 рядки цієї збірки накреслюють, до деякої міри, її зміст: «Ти мені — як примарна оаза на пісках африканських пустель». Основний тут мотив: туга за Україною. Поет мріє про оазу, себто про Україну. «Оаза», тематично, призначена погасити нашу духову спрагу, що нас мучить на еміграції. Завданням цієї збірки є розбудити в наших душах почуття надії, що ми ще побачимо Рідний Край. Золотою ниткою крізь усю збірку тягнеться тут туга за Батьківщиною. У мандрах по чужих краях поетові ввижається, неначе спрагненому мандрівникові на пустині, прекрасна оаза, його чудова Україна. Але, крім центральної теми збірки, туги за батьківщиною, говориться ще в «Оазі» про поворот до історичних спогадів: прославлення

в окремому розділі історичного міту про Яра, дохристиянського ідеалу добра і плодотворности. Автор просить Бога:

Лиш дай у тяжкому сконі
Узріти свшан степів,
На онтім прадавнім лоні
Почути Дніпровий спів;
І, впавши на рідну землю,
Її цілувати вщерть...

Збірка *Масстат* це величальна лірика. Це шоста збірка поезій Славутича. Значне місце в ній займає патріотична поезія. Поет прославляє українські військові й державні традиції козацько-гетьманської України. Ця збірка має 2 розділи: « Масстат булави » і « Фльорентійські сонети ». До неї додано дещо з циклу « Північне сяйво ». Книжка зачинається сонетом « Трофеї », де автор подає мету й напрям своєї літературної творчости чи свого життя.

Перша збірка Славутичевих поезій, *Співає колос* (Авгсбург, 1945), вийшла, коли поет мав 27 років. Вона складається переважно з описів природи та з інтимної і патріотичної лірики. Поет із насолодою зображує враження з дитячих років та пейзажі півдня України, особливо рідної Херсонщини. Ця перша збірка це немов заспів до дальших збірок поезій Славутича.

Свою другу збірку поезій, *Гомін віків* (Авгсбург, 1946), заповнив автор героїкою української старовини з новітньою героїкою нашого національного руху й визвольних змагань народу. Всі вірші тієї збірки згруповані в 6 розділах, з яких кожен має за тему якусь епоху нашої історії: « Старовічні марива » (мітична праісторія), « Дажбожі внуки » (слов'янські легенди), « Київська слава », « Запоріжці » і « Карби ». Зачинається збірка милозвучним вільним переспівом заспіву до « Слова о полку Ігоревім », а кінчається 1943-тім роком, коли почалася наша скитальщина, але бадьорою візією майбутнього:

О, земле рідна, пам'ятай про нас!
Ще вдарить грім і в пожаданий час
Ми, як герої, вернемося до Тебе.
Настане правда. Грізнолика мета
Віднайде ціль. Веселкою ясною
Зведеться воля...

Гомін віків показує глибокі роздумування поета над долею українського народу. Деякі поезії тієї збірки мають форму сонетів. Є в ній теж гарна історично-психологічна поема « Соловецький в'язень », про яку ми вже згадували. Остання війна з її жахіттями знайшла яскраво-образне відчуття. Ось, напр., образ полонених:

Мов кістяки, з запалими очима
Вони бредуть узбіччями шляхів
І падають під ляскіт нагаїв.

Сьома збірка Славутича, *Завойовники прерій*, не лише прославлює життєвдатність українців, що зуміли в далекій чужині відтворити свою рідну землю; зона також вносить у нашу літературу екзотику полярного сяйва і водночас заохочує канадських українців плекати свої рідні традиції. Поет гордиться

своїми земляками, завойовниками канадських прерій, і лине лумками в Україну :

Поглянь же, Боже, в дальній край!
Пошли посланця в Україну,
Мечем вогненным покарай
Неправду люту, кривду тлінну!
Нехай же й мій поярмлений нарід
На битву збудиться й Тебе прославить!...

Більшість збірки віддзеркалює жертвну працю перших українських піонерів і їхніх нащадків, що, не зважаючи на чуже оточення, на тяжкі умовини життя серед диких просторів, зберігали свої звичаї, рідну мову, народну культуру. Поет милується красою канадських просторів, але водночас мріє бодай у сні побачити ще рідну Херсонщину:

Нехай нап'юсь цього простору,
Цієї красної пори,
Щоб наситивши спрагу зору,
Не знав ні туги, ні жури,
Щоб, стрівши дні в Саскачевані
І привітавши Едмонтон,
Я в час вечірній чи доранній
Бодай у сні узрів Херсон.

Збірка *Завойовники прерій* цікава ще й тим, що, поруч українського тексту, рівнобіжно надруковано англійські переклади Р.Г. Моррісона. Ця збірка є свідцтвом нашого вростання в завойовані українськими руками прерії, вростання в Канаду, з усіма позитивами — як український вклад у розбудову тієї країни.

Восьма збірка Славутича, *Мудроці мандрів* (1972), це подорожі автора по різних суходолах. Він подає у ній свої враження і спомини, переплітаючи їх історичними подіями та постатями, що мали зв'язок з Україною. У збірці є теж кілька поезій, що лише здалеку зв'язані з подорожами Славутича. Їх він присвячує матері, дружині, шестидесятиникам, нескореним героям, Україні. Облетівши світ, поет висловлює свої глибокі почування, стверджуючи, що рідної землі, рідної столиці, ніщо не може заступити.

Де б не жив ти і як не діяв,
По яких не блукав містах,
Твоя святість — твій рідний Київ,
Хоч ти сам — перелітний птах.

У збірці є деякі вірші, присвячені суто українським темам, зокрема твір «Живі смолоскипи». Кілька поезій присвячено тут пам'яті Палаха, Дідуха й Макуха, які спалили себе, протестуючи проти московських арештів і русифікації.

У своїй біографії каже Славутич, що почав писати вірші ще 8-літнім хлопчиною. На жаль, його вірші до 1933 року, оправлені дідом в окрему книжку, загинули разом із батьковим хутором у час насильної колективізації. На літературну ниву виступив Славутич у 1938 р. В *Літературному Журналі* помістив він тоді свій вірш «Коню мій буланий», де сказав:

Небесами чистий,
Землями плодистий,
Квітами барвистий
Наш Херсонський край!

Ранні твори Славутича писані деякі під Сосюру й Тичину, в інших бачимо замітний вплив народних пісень.

Славутич працює теж багато як перекладач. Він переклав з англійської мови сонети й оди Джона Кітса, а далі дещо з білоруської, польської, чеської і болгарської мов. Пробує свої сили також у прозі. Працює в ділянці літературознавства й мовознавства. В 1950 р. видав книжку *Модерна українська поезія*, в 1955 р. *Розстріляна муза*, силуети українських поетів, знищених Москвою, *The Muse in Prison* в 1956 р., *Велич Т. Шевченка* в 1961 р., *Іван Франко і Росія* в 1959 р., *Шевченкова поетика* в 1964 р., статті про М. Ореста і Г. Маланюка, *Ukrainian Literature in Canada* в 1966 р., *Антологія української поезії в Канаді* в 1975 р., *Українська поезія в Канаді* в 1976 р. З ділянок мовознавства й методики навчання мов дав Славутич 6 книжок, а до них належить *Українська мова за зорово-слуховою метою*, *Conversational Ukrainian* і *Ukrainian for Beginners*.

На закінчення подам кілька подробиць із цікавого життя Славутича. Дуже цікавим закінченням збірки *Трофеї* є поміщена там автобіографія поета «Початок життєпису», звідки довідуємося, що Славутич народився 1918 року на Херсонщині, на хуторі, що був колись козацьким зимовником, поблизу села Благодатного, Долинського району. Його дід походив із козацької шляхти. У їх родовому селі Жуках відомий козацький літописець Самійло Велико написав свій літопис про козацькі війни. В дідовій клуні до 1932 року зберегалися сволоки з запорізьких куренів, але місцева совєтська влада, заарештувавши сім'ю, забрала їх на паливо до клубу. Його дід, гордий нащадок козацького роду, оплакуючи зруйнування Запорізької Січі, бажав запліднити ум свого внука, малого хлопчини, та вказати йому на майбутнє завдання в житті, — як пише Яр Славутич — казав йому скласти присягу, що розкаже світові про те, як Москва нищить Україну. Тому то Славутич бажав не тільки зобразити долю нашого народу, але й виконати місію українського правдоносця серед чужинців. Дід був приятелем відомого проф. Дм. Яворницького, автора праці з життя Козаччини. У збірці *Мудроці мандрів* сказав Славутич: «Я брів полями сивого Славути, Дніпровий син, Славутич молодий. А в Тегерані навіть пояснив поет походження свого імени. Яр — це по-перськи любов. "Яре мій" — вона сказала... Яре мій! вона відхала...».

15-літнім хлопцем вискочив Славутич із поїзду, що віз українців на північ Росії. В 1938 р. став політичним в'язнем за читання забороненої режимом літератури. Потім воював у рядах повстанців. Прибувши 1949 року до ЗСА з освітою вчителя, став студентом Пенсильванського університету, де дістав ступінь магістра й доктора філософії.

Під Херсонським «ясним колоссям» проходила його молодість. Там склалися ті враження, які творять ліричну основу збірки *Співає колос*. В одному вірші тієї збірки каже поет:

Під синім небом, над ясным колоссям,
Серед степів, де грала ковила,
Де щастя й горе прожить довелося,
Моя там юність розцвіла.

А оце у вірші « Мариво » ремінісценція з родинного життя поета:

Лягас марива хвилястий плин,
І каже дід, проходячи за тин:
« Святий Петро вигонить вівці пасти ».
О, любий діду! Вас давно нема.
Над нашим краєм пропливла нітьма.
І слід пустельний дика простелила.
Та я пам'ятаю вас і той день на пасіці.

Іван Боднарук

З М І С Т

<i>З. Козут</i> : Осанна	3
<i>М. Кузьмович-Головінська</i> : Мама з України	8
<i>М.М. Палій</i> : Яка кому дорога	23
Мама Секюр	26
<i>В. Чечва</i> : Спомини – Попова бригада	29
Норильськ	31
<i>О. І. Ортинський</i> : Що значить молитись?	35
<i>Архимандрит В.І. Поспішил</i> : Українська Церква в системі канонічного права східних католицьких Церков (V, VI)	41
<i>Є. Іванків</i> : Вияв східньої і західньої духовости в літургічному житті обох Церков	69
<i>М. Гарасевич</i> : Творчість А. Чайковського	86
<i>Л. Бемко</i> : Мій Дідо – Андрій Чайковський	98
<i>Яр Славутич</i> : Працьовитий науковець	116
<i>У. Климишин</i> : Кінцева фаза трипільської культури	119
<i>о. П. Хомин</i> : Пів століття тому	145
РЕЦЕНЗІЇ: На маргінесі <i>Зібраних творів 1938-1978 Яра Славутича</i> (І. Боднарук)	149

Редакційна Колегія: Роман Данилевич, Василь Лев, Богдан Лончина, Марія Овчаренко

Адреса Редакції: DZVONY, 20175 Lumpkin St., Detroit, MI 48234 (USA)

Адреса Адміністрації: DZVONY, Via Boccea, 478 – 00166 Roma, Italia

Річна передплата 12 ам.дол. Висилати на адресу адміністрації

ДО НАШИХ ЧИТАЧІВ!

Починаючи з ч. 1-2 за 1980 рік, журнал «Дзвони» друкується в Римі. Тут є теж адміністрація журналу.

Просимо наших ВШ Читачів і Передплатників виписувати чеки на DZVONY і вислати їх на адресу: DZVONUY - Via Boccea, 478 - 00166 Roma - Italia. Річна передплата - 12 ам. долярів.

(Залегду передплату за попередні роки вислати на адресу: DZVONY - 2247 W. Chicago Ave. - Chicago, IL 60622 - U.S.A.).

